

TURKUAZ

Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi

**Turquoise International Journal of Turkish
World Scientific Researches**

Yılda iki sayı olarak yayınlanan uluslararası hakemli
bilimsel-akademik e-dergidir.

Cilt: 5, Sayı: 2 - Aralık 2024

Volume: 5, Issue: 2 - December 2024

ANKARA

Eğitim ve Bilim Politikaları Araştırma Derneği

Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi

Turquoise International Journal of Turkish World Scientific Research

e-ISSN: 2717-8609

TURKUAZ Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi'nin Dizinlendiği veritabanları: ASOS İndex, CiteFactor

SAHİBİ: Eğitim ve Bilim Politikaları Araştırma Derneği

Hacı Bayram Mah., Çankırı Caddesi, No: 45/438, YIBA Çarşısı, Ulus, Altındağ-ANKARA, E-Posta: edt.synergy@gmail.com

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ, Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türkiye

Prof. Dr. F. Sema BARUTÇU ÖZÖNDER, Ankara Üniversitesi, DTCF, Türkiye

Prof. Dr. Hayati AKYOL, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkiye

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkiye

Prof. Dr. Yagub MAHMUDOV, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü Direktörü, Azerbaycan

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Ahtem CELİLOV, Kırım İşletme Enstitüsü, Ekonomi ve İşletme Fakültesi, Simferopol, Kırım, Ukrayna.

Prof. Dr. Ali ASKER, Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Türkiye.

Prof. Dr. Arife Figen ERSOY, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye.

Prof. Dr. Arshi KHAN, Aligarh Muslim Üniversitesi, Siyasal Bilimler Bölümü, Aligarh, Hindistan.

Prof. Dr. Barno UBAYDULLAYEVA Mashrabjonovna (Maşrabjonovna) Taşkent Sulama ve Tarımsal Mekanizasyon Mühendisleri Enstitüsü "Beşeri Bilimler" Bölümü, Özbekistan.

Prof. Dr. Cavid QASIMOV, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkiye.

Prof. Dr. Elmira ZULPİHAROVA, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesi, Kazakistan.

Prof. Dr. Mamatkul JURAYEV, Özbekistan İlimler Akademisi Dilbilim, Edebiyat ve Folklor Enstitüsü, Özbekistan.

Prof. Dr. Mustafa YAVUZ, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkiye.

Prof. Dr. Osman SAMANCI, Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türkiye.

Prof. Dr. Özlem BEKTAŞ, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye.

Prof. Dr. Shohistahon (Şohistahon) ULJAYEVA, Taşkent Tarımsal Sulama ve Mekanizasyon Enstitüsü Beşeri Bilimler Bölüm Başkanı, Özbekistan.

Prof. Dr. Tattigul KARTAYEVA, El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Tarih, Arkeoloji ve Etnoloji Fakültesi, Kazakistan.

Prof. Dr. Vitaliy RODINOV, Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çeboksarı, Çuvaş Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu.

Prof. Dr. Vüsale MUSALI, Kastamonu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye.

Doç. Dr. Afina BARMANBAY, Kafkas Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türkiye.

Doç. Dr. Almas İSMAYILOVA, Dağıstan Devlet Üniversitesi, Mahaçkale, Rusya Federasyonu.

Doç. Dr. Alyona Yuldaş Kızı BALTABEYEV, Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi, Kazakistan.

Doç. Dr. Eduard LEBEDEV, Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çeboksarı, Çuvaş Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu.

Doç. Dr. Elmira MEMMEDOVA-KEKEÇ, Bakü Avrasya Üniversitesi, Genel Filoloji Böl. Azerbaycan.

Doç. Dr. Elnur AĞAYEV, Lefke Avrupa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, KKTC.

Doç. Dr. Elza SAMEDLİ, Hazar Üniversitesi Beşeri Bilimler, Eğitim ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanı, Azerbaycan.

Doç. Dr. Faik ELEKBERLİ, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Felsefe ve Hukuk Enstitüsü, Azerbaycan.

Doç. Dr. Gulmira AZRETBERGENOVA, Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi, Maliye ve Muhasebe Bölümü, Kazakistan.

Doç. Dr. Leniyara DZHELİLOVA, Kırım KİPU Üniversitesi, Kırım Tatar ve Türk Edebiyatı ve Gazetecilik Bölümü, Simferopol, Kırım, Ukrayna.

Doç. Dr. Mehmet FİDAN, Aksaray Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkiye.

Doç. Dr. Melek SARI GÜVEN, Bartın Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Merve KARAÇAY TÜRKAL, Gümüşhane Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türkiye.

Doç. Dr. Samet AZAP, Kastamonu Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Seadet ŞİHIYEVA, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Z.M.Bünyadov adına Şarkşinaslık Enstitüsü, Azerbaycan.
Doç. Dr. Sherzodhan MAHMUDOV, Özbekistan İlimler Akademisi, Tarih Enstitüsü, Özbekistan.
Doç. Dr. Tahir AŞİROV, Türkmenistan Academy of Sciences, Türkmenistan
Doç. Dr. Tahirova Feride İnsan kızı, Tataristan Cumhuriyeti İlimler Akademisi G. İbrahimov adına Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Rusya Federasyonu, Rusya Federasyonu.
Doç. Dr. Vecihi Sefa HEKİMOĞLU, Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Türkiye.
Dr. Farhad RAHİMÎ, Urmiye Üniversitesi, İran İslam Cumhuriyeti.
Dr. Hasret İPEK İLÇİN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Dr. Ilirjana KACELİ (DEMIRLIKA), Elbasan Üniversitesi, İnsani Bilimler Fakültesi, Arnavutluk.
Dr. Lamiye GAFARZADE, Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü, Azerbaycan
Dr. Öğretim Üyesi Uğur TOZKOPARAN, Burdur Mehmet Akif Üniversitesi, Türkiye.
Dr. Eylem ÖZTÜRKCİ, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Dr. Hasret İPEK İLÇİN, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Dr. Lamiye GAFARZADE, Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi, Tarih Enstitüsü, Azerbaycan
Dr. Vural ÖNTÜRK, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye.
Dr. Yakut AMİROVA, Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi, Tarih Enstitüsü, Azerbaycan

Dergi Editörü: Prof. Dr. Refik TURAN, Aksaray Üniversitesi

Yabancı Dil (İngilizce) Editörü: Arş. Gör. Gülşah ÖZ, Aksaray Üniversitesi

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Cavid QASIMOV, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN, Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fikret TURAN, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kerek KARABULUT, Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nesib L. NESİBLİ, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türkiye
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Azerbaycan
Doç. Dr. Çiğdem KARAÇAY, Hitit Üniversitesi, Türkiye
Dr. Milyausha GAYNANOVA, Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi, Tataristan, Rusya Federasyonu.

SAYI HAKEMLERİ / REFEREES OF ISSUE

Prof. Dr. Ali ASKER	Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Vefa KURBAN	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Afina BARMANBAY	Kars Kafkas Üniversitesi
Doç. Dr. İlkay DİLBER	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Melahat BATU AGIRKAYA	İğdır Üniversitesi
Doç. Dr. Melek SARI GÜVEN	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Merva KARAÇAY TÜRKAL	Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Melek SARI GÜVEN	Bartın Üniversitesi
Doç. Dr. Özkan SARISOY	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Tahir AŞİROV	Türkmenistan Academy of Sciences
Dr. Öğr. Üyesi Murat DERİN	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Osman Kimya	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Muhterem SAYGIN	Milli Eğitim Bakanlığı

TURKUAZ ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ YAYIM İLKELERİ

1. Yayınlanacak yazılar Türk Dünyası ile ilgili ve daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamış olmalıdır.
2. Bilimsel toplantılarda sunulan bildiriler, daha önce yayımlanmamış olmak ve sunulduğu bilimsel toplantı bilgileri makale üzerinde belirtilmek kaydıyla yayımlanabilir. Bu durumda etik sorumluluk makale sahibine ait olur.
3. Derginin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte birini geçmeyecek şekilde İngilizce yazılara da yer verilebilir. Türkçe çalışmalarda Türkçe ve İngilizce; İngilizce çalışmalarda ise 300 kelimeyi geçmeyecek şekilde Türkçe ve İngilizce özete ve 3-5 anahtar kelimeye yer verilmelidir.
4. TURKUAZ Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisine gönderilen yazılar önce yayım kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar, o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumsuz olduğu takdirde, yazı üçüncü hakeme gönderilir; o rapor da olumsuz geldiği takdirde yazı yayımlanmaz. Yazarlar, hakemlerin görüş ve önerileri doğrultusunda düzeltmelerini yaparlar. Yayına kabul edilmeyen yazılar iade edilmez; ancak yazarın istemesi hâlinde bir nüshası kendisine verilir. Hakemler kendilerine gönderilen yazıyı 21 gün içinde değerlendirir. Bu süre içerisinde raporunu göndermeyen hakeme ulaşılarak değerlendirme için 7 gün ek süre verilir. Hakem bu sürede de raporunu göndermezse hakemliği düşürülür.
5. Dergide yayınlanan her türlü yazının içeriğinden yazarları sorumludur.
6. Makaleler derginin Dergipark platformu üzerinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkuaz> adresinde yer alan sayfasına yüklenmek suretiyle süreç başlatılmış olur.
7. Dergimiz Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayınlanır.

MAKALE YAZIM KURALLARI

Başlık ve Dipnotlar: Makale başlığı iki yana yaslı, 14 punto, koyu ve Cambria yazı tipinde yazılmalıdır. Başlık en fazla 15 sözcük olmalı, bağlaçlar hariç olmak üzere her sözcüğün ilk harfi büyük harfle yazılmalıdır. Türkçe yazılmış makalelerde makalenin İngilizce başlığı da aynı biçimde yazılmalıdır. Makale ile ilgili belirtilmesi gereken özel hususlar makale kabul edildikten sonra başlığına konulacak (*) ile sayfa altında açıklanacaktır. Çalışmanın kabul edilmesinden sonra yazar(lar)ının adı soyadı ortalı, koyu, 12 punto, Cambria yazı tipinde, soyadı büyük harflerle ve ortalı olarak, yazar sayısı birden fazla ise yazarlar tarafından belirlenen sırayla yazılacaktır. Yazar(lar)ın unvanıyla birlikte, çalıştığı yerin açık adı, şehir-ülke bilgisi, e-posta adresi ve ORCID numarasına dipnot olarak makalenin ilk sayfasında yer verilmelidir. Dipnotlardaki tüm bilgiler Palatino Linotype yazı tipinde, girintisiz ve 10 punto olmalıdır.

Türkçe ve İngilizce Kısa Özet: Dergiye Türkçe ve İngilizce çalışmalar yayımlanmak üzere kabul edilmektedir. Türkçe hazırlanan çalışmalarda Cambria yazı tipinde, 10 punto ve 200 sözcüğü geçmeyecek şekilde Türkçe özet ve 300 sözcüğü aşmayacak şekilde hazırlanan İngilizce kısa özet (Abstract) yer almalıdır. Aynı şekilde İngilizce hazırlanan çalışmalarda Türkçe kısa özete yer verilmelidir. Türkçe ve İngilizce kısa özetlerin altında 3-5 anahtar sözcüğe yer verilmelidir.

Bölümler ve Alt Bölümler: Çalışmalarda ana bölüm başlıkları (birinci düzey başlıklar) Arabik rakamlarla numaralandırılarak Cambria yazı tipinde, 12 punto, koyu, sola yaslı ve tümü büyük harf biçiminde yazılmalıdır. Alt bölüm başlıkları (ikinci düzey başlıklar) Cambria yazı tipinde, 11 punto, koyu, sola yaslı, her sözcüğün ilk harfi büyük olarak yazılmalıdır. Üçüncü düzey başlıklar ise Cambria, 11 punto, koyu, italik, sola yaslı, yalnızca ilk sözcüğün ilk harfi büyük olacak biçimde yazılmalıdır. Çalışmalarda ana metin Cambria 11 punto ile yazılmalıdır.

Metin içindeki paragraflar en az üç cümleden oluşmalı ve paragraflar arasında bir satır boşluğu bırakılmalıdır. Aynı şekilde başlıkların öncesinde ve sonrasında da bir satır boşluk verilmelidir. Makalenin tamamında girintiye yer verilmemeli, paragraflar arasında önce ve sonra aralık değerleri 0 olmalıdır. Metin içi atıfların yazımında, tablolarda, şekillerde ve kaynakça yazımında APA 6 yazım stili kullanılmalıdır.

Çalışmalarda araştırmanın özelliğine göre GİRİŞ, YÖNTEM (Evren ve örneklem/çalışma grubu vb.) Veri toplama yöntemleri/teknikleri/araçları ve verilerin analizi), BULGULAR, TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER ve KAYNAKLAR bölümlerine yer verilmelidir. Ancak araştırmanın özelliğine göre yazarlar gerek duymaları halinde farklı bölümler de oluşturabilirler. Bölümlere yeni sayfadan başlanmamalı, bir bölüm bittikten sonra, aynı sayfada diğeri onu izlemelidir. Makale metninin tamamının yazımında APA 6 yazım stili kullanılmalıdır.

Şekiller ve Tablolar: Şekiller yazım alanından taşmayacak şekilde makale içinde uygun görülen yerlere ortalı olacak şekilde yerleştirilebilir. Ana metinden şekle atıfta bulunulmalı ve mümkünse şekil açıklmalıdır. Her bir şeklin altında Arabik rakamlarla numaralandırılmış bir şekil başlığı yerleştirilmeli, makale boyunca aynı numaralandırma devam etmeli ve APA 6 yazım stiline uygun olarak yazılmalıdır. Şekil başlıkları biçim olarak Cambria yazı tipinde, 10 punto, sola yaslı, yalnızca ilk sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Şekil başlığında kaynak kullanılmış ise parantez içinde kaynak bilgisi eklenmelidir. Eğer şekil içinde yazılar varsa, 9 veya 10 punto olacak şekilde Cambria yazı tipiyle yazılmalıdır.

Tablolar sola dayalı olacak şekilde ve tamamında Cambria yazı tipi kullanılarak hazırlanmalıdır. Tablo başlığı, 10 punto ile yazılmalı, başlığın her kelimesinin sadece ilk harfi büyük olmalı ve başlık, tablo sayısının altında verilmelidir. Tablolarda APA 6 yazım stili kullanılmalıdır. Tablolara metin içinde tablo sayısı belirtilerek atıfta bulunulmalı ve tablo

bittikten sonra yorumlanmalıdır. Tablolar, metin içinde kullanıldıkları yerde veya izleyen sayfada yer almalıdır. İlgili not ve kaynaklar, tablonun altında, "Not:" veya "Kaynak:" ifadelerinden sonra belirtilebilir.

Kaynakça: Makalede yararlanılan kaynaklar "KAYNAKÇA" başlığı altında ve varsa ek(ler)den önce APA 6 yazım stiline uygun olarak verilmelidir. Kaynakların tamamı, 11 punto ile ve her bir kaynağın arasında 1 satır boşluk verilerek, Cambria yazı tipinde ve iki yana yaslı, tek satır aralığında, önce ve sonra paragraf değerleri 0 olacak şekilde, girintiye yer vermeden yazılmalıdır. Kaynakçada yer alan her kaynağa metin içinden atıfta bulunulduğundan, yine aynı şekilde metin içinde kullanılan her bir kaynağa da kaynakçada yer verildiğinden emin olunmalıdır.

Ekler: İhtiyaç duyulması halinde kaynakçadan sonra ve geniş özetten önce, Ekler bölümü oluşturulabilir. Burada makale içinde atıfta bulunulan eklere yer verilmelidir. Birden fazla ek kullanılması halinde numaralandırılması gerekir. Makale içinde tablo veya şekil olarak verilebilecek unsurlara "Ekler" bölümünde yer verilmemelidir.

Geniş Özet: Yazar makalesinde isteğe bağlı olarak varsa Ekler, yoksa Kaynakça kısmından sonra gelecek şekilde 750-1000 sözcükten oluşan geniş İngilizce özete yer verebilir. Bu özet alt başlıklar içermemeli ve makalenin temel fikirlerini yansıtmalıdır. Geniş özetle aynen alıntıya yer verilmemeli, tablo ve şekil kullanılmamalı, Cambria yazı stiline 11 punto olarak hazırlanmalıdır.

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

Yayın Etiği

Aşağıda yer alan etik görev ve sorumluluklar oluşturulurken açık erişim olarak Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayınlanan rehberler ve politikalar dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi'nde bilimsel bilginin objektif bir şekilde üretilmesini ve yaygınlaşmasını destekleyici bir yayın süreci izlenmektedir. Bu sürecin başarılı bir şekilde işleyebilmesi ancak bütün paydaşların (yayıncı, editör(ler), yazar(lar), hakem(ler) ve okuyucu(lar) vb.) etik ilkelere yönelik standartlara uymaları ile mümkün olabilir. Bu nedenle dergi yayın sürecinin tüm paydaşlarının aşağıda belirtilen etik ilkelere uygun davranmaları beklenmektedir:

Yazarların Etik Sorumlulukları

Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi'nde yayımlanmak üzere makale sunumu gerçekleştiren yazar(lar)ın etik sorumlulukları:

- Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi Türkçe ve İngilizce dillerinde özgün bilimseki çalışmaların yayımlanmak üzere kabul edildiği bilimsel-akademik bir e-dergidir. Bu nedenle yazar(lar)ın yayımlanmak üzere özgün çalışmalar sunmaları, başka dergilerde yayımlanmış veya yayımlanmak üzere gönderilmiş makaleleri göndermemeleri gerekmektedir.
- Yazar(lar) çalışmalarında yararlandıkları kaynaklara etik ilkeler doğrultusunda ve bilimsel kural ve kaidelere uygun olarak gönderme (atıf) yapmalıdırlar.
- Makaleye katkı sağlamayan şahısların adı yazar olarak bildirilmemeli, makalenin yayımlanmak üzere sisteme yüklenmesinden sonra yazar ekleme, çıkarma veya yazar sırasını değiştirme talebinde bulunulmamalıdır.
- Değerlendirme sürecinde yazar(lar)dan makalelerine ilişkin bilgi ya da ham veri istenmesi durumunda bu bilgi ve belgeler editöre sunulmalıdır.
- Yayımlanma başvurusu yapılan makaleyle ilgili çıkar çatışması-çıkar birliği olan kişileri editörlere bildirmelidir.
- Yazar(lar), makalelerinde kullandıkları verilerin kullanım haklarına, araştırma-çözümlemelerle ilgili izinlerin ya da üzerinde araştırma yaptıkları katılımcıların onayının alındığını belgelemelidirler.
- Yazar(lar), değerlendirme ve erken görünüm aşamasındaki ya da elektronik ortamda yayımlanmış makalesiyle ilgili hatayı fark ettiklerinde bilgi vermek, düzeltmek ya da geri çekmek için editörle iletişime geçmesi gerekir.
- Yazar(lar), etik kurul kararı gerektiren deney, anket, ölçek, görüşme, gözlem, odak grup çalışması gibi nicel ya da nitel yöntemlerle veri toplamayı gerektiren araştırmalar için etik kurul onayı aldığını; etik kurul adı, karar tarihi ve sayısı aday makalenin ilk-son sayfasında ve yöntem bölümünde belirtmeli, etik kurul kararını gösteren belgeyi makalenin başvurusuyla birlikte sisteme yüklemelidir. Ayrıca olgu sunumlarında aydınlatılmış olur/onam formunun alındığına ilişkin bilgiye makalede yer verilmelidir.
- Yazar(lar), veri toplama sürecinde etik ilkelere özen gösterdiklerinin kanıtlarını (başkalarının ölçek, anket, fotoğraf gibi belgelerinin kullanılması için kendilerinden izin alınması gibi) makale içinde sunmalıdır. Makalelerde araştırma ve yayın etiği ile fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğu belirtilmelidir. Araştırma insan ve hayvan denekler üzerinde gerçekleştirilmiş ise araştırmanın uluslararası bildiriler, kılavuzlar vb uygun gerçekleştirildiği bildirilmelidir.

- Yazar(lar)dan derleme makaleler için etik kurul onayı istenmez. Bununla birlikte etik kurul kararı gerektirmeyen makalelerde de, etik kurul kararının gerekmediği, makalenin ilk-son sayfasında ve yöntem bölümünde belirtilmelidir.

Editör, Editör Yardımcıları ve Alan Editörlerinin Etik Sorumlulukları

- Editörler, hakemlerin, yazar(lar)ın, araştırmacı, uygulayıcı ve okuyucuların bilgi gereksinimlerini karşılamaya gerektiğinde dönüt vermeye, yayın sürecinde düzeltme, açıklama gerektiren konularda açıklık ilkelerine göre davranmaya çaba gösterirler.
- Editörler, makalelerle ilgili olumlu ya da olumsuz karar verirken, makalelerin özgün değeri, alana katkısı, araştırma yönteminin geçerli ve güvenilirliği, anlatımın açıklığı ile derginin amaç ve kapsamını göz önünde tutarlar.
- Editörler, başvurusu yapılan makalelerin önemli sorunu olmadığı sürece ön değerlendirme aşamasına alır, olumlu hakem önerilerini göz önünde bulundurur, ciddi sorun olmadıkça önceki editör(ler)ce verilen kararları değiştirmezler.
- Editörler, derginin yayın politikaları arasında bulunan kör hakemlik ve değerlendirme süreci politikalarını uygular, hakemlerin kimlik bilgilerini gizli tutar, her makalenin yansız ve süresi içinde değerlendirilmesini sağlarlar.
- Editörler, makaleleri alan editörleri ve hakemlerin uzmanlık alanlarını dikkate alarak gönderir, değerlendirmelerin yansız ve bağımsız yapılmasını desteklerler.
- Editörler, makalenin yansız değerlendirilmesi için editörler, hakemler ve yazar(lar) arasındaki çıkar çatışması-çıkar birliği olup olmamasını göz önüne alırlar.
- Editörler, hakem havuzunun geniş bir yelpazeden oluşması ve sürekli güncellenmesi için arayış içinde olurlar.
- Editörler, akademik görgü kurallarına uymayan ve bilimsel olmayan değerlendirmeleri engellerler.
- Editörler, dergi yayın süreçlerini yayın politikaları ve kılavuzlara uygun işletilmesini sağlar, süreçte görev alanları yayın politikaları konusundaki gelişmelerden bilgilendirir, gerektiğinde eğitim programı hazırlarlar.
- Editörler, yayın sürecinde görev alanlar herkesle etkili bir iletişim içinde olur, belirli aralıklarla toplantılar düzenlerler.
- Editörler, değerlendirilen makalelerdeki kişisel verilerin korunmasını sağlarlar; yazar, hakem ve okuyucuların bireysel verilerini korurlar.
- Editörler; makalelerde insan ve hayvan haklarının korunmasına özen gösterirler, makalenin katılımcılarının açık onayının belgelendirilmesini önemserler, makalenin katılımcılarına ilişkin etik kurul onayı, deneysel araştırmalarda izinleri olmadığında makaleyi reddederler.
- Editörler; görevi kötüye kullanmaya karşı önlem alırlar. Görevi kötüye kullanmaya yönelik yakınmalar olduğunda, nesnel bir soruşturma yaparak, konuyla ilgili bulguları paylaşır.
- Editörler, makalelerdeki hata, tutarsızlık ya da yanlış yönlendirmelerin düzeltilmesini sağlarlar.
- Editörler, yayınlanan makalelerin fikri mülkiyet hakkını korur, ihlal olması durumunda derginin ve yazar(lar)ın haklarını savunurlar. Ayrıca yayımlanan makalelerin içeriğinin başka yayımların fikri mülkiyet haklarını ihlal etmemesi konusunda gerekli önlemleri alırlar; özgünlük-benzerlik denetimini yaparlar.
- Editörler, Dergide yayımlanan makalelere yönelik tutarlı eleştirileri dikkate alırlar, eleştirilen makalelerin yazar(lar)ına yanıt hakkı tanırlar.
- Editörler olumsuz sonuçları içeren çalışmaları da göz önünde bulundururlar.
- Editörler, Dergiye iletilen yakınmaları inceler ve gerekli açıklamaları yapıp, haklı yakınmalarla ilgili sorunların giderilmesi için gerekli önlemleri alırlar.

Hakemlerin Etik Sorumlulukları

- Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi makale değerlendirme sürecinde yazar(lar)ın hakemleri, hakemlerin yazarları tanımadıkları çift yönlü kör hakemlik ilkesi uygulanır, hakemler yazarlar ile doğrudan iletişim kuramaz; makale değerlendirme formları ve metin üzerinde belirtilen notlar ile düzeltme istemleri dergi yönetim sistemi üzerinden editörlerce yazar(lar)a iletilir. Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi'ne başvurusu yapılan makaleleri değerlendirecek hakemlerin aşağıda belirtilen etik ilkelere riayet etmeleri beklenmektedir:
- Hakemler yalnız uzmanlık alanı ile ilgili makaleleri değerlendirmeyi kabul etmelidir.
- Hakemler, değerlendirmeyi yansızlık ve gizlilik içinde yapmalıdır. Bu ilke gereğince inceledikleri makaleleri değerlendirme sürecinden sonra yok etmeli, ancak yayımlandıktan sonra kullanılmalıdır. Uyruk, cinsiyet, dinsel inanç, siyasal inanç ve ticari kaygılar, değerlendirmenin yansızlığını bozmamalıdır.
- Hakemler, çıkar çatışması-çıkar birliği olduğunu anladıklarında, makaleyi değerlendirmeyi reddederek, editörlere bilgi vermelidir.

- Hakemler, değerlendirmeyi akademik görgü kurallarına uygun biçimde, yapıcı bir dille yapmalı; hakaret ve düşmanlık içeren kişisel yorumlardan kaçınmalıdır.
- Hakemler değerlendirmesini kabul ettikleri makaleyi süresi içinde değerlendirmelidirler.

Etik İlkelere Uygun Olmayan Durumların Bildirilmesi

Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi'nde editörler, hakemler, yazarlar ile ilgili etik ilkelere uymayan bir davranış ya da değerlendirme sürecindeki, erken görünümdeki ya da yayımlanmış bir makale ilgili etik olmayan bir durumun tespiti halinde la karşılaşılması durumunda edt.turkuaz@gmail.com adresine bildirilmesi gerekmektedir.

EDİTÖRDEN

Merhabalar,

Dergimizin yeni bir sayısıyla karşınızda olmanın mutluluğu içerisindeyiz. Dergimizin bu sayısında dördü araştırma makalesi, ikisi ise kitap incelemesi olmak üzere altı makale yer almaktadır. Büyük emek ürünü olan bu çalışmaların beğenilerek okunmasını ve alana katkı sağlamasını diliyorum. Dergimize gerek yayınlanmak üzere makale sunan gerekse yayın ve hakem kurullarımızda görev almak suretiyle destek veren tüm değerli bilim insanlarına şükranlarımı sunuyorum.

Bir sonraki sayımızda buluşmak dileğiyle, esen kalın...

Prof. Dr. Refik TURAN
Editör

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES

<i>Tarih Dünyası Dergisinde II. Abdülhamit'e Dair Anekdotlar</i> Bilal SAĞLAM	65-73
<i>Türk Cumhuriyetlerinin Sağlık Ekonomisi Kapsamında Karşılaştırmalı Analizi</i> Nursena DÖNER, Şehadet BULUT	74-88
<i>A Comparative Analysis of Independent Audit Sectors in Türkiye and Uzbekistan</i> Sarbinaz T. UTEGENOVA, Burcu TÜRKCAN	89-98
<i>Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Kapsamında Göç Olgusunun Orta Asya Güvenliğindeki Rolü</i> Burcu TEMÜR, Cihan BİLGİLİ	99-116
<i>Kitap İncelemesi: Kırgızistan'da Ceditçilik Hareketi (1900-1916)</i> Erdem YILMAZ	117-120
<i>Kitap İncelemesi: 1980-2000 Yılları Arası Kazakistan'daki Tarih Eğitimi</i> Melisa DÜZGEN	121-124

Tarih Dünyası Dergisinde II. Abdülhamit'e Dair Anekdotlar***Bilal SAĞLAM******Makale Bilgisi**

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Makalenin Geliş Tarihi: 12.06.2024
Makalenin Kabul Tarihi: 18.09.2024
DOI: 10.54970/turkuaz.1499975

ÖZET

Niyazi Ahmet Banoğlu'nun kurucusu olduğu Tarih Dünyası Dergisi, 15 Nisan 1950'de yayın hayatına başlamıştır. Dergi, 26 Şubat 1953'te son sayısını yayınlayarak yayın hayatını sonlandırmıştır. Bu süre zarfında dördü özel sayı olmak üzere toplam 42 sayı neşretmiştir. 1950'li yıllar popüler tarih dergiciliğinin Türkiye'de geliştiği bir süreç olmuş ve Tarih Dünyası Dergisi bu popüler tarih dergilerinin ilklerinden biri olmuştur. Yayın hayatları genellikle kısa olan popüler tarih dergilerinin içinde, sadece Tarih Dünyası Dergisi 42 sayı çıkarabilmiş ve bu anlamda ayrı bir öneme sahip olmuştur. Millî tarih bilinci ile bir araya gelmiş yazar kadrosuyla, ismini, tarihe verdiği önem ve yaptığı araştırmalardan almıştır. Tarih Dünyası Dergisinin dönemin güncel konularını ele aldığını gördüğümüz gibi, tarihin her dönemine ait tarihi konuları, tarihi mekanları ve tarihi karakterleri de konu edindiğini görmekteyiz. Dergide; tarihi karakterlerle ilgili bölümler çok ilgi çekici olmuştur. Özellikle bu tarihi karakterlerden II. Abdülhamit ile ilgili bölümler ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü II. Abdülhamit, Osmanlı İmparatorluğu'nun son mutlak hükümdarıydı ve bu dönem, imparatorluğun çöküş sürecine tanıklık etmiştir. Bu dönem boyunca 1. Meşrutiyet ve Kanuni Esasi'nin ilanı, 93 Harbi ve Balkan isyanları gibi önemli olaylar yaşanmış, ayrıca basın özgürlüğünün sınırlanması ve 2. Meşrutiyet'in yeniden ilanı gibi olaylar da bu döneme damgasını vurmuştur. II. Abdülhamit dönemi, reform girişimleriyle de tanınırken, çöküşü engelleyememiştir. Dergi bu zor dönemin hükümdarının devlet yönetim tarzı ve özel hayatı hakkında ilginç kesitler sunarak günümüzde bile hala tartışılan bu önemli hükümdar hakkında farklı pencereler açmaktadır.

Anahtar kelimeler: Tarih Dünyası Dergisi, Tarihi Karakterler, II. Abdülhamit

Content of this Journal is licensed
Under Creative Commons Attribution
NonCommercial 4.0 International
(CC BY-NC 4.0)

Anecdotes About Abdulhamit II in the History World Magazine**ABSTRACT**

History World Magazine, which was founded by Niyazi Ahmet Banoglu, started its publication life on April 15, 1950. The magazine ended its publishing life by publishing its last issue on February 26, 1953. During this time, he published a total of 42 issues, four of which were special issues. The 1950s were a period when popular history magazine developed in Turkey, and the History World Magazine became one of the first of these popular history magazines. Among the popular history magazines, whose publishing lives are usually short, only the History World Magazine has been able to publish 42 issues and has become of special importance in this sense. With its staff of writers who have come together with the awareness of national history, it has taken its name from the importance it attaches to history and the research it has deciphered. Just as we have seen that the History World Magazine deals with current issues of the period, we see that it also deals with historical issues, historical places and historical characters belonging to every period of history. In the magazine; the sections

* Bu makale, yazar tarafından hazırlanan "Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tarih Dünyası Mecmuası" başlıklı yüksek lisans tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

** Doktora öğrencisi, Van YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü. E-posta: aglam2165@gmail.com / Orcid: 0009-0005-7883-5301

about historical characters have been very interesting. Especially from these historical characters, the sections related to Abdulhamit II, have a separate importance. Because II. Abdulhamit was the last absolute ruler of the Ottoman Empire, and this period witnessed the process of the collapse of the empire. During this period there have been important events such as the declaration of the 1st Constitutional Monarchy and Basic Law (Kanuni Esasi), the War of 93 and the Balkan uprisings, as well as the restriction of press freedom and the events such as the re-proclamation of the 2nd Constitutional Monarchy have also left their mark on this period. While the period of Abdulhamid II was also known for its reform initiatives, it could not prevent the collapse. The magazine offers interesting sections about the style of government and private life of the ruler of this difficult period, opening different windows about this important monarch, which is still debated even today.

Keywords: History World Magazine, Historical Characters, Abdülhamit II

GİRİŞ

1950'lerde, Türkiye'de popüler tarih dergiciliği hızla gelişti. İkinci Dünya Savaşı'nın zorluklarının aşılması ve toplumun belirli bir refah düzeyine ulaşmasıyla birlikte, halk arasında popüler tarih dergilerine olan ilgi arttı. Bu dönemde, çeşitli tarih dergileri piyasaya sürüldü ve özellikle Tarih Dünyası Dergisi gibi bazıları uzun ömürlü oldu. Tarih Dünyası Dergisi, bu dergilerin en önde gelenlerinden biri olarak öne çıktı. Tarih Dünyası Dergisi'nin amaçladığı şey, Türk halkına daha önce bilinmeyen birçok tarihi gerçeği ve değerli bilgiyi sunmak olmuştur. Ayrıca, geniş kitlelere tarihi olayları ve kavramları anlamaları için bir alan sağlayarak, toplumda tarih ve kültür bilincinin artmasına katkıda bulunmuştur.

Tarih Dünyası Dergisi, Türk tarihini aydınlatma misyonuyla önemli bir konuma sahiptir. Dergi, Türk tarihindeki değerleri bütüncül bir şekilde ele alırken milli tarih ve kültürü yayma amacını taşır. Derginin farklı sayılarında ele alınan tarihi olaylar ve dönemler, güncel olayların tarihî kökenlerini anlamamıza yardımcı olurken, Türk tarihi konuları ve tarihi kişilikler de derinlemesine incelenmiştir. Bu doğrultuda özellikle II. Abdülhamit'le ilgili kısımlar ayrıca ilgi çekici ve oldukça ilginçtir. Bu çalışmadaki amaç; derginin, II. Abdülhamit'in kendisine ve dönemine bakış açısının nasıl olduğunun ortaya konulmasıdır.

II. Abdülhamit, Osmanlı İmparatorluğu'nda Meşrutiyet taraftarı Genç Osmanlılar'la anlaşma yapmış ve 1876'da ilk Osmanlı anayasasını ilan etmiştir (Zürcher,2015,114). Bu adımı, Tersane Konferansı'nda bir araya gelecek olan büyük devletlerin baskılarına karşı bir önlem olarak almıştır (Georgeon,2006,74). Ancak, 93 Harbi'nde Rusya'ya yenildikten sonra 1878'de meclisi feshetmiş yani Şerif Mardin'in deyimiyle süresiz tatil etmiş ve Meşrutiyet dönemine son vermiştir (Mardin,1996,443).

Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabaları, II. Abdülhamit döneminde de devam etmiş ve bu dönemde bürokratik reformlar gerçekleştirilmiştir. Osmanlı'nın ekonomik problemleri, II. Abdülhamit'in saltanatının başlarında Düyûn-ı Umûmiye'nin kurulmasına yol açtı (Semiz-Akadere, 2001,116). Ancak, iç isyanlar, iç sorunlar ve ekonomik sıkıntılar imparatorluğun gündemini meşgul etmeye devam etmiştir. Dış politikada, II. Abdülhamit denge politikası izlemiş olsa da özellikle 1880'lerden sonra İngiltere ve Fransa'daki Osmanlı karşıtı politika değişiklikleri sebebiyle bu ülkelerle yakın ilişkiler yerine Almanya ile yakınlık politikası kurmaya çalışmıştır.

II. Abdülhamit'in devlet yönetimi tarzı, özellikle Ermeni isyanları sırasında kullanılan yöntemler sebebiyle Batılı tarihçiler ve yerli muhalifleri tarafından eleştirilmiş ve "Kızıl Sultan" olarak anılmıştır (Hocaoğlu,1976,10). Ayrıca, bazı yerli tarihçiler de onu sansür, donanmadaki hatalar, özgürlükleri sınırlayan uygulamalar, 1. Meşrutiyet döneminde Meclis'i kapatması, Mithat Paşa'yı sürgüne göndermesi, 93 Harbi'nde yanlış sevk ve idare gibi nedenlerle eleştirmiştir. Ancak onu savunan taraftarları da onu "ulu hakan" gibi yüceltici unvanlarla anmışlardır (Ceyhun,2000, 15). II. Abdülhamit dönemi, karmaşık ve çalkantılı bir dönem olarak hatırlanır ve hala bu dönem yeterince aydınlatılmamıştır. (Mardin,2008,31) Bu yüzden farklı görüşlere sahip tarihçiler arasında hala tartışmalı bir dönem ve konu olarak ele alınmaktadır. Bu anlamda dergide yayımlanan ve II. Abdülhamit'le ilgili olan bazı makaleler büyük kıymet arz etmektedir.

1. TARİH DÜNYASI DERGİSİNDE II. ABDÜLHAMİT'E DAİR ANEKDOTLAR

1.1. İkinci Abdülhamit ve İkinci Vilhelm

Kıymetli tarihçi ve Büyük asker Tümgeneral Halil Sedes (Halil Paşa), Tarih Dünyası Dergisi'nin on beşinci ve on altıncı sayılarında, yakın tarihin bilinmeyen bir dönemini özellikle II. Abdülhamit dönemindeki istihbarat ve casusluk faaliyetlerini açıklığa kavuşturmuştur. Kendisi, bu önemli hatıraları bizzat yaşamış ve deneyimlemiş olup, bu anılar, Türk tarihinde eşsiz bir belge niteliği taşımaktadır. Halil Paşa'nın anlatımına göre; Sultan II. Abdülhamit'in döneminde, casusluk ve istihbarat mesleğinin pek yaygın olduğunu görüyoruz. O devirler, 2. Meşrutiyet'in ilanı tarihinden, yani 1908 senesinden önce jurnalcılık sarayın lütufuna ve iltifatına mazhar olmak, memuriyette terfi almak ve nasıl olursa olsun bir çıkar elde etmek veya rakibini alt etmek için, ihtiyar ve irtikap olunan vicdansızlık ve edepsizliklerin, birçok defa nefret uyandıracak cinayet ve aşağılıklar seviyesine vardığı bir dönemdi. Hem İstanbul'da ve hem de imparatorluğun her köşesinde büyük, küçük her çeşit memurlar arasında bu habaseti kendilerine iş edinmiş olanlar bulunduğu gibi, halk arasında da bu tür adamlar az değildi. İşin dikkate şayan bir yönü de memur olarak bir yere tayin edilenlere veya gönderilenlere adeta zorla casusluk yaptırılırdı (Sedes,1950,619). Devlet memurları arasında bu işi kabul etmek istemeyen veya beceremeyenlerden şüphe edilir, terfi ve terakkiden mahrum olurlardı. Özetle, hele İstanbul ahali zamanla öyle bir baskı altına alınmıştı ki, çocuğun babayı veya babanın çocuğu ihbar ettiği oluyordu. Ayrıca farklı yollardan gelen ve padişaha sunulan ihbar sayısının günde hemen hemen iki bini bulduğu söylenmektedir. Sultan Abdülhamit'in padişahlığının 33 yıl sürdüğü dikkate alınınca, ihbar yekununun büyük bir sayıya vardığı anlaşılmaktadır. Hayrete veren bir nokta da Sultan Abdülhamit'in bu büyük ihbar koleksiyonunu büyük dikkat ve özenle muhafaza ettirmiş olmasıdır. Ancak Balkan Savaşı'ndan sonra, bu büyük ve ilginç koleksiyon, hükümetin emriyle ateşe verilmiş ve tamamı yok edilmiştir (Sedes,1950,620).

Şu başlangıçla, Sultan II. Abdülhamit döneminde hüküm süren ahlaki ve ruhi durumu kısaca anlattıktan sonra, yazar asıl meseleye geliyor; 31 Mart vakasından sonra, bilindiği üzere Sultan Abdülhamit tahttan alınarak, 25 Nisan 1909 yılında Sultan 5. Mehmet Reşat Osmanlı tahtına geçirilmiştir. Sultan Reşat'ın tahta çıkışını Avrupa'daki devletlerin hükümdarlarına bildirmek için, biri esbak sadrazam Tefvik ve diğeri Müşir Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ların başkanlığında iki heyet görevlendirilmiştir. Yazar Halil Paşa, O vakit, Hassa ordusunun kurmay başkanlığında bulunmakla birlikte, hariciye nazırı Rıfat Paşa tarafından tebliğ olunan irade-i Padişahı mucibince askeri murahhas görevi ile birinci heyete dahil olduğunu belirtir. 1909 Mayıs sonlarında demiryolu ile yola çıkan heyet, önce Viyana ve Petersburg'da görevini yaptıktan sonra Berlin'e döner (Sedes,1950,621). İmparator 2. Vilhelm ve eşi Oğusta Viktorya'nın teşrifatçılarının yol göstermesiyle huzura çıkmıştır. Heyet, öğle yemeğine İmparator tarafından davet edildiği için sarayda kalır. Yemekten sonra İmparator'un özel dairesine geçilir. Bu daire üç büyük salondan oluşuyor ve tamamı ile ülkemize ve doğuya ait güzel ve kıymetli eşyalar ile tezyin ve tefriş edilmiştir. Vitrinlerde müzelere layık eski ve önemli eşyalar göze çarpılmaktadır. Bunların çoğu ve en nadide olanları Sultan Abdülhamit tarafından imparatora hediye edilmişlerdi (Sedes,1950,622). Halil Paşa, burada bir konuşma ortamı yaratmak istediği belli olan İmparatorun, hemen yanına geldiğini ve aralarında şöyle bir konuşma geçtiğini belirtir:

İnkılabınızın başlangıcından bu yana İstanbul'da vuku bulan olayları yakından takip etmekteyim. Bununla ilgili önemli raporlar alıyorum. İnkılabınızın Osmanlı devleti için hayırlı olmasını dilerim. Dedikten sonra sözü 31 Mart vakasına getirdi ve Sultan Abdülhamit'in bire bir şahsi ne derecelerde dahli ve etkisi olduğunu söylememi istedi. Ben de ona: -Böyle bir olayın ortaya çıkacağından padişahın haberinin olmamasına imkan ve ihtimalin olmadığını belirttim. Sultan Abdülhamit bir kalkışmanın düzenlendiğinden şüphesiz haberdar edildi. Ancak tedbiri elden bırakmamış, müretteplerini ne teşvik etmiş ve ne de teşebbüslerine engel olmuştur. Olayı hazırlayanlar inkılabı muhalif kimselerle, bunlara dahil olan Sultan Abdülhamit'in etrafıdır demem üzerine: -Benim de düşüncem ve kanaatim tamamı ile böyledir. İstanbul'dan gelen raporlar da bunu doğrulamaktadır. Abdülhamit hattı zatında kötü yaratılmış bir kişi olmamakla birlikte, vehim ve vesvesesinden pek çok müstefit olan etrafı kendisini kötü yollara yönlendirmişlerdir. Dedikten sonra, size kendi başımdan geçen bir vakayı anlatayım dedi: -

1890'da ilk defa İstanbul'a geldiğimde o vakitler Almanya'da yeni icat edilmiş olan mavzer tüfeklerinden birini örnek olarak kendimle getirmiş idim. Amacım, bu tür bir tüfek o vakit çok önemli bir ihtira olduğundan bunun önemini, silah meraklısı olan Sultan Abdülhamit'e anlatmak ve nasıl kullanıldığını kendim göstermekti. Bu vesileyle Osmanlı ordusunun böyle bir tüfekle techizinin de ne kadar faydalı olacağını izah ederek kabulünü sağlamaktı. İstanbul'da Merasim Köşkü'nde konuk edilmişim. Sultanla görüşme saati yaklaştığı vakitlerde o tarihlerde, 1. teşrifatçı ve saray baş tercümanı olan Münir Paşa'nın geldiğini ve kabul edilmek isteğinde bulunduğunu söylediler. Hemen kabul ettim. Padişahca gönderildiğini söyleyerek, selam ve senalardan ve bayağı da iltifatkarane söz ve tebligattan sonra, zat-ı şahane sunulmak üzere yanımda bulunduğu haber alınan tüfeği, Efendisi'nin çok fazla merak ettiğini ve kendisi ile bunun bir an önce gönderilmesini iltimas ve hatta rica ettiğini söyledi ve tüfeği istedi. Bu duruma çok şaşırmışım. Çünkü ben tüfeğin varlığını herkesten gizlemişim (Sedes,1950,674-675)

1.2. II. Abdülhamit ve Sait Paşa

II. Abdülhamit'in evham ve şüpheciliğinin en iyi örnekleri, Sait Paşa ile aralarında olan haberleşmeleri arasında göze çarpar. Yazar Nazmi Sevgen, derginin yerminci sayısındaki makalesinde, bu durumun örneklerini vermekte ve Sait Paşa ile ilgili önemli bilgiler paylaşmaktadır.

Nazmi Sevgen, yakın tarihimizin önemli simalarından birinin yedi defa Sadaret makamına gelen Sait Paşa olduğunu söyler. Yazara göre Sait Paşa, II. Abdülhamit'in kendisinden çok şüphe ettiği, ancak bunlara rağmen bir türlü vazgeçemediği bir vezirdir. Devlet, sıkıntılı bir siyasi mesele karşısında kalınca, muhakkak Sait Paşa'ya başvurulur. Saraya davet edilerek, kendisine bilmem kaçınıcı defa Sadaret makamı tevcih edilirdi. 1853 tarihinde Şurayı Devlet baş muavinliği ile devlet hizmetine giren Sait Paşa, sarayın baş katipliğinde, valiliklerde, nazırlıklar da bulunmuş, hayatı mücadele ile dolu dolu geçmiştir. Vatansaver, bilgili ve idareli bir kişidir. Devlette büyük görevleri olmuştur. Siyasi hayatının en ilginç tarafı, II. Abdülhamit ile aralarında geçen sınırsız denilecek derecede çok olan olaylardır. Nazmi Sevgen'e göre bunlar, bir taraftan II. Abdülhamid'in meşhur vesvese ve şüpheciliğini, diğer taraftan da Sait Paşa'nın medeni cesareti ile, siyasi celadetini göstermesi açısından ilgi ve dikkati çekecek önem ve kıymettedir (Sevgen,1951,849).

1.3. Abdülhamit'in Na'sı Önünde...

Ahmet Refik, derginin üçüncü sayısında Sultan II. Abdülhamit'in cenaze töreni, cenazesinin yıkanması ve defnedilmesi ile alakalı bir makale kaleme almıştır. Otuz dört sene süreyle Osmanlı tahtında bulunan Sultan II. Abdülhamit'in cenazesinin defnedilmesine şahit olan Yazar Ahmet Refik, cenazenin, güzel İstanbul'un topraklarına defnedileceğini ve naaşın Beylerbeyi Sarayı'ndan Topkapı Sarayı'na getirilip orada yıkanacağını sonrasında da saat dokuzda Sultan Mahmut türbesine defnedileceğini belirtmiştir. Ahmet Refik, gördüğü manzarayı şöyle anlatır:

Topkapı Sarayı'na gittim. Cenaze geliyordu. Sarayburnu'na doğru ilerledim. Sultan Abdülhamit, tahta bir sedyeye üzerinde, yatağın içinde, ruhsuz bir şekilde yatmıştı. Naaşının önünde Beylerbeyi Sarayı'nın muhafızı, yanlarında iki sıra asker, sedyenin yanında enderunu hümayun ağaları, saray ahalişi yavaş yavaş ilerliyorlardı. Sedyesi el üstünde taşıyordu. Cenaze, lale bahçesinin önünden geçirildi. Hırka-i Saadetin yeşil ve yıldızlı kapısının önüne getirildi. Kapı açılmıştı. El üzerinde içeri alındı. (Refik,1950,95) Beyaz bir vücut, yıkandıkça rengi açılan, güzelleşen bir naaş, yeni bir tenişir üzerinde, yıkayanların ellerine tabii, uzanmış yatıyordu. Sonunda naaşın yıkanması bitmişti. Sarı ipek işlemeli havlularla kurulandı, tabut yere konuldu, tenişir, tabutun yanına getirildi, içine kefenler koyuldu, Sultan Abdülhamit'in cenazesi hürmetle tabuta konuldu. Kefen bağlandı, tabut kapatıldı. Hırka-i Saadet dairesinin kapısı hemencecik açıldı. Tabut, Hırka-i Saadet kapısı önüne yüksekçe bir yere konuldu. Cenaze bab-ı hümayundan çıktı. Sokaklar insanlarla doluydu. Ayasofya'dan Sultan Mahmut türbesine kadar olan caddeye iki sıra asker dizilmişti. Tabut, acıklı ve üzüntülü dualarla, tekbirlerle ilerliyordu. Sultan Abdülhamit büyük hürmet ile kabre indirildi (Refik,1950,96).

Yazar Ahmet Refik'in gözlemlerinden de anlaşılacağı gibi otuz dört sene hilafet makamında kalan Osmanlı padişahı II. Abdülhamit'in son merasiminin büyük bir hürmetle ifa edildiğini ve böylece Osmanlı tarihinin uzun bir döneminin üzüntülü ve görkemli bir şekilde sona erdiğini görmekteyiz.

1.4. Abdülhamit Memlekete Neler Kazandırdı? Neler Kaybettirdi?

Yazar Ahmet Bedevi Kuran, son yüzyıl siyasi hayatında önemli derecede rol almış ve birçok olayı yaşamış bir kişidir. Derginin dokuzuncu sayısındaki bu önemli makalesinde, Abdülhamit Dönemi'nin en can alıcı özelliklerini tebarüz ettirmekte ve içinde yaşadığı olayları, şimdiye kadar yayınlanmamış belgelere dayanarak anlatmıştır.

Ahmet Bedevi Kuran, II. Abdülhamit Saltanatının, Osmanlı imparatorluğu için çok müteessir geçtiğini, maddi ve manevi birçok olumsuzluğun yaşanmasına sebep olduğunu belirtmektedir. Sultan Abdülhamit, veliahtlığı sırasında hem Mütercim Rüştü Paşa'yı hem de Mithat Paşa'yı kazanmayı başarmış ve 31 Ağustos 1876'da Sultan Murat'tan sonra tahta geçmişti. Görünüşte Meşrutiyet taraftarı gibi davransa da, aslında Sultan Abdülhamit'in ülkeyi mutlakiyetle yönetmek istediği, ilk günlerdeki olaylardan anlaşılmaktadır. Bu gerçeği göz önünde bulundurarak, onun niyeti hakkında bir yargıya varmak zor değildir (Kuran,1950,355).

Sultan Abdülhamit, yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin lideri olarak kabul edilen ve Birinci Meşrutiyet devriminin öncüsü olan Sadrazam Mithat Paşa'yı, 5 Şubat 1877'de İzzettin vapuruyla ülke dışına sürmüştü. Bu kararın halk üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu fark edince, 7 Mart 1877'de Beşiktaş Sarayı'nda görkemli bir törenle Mebusan Meclisi'nin açılmasını sağlamış ve bu şekilde ortaya çıkan hoşnutsuzluğu gidermeye ve meşrutiyet yanlısı bir rol oynamaya çalışmıştır. Ancak bu sırada, 1876-1877 Osmanlı-Rus Savaşı maalesef bizim aleyhimize sonuçlandı. Berlin Konferansı'nda 13 Temmuz 1878'de alınan kararlar sonucunda Bulgaristan hükümeti kurulmuştur. Aynı zamanda Bosna-Hersek Avusturya'ya, Kıbrıs İngiltere'ye geçici olarak bırakılmış, Teselya sessiz sedasız Yunanistan'a, Batum, Kars ve Ardahan ise Rusya'ya bırakılmıştır. Ancak, Sultan Abdülhamit dönemindeki toprak kayıpları sadece bunlarla sınırlı kalmamıştır. Rus harbi sırasında 18 Şubat 1878'de Mebusan Meclisi'nin kapatılmasını sağlayan Sultan Abdülhamit, ülkeyi artık despotça yönetmeye başlamış ve hiçbir muhalefete izin vermemeye kararlı hale gelmiştir. Mısır'da ortaya çıkan Arabi isyanını bastırmak için yapılan asker gönderme teklifini, askerlere özgürlük fikrinin aşılacağı endişesiyle kabul etmemiş ve İngilizlerin Mısır'ı 13 Eylül 1881'de işgal etmelerine izin vermiş ve yapılan bu saldırıya kayıtsız kalmıştır. Ayrıca, 1896-1897 yıllarında Yunanistan ile yaşadığımız savaşı kazandığımız halde, ordumuzun Yunanistan topraklarının önemli bir kısmını işgal etmesine rağmen, barış konferansında Girit adasının uluslararası bir statüye kavuşturulmasını ve Rus çarı tarafından savaş tazminatının affedilmesi talebine hoşgörüle yaklaşmıştır. Yazar şöyle devam eder; hiç şüphe yok ki Sultan Abdülhamit, tüm bu kayıplara saltanatını korumak amacıyla katlanıyordu (Kuran,1950,356).

1.5. Abdülhamit ve Kadınlar

Abdülhamit'in özel hayatı hakkında pek çok yazı yazılmasına rağmen, hala pek çok bilinmeyen nokta bulunmaktadır. Bunun temel sebeplerinden biri, Abdülhamit'e ait resmi belgelerin daha tam olarak incelenmemiş olmasıdır. Yazar Ahmet Reşat, derginin on birinci sayısında, Abdülhamit'in ilk aşkıyla ilgili ve ayrıca Yıldız Sarayı'na davet edilen yabancı kadınlarla münasebetlerini anlatan bir yazı kaleme almıştır.

Abdülhamit, otuz üç yıl boyunca ülkeyi yönetmiş olmasına rağmen, hakkında birçok farklı değerlendirme yapılmıştır. Bazıları onu despot, hain, kızıl sultan, halkın kanını emen bir hükümdar olarak tanımlarken, diğerleri ise zeki, etkili bir yönetici, kurnaz bir diplomat olarak övmüştür. Ancak tarihçilerin Abdülhamit hakkında tam bir görüş birliği sağlamamış olması, onun hakkında daha fazla bilgiye ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir (Reşat,1950,443).

Ahmet Reşat'a göre, Abdülhamit'in henüz incelenmemiş yönlerinden biri, kadınlarla olan ilişkileridir. Bugüne kadar genellikle siyasi ve idari yönleri üzerinde durulmuş, kadınlarla ilişkileri göz ardı edilmiştir. Abdülhamit'in on iki ikbali olduğu bilinmektedir. Saray geleneğine göre, Valide Sultan'dan sonra Hazine Usta gelir, ardından hükümdarın resmi eşleri olan birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü Kadın Efendiler gelir. Kadın Efendiler, Valide Sultan'ın seçtiği İkbal Hasekiler arasından seçilirler. Abdülhamit'in kadınlar arasında ilk aşık olduğu ve bağlandığı kadın, cariye Safinaz olarak bilinmektedir (Reşat,1950,444).

Yazara göre, Abdülhamit'in saraydaki kadınlarla olan ilişkilerine dair resmi belgelere henüz ulaşamamıştır. Ancak tahttan indirildikten sonra Avrupa medyasında yer alan bazı yazılara göre, Abdülhamit'in saraydaki eğlencelerine sık sık yabancı kadın sanatçıları da davet ettiği belirtilmektedir. Abdülhamit'in bu davetlerde yabancı sanatçıları özel koşullar ve sıkı gözetim altında getirdiği ifade edilmektedir. Örneğin, Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra Avrupa gazetelerinde yayımlanan yazılardan biri, Parisli aktris Madam Tenar'ın Abdülhamit'e dair bir anısını içermektedir. Bu yazı, 9 Haziran 1909 tarihli Sabah Gazetesi'nde tam olarak yer almıştır (Reşat,1950,445).

1.6. Abdülhamit Hakkında Majeste Abdullah'ın Hatıraları

Haşimi Şarki Ürdün Hükümeti Kralı Abdullah, hatıralarını bir kitap olarak yayınlamıştır. Bu hatıralar, yakın doğu ve özellikle de ülkemizi ilgilendiren birçok tarihi olayı içermektedir. Tarih Dünyası Dergisi, bu hatıraların önemli bölümlerini tercüme ederek on dördüncü ve on beşinci sayılarında yayınlamıştır. Kral Abdullah, özellikle Abdülhamit hakkındaki hatıralarına da yer vermiştir. Kral Abdullah kendini ve İstanbul'a gelişlerini şöyle anlatır:

Miladi takvime göre 1882 yılında Mekke'de doğdum ve dört yaşında iken annemi kaybettim. İlk eğitimimi Mekke ve Taif'te aldım. 7 Şubat 1891'de, ben, Ali ve Faysal adında üç kardeş bir gemiyle Süveyş Kanalı'nı geçtik. Uzun süren bir yolculuktan sonra İstanbul'a ulaştık ve gemimiz Kumkapı açıklarında demirledi. Kısa bir süre sonra, bizi vapura taşıyan bir kayıkla Boğaziçi'ne, Emirgan'a götürüldük. Orada babamın amcalarından birinin evinde babam Şerif Hüseyin bizi bekliyordu. İstanbul'a geldiğimiz ikinci haftada, Padişah'ın emriyle mülazım-ı evvel Saffet Bey'in bize özel öğretmen olarak atandığını öğrendik. Yaklaşık 30 yaşlarında olan Saffet Bey, aynı zamanda Harbiye Mektebi'nde matematik ve inşaat dersleri veriyordu. Bize yeni yöntemlerle eğitim vermeye başladı ve Arapça konuşmamızı özellikle vurguladı. Ayrıca, Türkçe olarak coğrafya, matematik ve İslam tarihi dersleri aldık. Babam, Payitaht'a Osmanlı hükümetinin davetiyle gelmişti. Şehre ulaştıktan hemen sonra Sultan Abdülhamit tarafından kabul edilmiş ve resmi bir görev için çağrıldığı bildirilmişti. Birkaç gün sonra, babam devlet meclisine üye olarak atandı ve hükümet tarafından Boğaziçi'nde denize nazır mobilyalı bir yalı tahsis edildi (Abdülhamit Hakkında Majeste Abdullah'ın Hatıraları,1950,591).

Kral Abdullah, bu tayinin, açık bir şekilde babasının Hicaz'dan uzaklaştırılma amacıyla yapıldığını belirtir. Çünkü babası, o dönemde Mekke Şerifi ile birlikte, hacıların paralarını gasp eden zalim valiye karşı cesurca hükümete şikayette bulunmuştur. 1908'de İttihat ve Terakki Partisi'nin faaliyetlerinin artmasıyla meşhur Meşrutiyet devrimi gerçekleşmiştir. Ardından Mekke Şerifi ve yüksek memurlarının hepsi görevden alınmış ve yerlerine Şerif Abdülillah atanmıştır, ancak o da Mekke'ye varmadan ölmüştür. Kral Abdullah şöyle devam eder;

Bu süreçte babamın bu göreve atanması için elimden gelen her şeyi yaptım çünkü bu göreve en uygun kişi oydu. Babam, tereddütlerin ardından sadrazam Kamil Paşa aracılığıyla padişaha bir mektup yazarak bu görevi talep etti. Belirli bir zaman aralığıyla saraya giden babam, kendisini Mekke Emiri olarak görevlendirdi. Ancak bu atama İttihat ve Terakki'nin önde gelen üyelerini kızdırdı. Bu olaydan sonra babamla onların arası açıldı ve bu anlaşmazlık Birinci cihan harbi'ne kadar devam etti. Hicaz'a gitmek üzereyken, padişah babamı saraya davet ederek yaklaşık bir buçuk saat süren uzun bir görüşme yaptı. Bu görüşme sırasında padişah, İttihat ve Terakki mensuplarından şikayet ederek, bu partinin Meşrutiyet devrimini başarıyla gerçekleştirdikten sonra tüm taraftarlarını ve destekçilerini, ehliyet ve liyakatlerine bakmadan devlet görevlerine atadıklarını ve bu gaspçıların yönetimde etkili olduğu imparatorluğun geleceğinden çok endişe duyduğunu dile getirdi. (Abdülhamit Hakkında Majeste Abdullah'ın Hatıraları,1950,592). Babam, bu teklife şu şekilde cevap vermiş: "Vatanım, Sultan'ın durumunu değiştirmek için her zaman yardıma hazırdır. Bu çağrınıza ilk yanıt verecek yer Hicaz'dır. Eğer maiyetinizle birlikte Hicaz'a gelmek isterseniz, her türlü maddi ihtiyacınız karşılanacaktır. Ayrıca, rakiplerinizden uzak ve güvenli bir ortamda olacaksınız." Padişahın gözleri yaşla dolup şunları söyledi: "Teşekkür ederim, sağ olun. Ancak henüz bu kadar zorlu bir durumda değilim." (Abdülhamit Hakkında Majeste Abdullah'ın Hatıraları,1950,593).

Bunun üzerine Kral Abdullah, babasının, padişahın iftihar nişanı ile ödüllendirildiğini belirtir. Kral Abdullah, bazı tarihçilerin Sultan Abdülhamit'in otoriter biri olduğunu iddia ettiklerini ancak gerçekte durumun böyle olmadığını söyler. O sadece son derece temkinli biriydi der ve şöyle devam eder; *benim düşünceme göre, II. Abdülhamit, yaptığı eylemlerde ve aldığı kararlarda samimi ve doğru bir şekilde hareket ettiğine yönelik güçlü bir inanca sahipti. Yaptığı bazı hatalı kararları, sınırlı bakış açısına ve olayları ve insanları tam olarak anlamamasına atfetmek gerekir (Abdülhamit Hakkında Majeste Abdullah'ın Hatıraları,1950,593).*

1.7. Abdülhamit'in Fotoğraf Yasağı

Yazar Resuhi Baykara, derginin on beşinci sayısında Sultan Abdülhamit'in endişeli durumunu ve özellikle fotoğraf çektirmek istememesini ele alan bir makale yazmıştır. Baykara, bu yazısında, Osmanlı tahtına oldukça zorlu koşullar altında çıkan II. Abdülhamit'in, şehzadelikinden beri içinde bulunduğu kaygıları, amcası Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve ölümü, abisi Beşinci Murat'ın ani şekilde tahttan indirilmesi gibi olaylarla devlet büyüklerinin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki güçlü etkisini vurgulamaktadır. Baykara'ya göre, bu olaylar Sultan Abdülhamit'in endişelerini daha da artırmıştır. Her an başının üstünde Demokles'in kılıcını bekler gibi hissediyor ve bu kılıcın başına düşmemesi için bilinçli ve bilinçsiz hareketlerde bulunuyordu.

Baykara, II. Abdülhamit'in bilinçli olmayan hareketlerinden birinin, kendi resimlerinin halk arasında yayılmasını engellemekte gösterdiğini ifade etmektedir. Otuz üç yıllık saltanatı boyunca, halkı onun bir fotoğrafını görmemişti. Bu belki de doğrudur çünkü II. Abdülhamit, dönemin en ileri gelen Avrupa liderlerinde dahi çoğunlukla hoşnutsuzluk yaratan bir görünüme yani çirkinliğe sahipti. Büyük bir burnu ve kambura yakın bir sırtı vardı. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun Padişahı ve tüm Müslümanların Halifesi olduğu için Sultan'ın resimlerinin yayılması yasaklanmıştı. Bu sırada sarayın etkili kişilerinden olan gazeteci ve yazar Ebüziya Tevfik Bey tarafından Abdülhamit'e takdim olunan fotoğrafçı Abdullah, nasıl olduysa Padişahın fotoğrafını çekmek ayrıcalığını kazanmıştı. Fotoğrafçı Abdullah, muhtemelen ekonomik sebeplerle bu fotoğrafları satmaya başladı ve bir tanesi sarayın eline geçti. Saray, bu durumu Bab-ı Ali'ye, yani sadrazama yazılan bir tezkere ile bildirdi ve fotoğrafçı Abdullah'ın bu nedenle cezalandırılmasını istedi. Bu isteği takiben, fotoğrafçı Abdullah bir daha saraya kabul edilmedi ve Abdülhamit'e sadık kişiler tarafından selam verilmemesi gereken biri haline geldi (Baykara,1950,649).

1.8. Abdülhamit ile Paris Sefiri Salih Münir Paşa Arasında Gizli Muhabere

Değerli yazar Aziz Esenbel, derginin on altıncı, on yedinci ve on sekizinci sayılarında, Pederi Mahmut Celalettin Paşa ve Paris sefirliği görevini üstlenen biraderi Salih Münir Paşa hakkında önemli yazılar kaleme almıştır. Bu yazı serisinde, bugüne kadar bilinmeyen birçok gerçeği ortaya koymaktadır. Kullanılan belgeler, Paris sefiri Salih Münir Paşa tarafından saklanan ve II. Abdülhamit ile aralarında yapılan yazışmalara dair olan belgelerdir ve bu belgelerin başka hiçbir kopyası bulunmamaktadır. Bu nedenle, bu yazılar yakın tarihimizin tek bilgi kaynağı konumundadır.

Esenbel; 1896 yılında II. Abdülhamit'in Paris'e, güvenilir bir elçi gönderme kararı aldığı vakit, büyük biraderim Salih Münir Paşa'nın aklına geldiğini belirtmektedir. Salih Münir Paşa, o dönemde hariciye baş kâtabi olarak görev yapıyor ve aynı zamanda padişahın yabancı elçiliklerle ilişkilerinden sorumludur. 1897'den itibaren, Paris ve İsviçre'de Meşrutiyet ve hürriyet taraftarı olan vatandaşlar toplanmıştı. Bu iki ülkeyi tercih etmelerinin sebebi, Almanya, Rusya ve Avusturya'da özgürce faaliyet gösterememeleriydi. "Jön Türkler" olarak bilinen bu siyasi figürler, maddi imkansızlıklarına rağmen, her türlü yola başvurarak despotik rejime karşı mücadele ediyorlardı. Memleket genelinde kaçışlar artıyordu ve II. Abdülhamit en çok bu durumdan endişe ediyordu. Özellikle Paris'e tayin ettiği Salih Münir Paşa, kaçışların önlenmesi konusunda önemli bir görev üstlenmişti. Sultan, öncelikle Avrupa'ya kaçan vatandaşları vaatlerle geri dönmeye teşvik etmeyi umuyordu. Eğer bu başarısız olursa, kaçışları para teklif ederek engellemeyi veya Fransa ve İsviçre'den sınır dışı ettirmeyi planlıyordu. Ancak II. Abdülhamit'in demokratik rejimlere ve özellikle Fransa ile İsviçre'nin özgürlüğe dayalı yönetimlerinin olduğunu bir türlü kabul etmiyordu. Salih Münir Paşa da bunun farkındaydı ve Sultan'ı sürekli uyarıyordu. Sefirin tutumu ve yazıları, II. Abdülhamit'i kızdıırıyordu. Bu durumu birbirlerine

gönderdikleri şifreli telgraflardan öğrenmekteyiz. Salih Münir Paşa, Paris, İsviçre ve Belçika'da bulunan vatandaşlara hiçbir şekilde kanunsuz muamele yapmamıştır; aksine birçoğuna yardım etmiştir. Bu kişiler arasında II. Abdülhamit'in pek sevmediği eski İzmir milletvekili Ubeydullah Efendi özellikle ön plana çıkar. Salih Münir Paşa, Ubeydullah Efendi'yi uzun yıllar boyunca sefarette misafir etmiştir. Ancak, bunlara rağmen, kardeşimin düşmanları, çeşitli yalan ve iftiralarla onu Jön Türkler'in düşmanı olarak nitelendirerek, ona karşı çeşitli ithamlarda bulunmuşlardır (Esenbel,1950,684).

Aziz Esenbel, Paris Sefiri Salih Münir Paşa'nın, Sultan Abdülhamit'ten ve devlet hazinesinden milyonlarca lira aldığı iddialarının dolaştığını belirtiyor ve bu konuyu açıklığa kavuşturmak istediğini ifade ediyor. Esenbel, şöyle devam ediyor:

Aziz Esenbel, kardeşi Salih Münir Paşa'nın aslında israfkar biri olmadığını belirtiyor. Ticari faaliyetlerle servet yapmayı hiç düşünmemiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında, sahip olduğu tek arsasını satarak eski maliye nazırı Cavit Bey'in önerisiyle bir bütün şirketine ortak olmuştur. Ancak bu şirketten hiçbir kazanç elde etmemiş, hatta zarar etmiştir. Şirket iflas ettiğinde, Salih Münir Paşa sadece üzüntülerini dile getirmiş, hiçbir şekilde zararını telafi etmemiştir. Ailesinin kalabalık olması nedeniyle masrafları çok olmuştur. Hayatı boyunca bolluk içinde yaşamış, akraba ve dostları için her zaman kapısı ve sofrası açık olmuştur. Kumar oynamamış veya lüks tüketimde bulunmamıştır. Babasından kalan az bir parayla, kendi tasarrufları ve maaşıyla geçinmiştir. Sultan Abdülhamid'in kendisine hediye ettiği Nişantaşı'ndaki konak ve bir apartmandan başka bir mülkü yoktur. Her iki mülkü, Paris sefaretinden ayrıldıktan sonra ipotek edilmiş veya satılmıştır (Esenbel,1950,715). Devletten talep ettiği haklarını alamadan ölmesiyle birlikte, Salih Münir Paşa'nın devlette olan 50 bin altını da ödenmemiş olarak kalmıştır. Bir siyaset adamının iktidardan düşmesiyle hakkını kaybetmesi ironik bir durumdur. Ayrıca, 1902'de saraya gönderdiği şifreli mektupların kopyalarını incelediğimizde, elçiliğin mali sıkıntılarla karşı karşıya olduğunu görüyoruz (Esenbel,1950,716).

Esenbel, Sultan Abdülhamit ile Salih Münir Paşa arasındaki yazışmaların bir konusunun da Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın oğlu Ahmet Bey'in Avrupa'ya kaçışı olduğunu belirtiyor. Halil Rifat Paşa, namusuyla tanınan, merhametli ve büyük bir insandı. Birçok valilik görevinden sonra dahiliye nazırı olmuş ve sonrasında sadrazam olarak atanmıştı. Merhumun iki oğlu bulunmaktaydı. Büyük oğlu Cavit Bey, düşmanlar tarafından öldürülmüştü. Küçük oğlu Ahmet Bey ise Halil Rifat Paşa'nın ölümünden sonra Avrupa'ya kaçmıştı. Bu kaçış olayı, II. Abdülhamit'i rahatsız etmiş ve siyasi bir boyut kazandırarak, Ahmet Bey'in geri döndürülmesi için çaba sarf etmişti. Bu durum, Halil Rifat Paşa ailesi içinde sürekli endişe ve üzüntü kaynağı olmuştu. Bu sebeple, 14 Teşrinisani 1902 tarihinde Yıldız Sarayı'ndan kardeşim Salih Münir Paşa'ya bir şifre gönderilmiştir. Salih Münir Paşa da 21 Teşrinisani 1902 tarihinde Yıldız Sarayı'na kısa bir şifre iletmektedir. İkili arasındaki yazışmalardan anlaşıldığı üzere, iç ve dış politikada çeşitli dedikodulara ve yorumlara yol açan bu olay, Ahmet Bey'in Avrupa'da sevdiği bir kadınla gezme ve eğlenme isteğinden başka bir şey değildir. Sultan Abdülhamit'in büyük önem verdiği ve siyasi bir boyut kazandırdığı Ahmet Bey'in kaçışı olayı, Salih Münir Paşa'nın açıklamalarından ibarettir (Esenbel,1950,782-784).

SONUÇ

Tarihimizde pek çok gizli kalmış olay ve çok önemli vakalar bulunmaktadır. 1950'lerin başlarında Tarih Dünyası Dergisi, bu gizli kalmış birçok tarihi gerçeği ve önemli bilgileri Türk halkına arz etmiştir. Dergi, Türk tarihini aydınlatmayı, tarihi değerleri kapsamlı bir şekilde ele almayı, milli tarih ve kültür bilincini yaymayı, ulusal ve evrensel liderleri ile olayları incelemeyi hedeflemiştir. Ayrıca, Tarih Dünyası Dergisi, tarihi kişilikleri, eserleri ve mekânları, geçmişte yaşanmış önemli olayları gelecek nesillere aktararak ulusal tarih bilincinin oluşturulmasına önemli katkılar sağlamıştır. Bu bağlamda, özellikle II. Abdülhamit ile ilgili bölümler, büyük önem taşımıştır. Çünkü II. Abdülhamit günümüzde bile hala çok tartışılan bir figürdür. Hem kendisinin kişisel özellikleri hem devlet yönetim tarzı ve hem de O'nun döneminde yapılanlar ve yapılamayanlar olarak hep tartışılmıştır.

Bu çalışmada şu görülmüştür ki; Tarih Dünyası Dergisind yayımlanan bazı makalelerde, özellikle II. Abdülhamit'in dönemine şahitlik etmiş bazı yazarların yazılarında Sultan Abdülhamit'in jurnalciliğinin ve hafiyeciliğinin çok ileri safhalarda olduğunu görmekteyiz. Yine O'nun döneminde

kendisinin sahip olduğu evham ve şüphelikten dolayı, gerekli bazı müdahalelerin yapılmaması sebebiyle birçok Osmanlı toprağının elden çıktığını görüyoruz.

Ayrıca, günümüzde bazı kesimlerce Osmanlı Sultanlarıyla ilgili sanki sadece dini yönleri olan şahsiyetlermiş gibi bir algı mevcuttur. Bu çalışmada görülüyor ki Sultan II. Abdülhamit müzik sever yanları da olan hatta özellikle bazı yabancı kadın sanatçıları özel olarak sarayına getirtip dinlemiş bir kişidir. Tabi şunu da göz ardı etmemek lazımdır ki; en nihayetinde Tarih Dünyası Dergisi 1950'lerde yayımlanmış bir "Cumhuriyet" dergisidir. Dolayısıyla, Osmanlı dönemine, ya da özellikle çok tartışmalı hükümdarlardan biri olan Sultan II. Abdülhamit'e karşı bir tarafgirlik bakış açısıyla bazı konuları seçerek de yayınlamış olabilir. Ancak her ne sebeple olursa olsun Tarih Dünyası Dergisi, II. Abdülhamit'le ilgili çok ilginç anekdotları ele almış ve bu padişahın bilinen ve bilinmeyen bazı farklı yönlerini ortaya koymuştur. Böylece, Sultan II. Abdülhamit'in Türk halkı tarafından daha iyi bilinmesi ve anlaşılmasını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- "Abdülhamit Hakkında Majeste Abdullah'ın Hatıraları", (1950). Tarih Dünyası, S.14, İstanbul
- Baykara, R. (1950). Abdülhamit'in Fotoğraf Yasağı", Tarih Dünyası, S.15, İstanbul
- Ceyhun, D. (2000). *Ah şu Osmanlılar*. İstanbul: Sis Çanı Yayınları.
- Esenbel, A. (1950). "Abdülhamit İle Paris Sefiri Salih Münir Paşa Arasında Gizli Muhabere", Tarih Dünyası, S.16-18, İstanbul
- Georgeon F. (2006). *Sultan Abdülhamid*, (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: Homer Kitapevi ve Yayıncılık.
- Hocaoğlu, M., (1976). *Abdülhamit Han'ın muhtıraları (Belgeler)*. İstanbul: Oymak Yayınları.
- Kuran, A. B. (1950). "Abdülhamit Memlekete Neler Kazandırdı? Neler Kaybettirdi?", Tarih Dünyası, S.9, İstanbul
- Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu*, (Çev. M. Türköne, F. Unan ve İ. Erdoğan). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2008). *Jön Türklerin siyasî fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Refik, A. (1950). "Abdülhamit'in Na'sı Önünde", Tarih Dünyası, S.3, İstanbul
- Reşat, A. (1950). "Abdülhamit ve Kadınlar", Tarih Dünyası, S.11, İstanbul
- Sedes, H. (1950). "İkinci Abdülhamit ve İkinci Vilhelm", Tarih Dünyası, S.15-16, İstanbul
- Semiz, Y ve Akandere, O. (2001), Sevr'den Lozan'a Duyun-u Umumiye Meselesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5, 115-142.
- Sevgen, N. (1951). "İkinci Abdülhamit ve Sait Paşa", Tarih Dünyası, S.20, İstanbul
- Zürcher, E. J. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine bir ulusun inşası*, (Çev. Lütfi Yalçın). Ankara: Akılçelen Kitaplar.

Türk Cumhuriyetlerinin Sağlık Ekonomisi Kapsamında Karşılaştırmalı Analizi

Nırsena DÖNER* Şehadet BULUT**

Makale Bilgisi

Makalenin Türü: Araştırma makalesi
Makalenin Geliş Tarihi: 05.07.2024
Makalenin Kabul Tarihi: 26.09.2024
DOI: 10.54970/turkuaz.1511071

ÖZET

Sağlık ve ekonomi biliminin birlikte incelenmesi ile ortaya çıkan sağlık ekonomisi, ülkelerin sağlık yapılarını ekonomik olarak incelemeye yardımcı olan bir bilim dalıdır. Ekonomik olarak gelişmiş düzeyde olan ülkelerin, sağlık göstergeleri açısından da genellikle daha iyi durumda olduğunu söylemek mümkündür. Yapılan bu çalışmanın amacı; Türk Devletleri Teşkilatı içerisinde yer alan, üye ülkelerden Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye, Azerbaycan ve Özbekistan ile gözlemci ülkelerden Macaristan ve Türkmenistan'ın sağlık ve ekonomik göstergelerinin karşılaştırılarak değerlendirilmesi ve Türkiye'nin bu ülke grubu içerisinde konumunun belirlenmesidir. Bu amaçla, World Bank (Dünya Bankası) veri tabanından elde edilen 2000-2023 yılları arasındaki veriler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Sağlık göstergeleri olarak; doğumda beklenen yaşam süresi, toplam doğurganlık oranı, ergen doğurganlık oranı, anne ölüm oranı, yenidoğan, bebek ve 5 yaş altı çocuk ölüm oranları, hekim sayıları, aşılama oranları, sağlık harcamaları, hemşire ve ebe sayıları ele alınmıştır. Ekonomik göstergeler olarak ise; Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH) büyüme oranı, kişi başına GSYH büyüme oranı, enflasyon, yaşlı ve genç bağımlılık oranı işsizlik ve işgücüne katılım oranları kıyaslanmıştır. Yapılan çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre; Türk Cumhuriyetleri arasında Türkiye, doğumda beklenen yaşam süresinin en yüksek olduğu ülkedir. Ayrıca Türkiye, toplam doğurganlık oranının, aşılama oranlarının, enflasyon ve işsizlik oranlarının en yüksek olduğu ülke olmasının yanı sıra hemşire, ebe ve hekim sayılarının en düşük olduğu ülke konumundadır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar çerçevesinde ülkeler bazında bazı politika önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sağlık ekonomisi, Sağlık göstergeleri, Ekonomik göstergeler, Türk Cumhuriyetleri.

Content of this Journal is licensed
Under Creative Commons Attribution
NonCommercial 4.0 International
(CC BY-NC 4.0)

Comparative Analysis of Turkish Republics Within the Scope of Health Economy

ABSTRACT

Health economics, which emerged by examining health and economics together, is a branch of science that helps to examine the health structures of countries economically. It is possible to say that economically developed countries are generally better off in terms of health indicators. The aim of this study is to compare and evaluate the health and economic indicators of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkey, Azerbaijan and Uzbekistan, which are member countries of the Organization of Turkic States, and Hungary and Turkmenistan, which are observer

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sağlık Yönetimi ABD, Kilis / Türkiye. E- posta: emine.673673@gmail.com, ORCID Id: 0009-0007-4789-1321

** Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Yusuf Şerefoğlu Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Kilis / Türkiye. E- posta: sehadetbulut@kilis.edu.tr, ORCID Id: 0000-0002-8467-3290

countries, and to determine the position of Turkey within this group of countries. For this purpose, the data obtained from the World Bank database for the period 2000-2023 were evaluated comparatively. Life expectancy at birth, total fertility rate, adolescent fertility rate, maternal mortality rate, neonatal, infant and under-5 mortality rates, number of physicians, vaccination rates, health expenditures, number of nurses and midwives are considered as health indicators. As economic indicators; Gross Domestic Product (GDP) growth rate, GDP per capita growth rate, inflation, old and young dependency ratio, unemployment and labor force participation rates were compared. According to the findings of the study, Turkey has the highest life expectancy at birth among the Turkic Republics. In addition, Turkey has the highest total fertility rate, vaccination rates, inflation and unemployment rates, as well as the lowest number of nurses, midwives and physicians. Within the framework of the results obtained from the study, some policy recommendations were made on a country basis.

Keywords: Health economics, Health indicators, Economic indicators, Turkish Republics.

1. GİRİŞ

İnsanoğlu doğar, büyür, çocukluk, olgunluk ve yaşlılık dönemlerinin ardından yaşamları sona erer. Bugüne kadar Dünya üzerinde var olan birçok devlet te aynı insanoğlu gibi bir süre varlıklarını devam ettirdikten sonra zamanla tarih sahnesinden çekilmek durumunda kalmıştır. Bu ülkeler içerisinde en önemlilerinden birisi Sovyetler Birliği'dir. 25 Aralık 1991 tarihinde Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov'un istifa etmesinin ardından Sovyetler Birliği'ni teşkil eden cumhuriyetlerin bağımsızlığını kazanmalarıyla 26 Aralık 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dağılmıştır (Vikipedi, 2024a). Bu dağılma sürecinin ardından Orta Asya Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkisi de ilk olarak 1992 yılında dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ev sahipliğinde Azerbaycan, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Özbekistan ve Türkmenistan Devlet Başkanlarının katılımıyla Ankara'da gerçekleşmiştir. Sonraki yıllarda yapılan bir dizi görüşme ve zirveler sonucunda Türk dilleri konuşan devletler arasında kapsamlı iş birliğini teşvik etmek amacıyla Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye'nin üye olarak; Macaristan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türkmenistan'ın ise gözlemci statüsünde yer almasıyla 3 Ekim 2009 yılında kurulmuştur. Teşkilatın temel amacı, Türk Devletleri arasında kapsamlı iş birliğini derinleştirmek, bölgesel ve küresel barış ile istikrara katkıda bulunmaktır. Üye ülkeler ayrıca, demokrasi, insan haklarına saygı, hukukun üstünlüğü ve iyi yönetim gibi temel ilkelere bağlılıklarını ifade etmişlerdir (Türk Devletleri Teşkilatı, 2024). Daha sonra yapılan zirvelerde, Türk Devletleri'nin özellikle buldukları jeopolitik yapıları gereği Hazar Geçişli Doğu- Batı Koridoru'nun hayata geçirilmesi, Türk dünyasını birbirine bağlayacak olan Zengezur Koridoru ile güzergahın doğu-batı hattındaki geçişlere alternatif sunması ve bazı yönleriyle Süveyş Kanalı'ndan daha az maliyetli olması görüşülmüştür (Topsakal ve Zengin, 2021).

Devletlerin ulusal ve uluslararası arenada iyi bir performans göstermesi ve hedeflerine ulaşmasında sağlık ve ekonomik anlamda etkili olmaları son derece önemlidir. Kurumsal yapı içerisinde işlerin planlanması, örgütlenmesi ve yürütülmesi kapsamında toplumu oluşturan bireylerin sağlıklı olması gerekmektedir. Bireylerin sağlıklı olmaları işgücünün verimini artırarak katma değer sağlayacak ve sağlık hizmetlerinin sunumu çok daha etkili olacaktır. Devletler sağlık hizmeti sunumunu gerçekleştirmek için nitelikli insan kaynaklarının yanı sıra güçlü bir ekonomiye ihtiyaç duymaktadır. Sovyetlerin dağılmasının ardından ekonomik olarak çöküntü yaşayan Türk devletlerinde (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan) sağlık sektörünün gelişimi de bu durumdan etkilenmiştir. Ayrıca Sovyet döneminde yeterli sağlık hizmetini alamayan Türk devletleri bu dönem sonrası reformlara önem vererek, halkın ihtiyacı olan sağlık tesisleri ile gerekli malzeme ve ekipmanın üretimini hedeflemiştir. Yapılan çalışmalarla Türk devletlerinde sağlık hizmetleri toparlanma sürecine girmiş (Kazancı ve Lüy, 2023: 117), gerek sağlık gerekse ekonomik anlamda ilerleme kaydetmişlerdir.

Sağlık ve ekonomi birbiriyle içi içe olan ve birbirlerini etkileyen alanlardır. Sağlık ekonomisi kavramı da sağlık ve ekonomi biliminin beraber incelenmesiyle ortaya çıkmıştır. Ekonomi biliminin bir alt disiplini olarak ortaya çıkan sağlık ekonomisi, çok farklı disiplinden bilim adamlarının üzerinde çalıştığı bir bilim alanı olarak önemini korumakta olup (Çelik, 2019: 7), sağlık hizmetlerini, sağlık

sektörünü, sağlık yönetimi ve iktisadi harmanlayan bir disiplindir (Top, 2021: 20). Ülkelerin sağlık durumları sağlık ekonomisinin alt kalemleri olarak bilinen sağlık göstergeleri ve ekonomik göstergeler sayesinde değerlendirilmektedir. Sağlık ve ekonomik büyüme ile ekonomik kalkınma, uluslararası literatürde uzun yıllardır tartışma konusu olmuştur. Ekonomik olarak güçlü toplumların daha sağlıklı toplumlar olduğu, sağlık ve ekonomi arasındaki ilişkinin birbirini destekleyen ve genişleten pozitif yönlü bir ilişki içinde olduğu belirlenmiştir (Kumru, 2021: 55). Dolayısıyla sağlık yapısını değerlendirirken en önemli sağlık göstergeleri olarak doğumda beklenen yaşam süresi, yaşlı ve genç bağımlılık oranı, toplam doğurganlık oranı, ergen doğurganlık oranı, anne ölüm oranı, çocuk ölüm oranı, hekim sayıları, aşılama, sağlık harcamaları, hemşire ve ebe sayıları ele alınmaktadır (Batbaylı, 2021: 43).

Bu çalışmada da literatürde en fazla yer alan sağlık göstergeleri olarak; doğumda beklenen yaşam süresi, toplam doğurganlık oranı, ergen doğurganlık oranı, anne ölüm oranı, yenidoğan, bebek ve çocuk ölüm oranı, hekim sayıları, aşılama oranları, sağlık harcamaları, hemşire ve ebe sayıları ele alınmıştır. Ekonomik göstergeler olarak ise; GSYH, kişi başına GSYH, enflasyon, yaşlı ve genç bağımlılık oranı, işsizlik ve işgücüne katılım oranları kıyaslanmıştır.

Çalışma kapsamında, Türk Devletleri Teşkilatı içerisinde yer alan üye ülkelerden Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye, Azerbaycan ve Özbekistan ile gözlemci ülkelerden Macaristan ve Türkmenistan'ın 2000-2023 yılları arasındaki verileri ele alınarak sağlık ve ekonomik göstergeleri karşılaştırılmıştır. Yapılan bu çalışmanın diğer çalışmalardan farkı; Türk Cumhuriyetleri için, sağlık ve ekonomik göstergelerin bir arada ele alınarak karşılaştırılmasının yapılmış olmasıdır. Bu nedenle çalışma özgün bir değer taşımaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatür incelendiğinde sağlık ve ekonomik göstergelerle ilgili çalışmaların daha çok farklı ülke grupları arasında yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalardan bazıları aşağıda yer almaktadır.

Şıgırlı vd. (2006) çalışmalarında, Avrupa Birliğine (AB) üye ve üyeliğe aday ülkeler arasında sağlık göstergeleri bakımından birbirleri arasında benzerlik ve farklılıklar araştırılmıştır. Araştırmada Dünya Sağlık Raporunda 1998-2004 yıllarını kapsayan 25 ülke verisi çok boyutlu ölçekleme analizi uygulanmıştır. Araştırma sonucunda Türkiye'nin Macaristan, Slovakya ve Çek Cumhuriyeti dışındaki diğer ülkelere göre temel sağlık göstergelerinin birinci boyutta olduğu, sağlık harcamaları ve sağlığa ayrılan pay açısından ise ikinci boyut farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Ersöz (2008) çalışmasında, Ekonomik kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkelerinin sağlık harcamaları ve sağlık düzeyi incelenmiştir. Ülkelerin sağlık göstergeleri bakımından birbirleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirli gruplara bölünmüştür. Yapılan çok boyutlu analiz çalışmasına göre; on dört sağlık değişkeni açısından Türkiye'nin, Meksika, Polonya, Kore Cumhuriyeti ve Slovak Cumhuriyeti ile benzer algılandıkları görülmüştür. Farklılık matrisinde ise, Türkiye'nin Almanya, Avusturya ve Norveç ile farklılık gösterdiği belirlenmiştir.

Dağdemir (2009) yaptığı çalışmada, gelişmekte olan ülkelerin 1960-2005 yıllarına ait sağlık ve ekonomik göstergelerini incelemiştir. Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkelerin sağlık alanındaki ilerlemelerini ölçmede ekonomik performanslarının yeterli olmadığı anlaşılmıştır.

Umutlu, Yılmaz ve Günel (2010) çalışmalarında, 29 OECD ülkesine ait 2000 ile 2007 yıllarına ait verileri, Mankiw-Romer-Weil (MRW) modeli kullanılarak, panel veri regresyon analizi ile incelenmiştir. Araştırma sonuca göre, ekonomik büyüme üzerinde eğitim pozitif etki ederken, sağlığın negatif yönde etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Erol (2012) araştırmasında, 2010-2060 yılları arasında AB' de (Avrupa Birliği) nüfusun yaşlanması ve sağlık harcamaları arasındaki ilişki incelenmiştir. Eurostat çevrimiçi verilerinden elde edilen veriler betimsel analizle değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, AB ülkeleri için nüfusun yaşlanmasına paralel olarak sağlık harcamalarında artış olduğu belirlenmiştir.

Daştan ve Çetinkaya (2015) araştırmalarında, OECD üyesi ülkelerin, özel olarak ABD ve Türkiye'nin çeşitli sağlık sistem modelleri kategorize edilerek 1980-2012 yıllarındaki sağlık alanındaki harcamaları ve bu harcamaların GSYİH içindeki payları ve harcamaların ne şekilde finanse edildiğine yönelik inceleme yapılmıştır. Sonuç olarak, farklı sağlık sistemlerine sahip olsa da, tüm OECD üyesi ülkelerin kişi başı sağlık harcamaları ve bu sağlık harcamalarının GSYH içerisindeki payının son 30 yılda önemli derecede arttığı görülmüştür.

Sayılı vd. (2017) yaptıkları çalışmada, OECD üyesi 35 ülke ve Türkiye'nin sağlık göstergeleri ve ekonomik verileri karşılaştırılmıştır. Veriler 2015 ve 2013 yılı OECD, Dünya Sağlık Örgütü ve Türkiye İstatistik Kurumundan (TÜİK) elde edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre; Türkiye'nin OECD ülkelerine göre kadın ve erkeklerde ortalama yaşam yılı beklentisi, sağlıklı yaşam yılı beklentisinden düşük çıkmıştır. Türkiye, OECD ülke ortalaması ile kıyaslandığında, doktor sayısı, hemşire ve ebe sayısı, hastane sayısı ve hastane yatak sayısı açısından da düşük düzeydedir.

Değirmenci ve Yakıcı Ayan (2020) çalışmalarında, 2015 yılı verilerini kullanarak OECD ülkelerinin sağlık göstergeleri Kümeleme Analizi ve TOPSIS yöntemi ile araştırılmıştır. Çalışmada kullanılan sağlık göstergeleri; kişi başı sağlık harcaması, ilaç harcamaları, doktor sayısı, hemşire sayısı ve hastane yatak sayısıdır. Araştırma sonucunda kişi başına hastane yatak sayısı dışında Türkiye'nin OECD Ülkelerine kıyasla sağlık kaynaklarının yeterli olmadığı tespit edilmiştir.

Batbaylı (2022) çalışmasında, G8 ülkeleri ve gelişmekte olan ülkelere Hindistan, Çin ve Türkiye'ye ait sağlık göstergeleri karşılaştırılmıştır. Gelişmekte olan ülkeler hem kendi grupları arasında, hem de gelişmiş ülkelerle karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak, gelişmiş ülkelerin çoğunun sağlık göstergelerinin gelişmekte olan ülkelere göre daha yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Boz, Yılmaz ve Özşarı (2022) yaptıkları çalışmada, gelişmekte olan ülkelerin sağlık sistemleri yedi farklı sağlık sistemi göstergesine göre sıralanması ve aralarındaki konumların belirlenmesi hedeflenmiştir. 30 ülke ile ilgili değişkenler kullanılarak MOORA analizi uygulanmıştır. Sonuç olarak, çalışmada kullanılan modelin ülkelerin sağlık raporları ve sağlık politikalarına katkı sağlayacağı önerilmiştir.

Karaş (2022) araştırmasında, gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkelerin sağlık harcamalarını etkileyen faktörler panel regresyon yöntemiyle tahmin edilmiştir. Sonuç olarak, gelişmiş ülkelere sağlık harcamalarında artışın yanı sıra özel sektör ayrımı bariz bir şekilde ortaya konulurken, gelişmekte olan ülkelere belirli bir ayrım görülmemiştir.

Şahin ve Cezlan (2023) araştırmalarında, 2019 yılı verileri baz alınarak OECD ülkeleri verileri TOPSIS yöntemine göre sıralanmıştır. Çalışmaya göre; Beveridge Modelini benimseyen Norveç ilk sırada, Bismarck Modelini benimseyen İsviçre ikinci sırada bulunmaktadır.

Literatürde, Türk Cumhuriyetleri ile ilgili olarak sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Araştırma sonucunda erişim sağlanan çalışmalar aşağıda yer almaktadır.

Ecevit (2013) araştırmasında, Türk Cumhuriyetlerinde yaşam beklentisini belirleyen etkenleri incelemek amacıyla, 1995-2011 yılları arasındaki veriler panel veri yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda panel regresyon tahminlerine göre; kişi başına gelir, kent nüfusu ve hane halkı nihai tüketim harcamaları ile yaşam beklentisi arasında olumlu bir ilişki olduğu bulunmuştur. İthalat, nüfus yoğunluğu ve ölüm oranlarının yaşam beklentisine etkisinin olumsuz yönde olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Demirtaş ve Metintaş (2017) çalışmalarında, Türk Cumhuriyetlerinde anne bebek sağlığına etki eden sağlık göstergeleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre, Türk Cumhuriyetlerinde kişi başına düşen GSYİH ve kişi başına düşen sağlık harcaması arttıkça, bebek, çocuk ve anne ölüm hızları azalmakta, işsizlik oranı arttıkça bebek, çocuk ve anne ölüm hızları artmaktadır. Ayrıca, kaba doğum hızı ve toplam doğurganlık hızı arttıkça bebek, çocuk ve anne ölüm hızlarının arttığı elde edilen bulgular arasındadır.

Tözün vd. (2017) araştırmalarında, Bağımsız Türk Devletlerinin ergen gebelikler açısından durumları değerlendirilmiştir. Bu amaçla 2016 yılı verileri Kümeleme Analiziyle değerlendirilmiştir. Sonuç olarak Türkmenistan'da ergen gebelik ve doğumların diğer ülkelere göre daha az görüldüğü belirlenmiştir. Çalışmada sosyodemografik parametreyle, ergen anneliği arasında herhangi bir ilişki olmadığı görülmüştür.

Ecevit, Çetin ve Yücel (2018) çalışmalarında, Türk Cumhuriyetlerinde sağlık harcamalarının belirleyicilerini tahmin etmek amacıyla, 1995 ve 2015 yılları arasındaki veriler Panel Dinamik EKK tahmin yöntemi kullanılarak araştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre; kişi başına sağlık harcamalarının sırasıyla kentleşme, kişi başına gelir ve 65 yaş üstü nüfus tarafından belirlendiği tespit edilmiştir.

Kırılmaz, Ateş ve Ünsal (2019) çalışmalarının amacı, sağlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin ne derece etkili olduğunu belirlemektir. Çalışma kapsamında Türk Cumhuriyetlerinden Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan'ın 1995 ve 2014 yılları arasındaki yıllık verileri analiz edilmiştir. Dört ayrı modelde sağlık göstergelerinin ekonomik büyüme üzerine etkisi test edilmiştir. Bu test sonucuna göre değişen varyans sorunu olmadığı görülmektedir ve araştırmada oluşturulan modele göre sağlık göstergelerinin ekonomik büyüme üzerinde belirli bir etkisi olduğu bulunamamıştır.

Oralbaykızı (2019) araştırmasında, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri için, 1991 ve 2016 yıllarına ait verileri panel veri analiziyle incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre; beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Haziyev ve Ecevit (2023) yaptıkları çalışmada, Türk Cumhuriyetlerinde yaşlanmanın işgücü arzı üzerinde olan etkileri araştırılmıştır. Bu amaçla, 2000 ile 2018 yılları arasındaki veriler Panel DOLS ve Granger nedensellik analizleri ile incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, demografik değişim süreci ile işgücü arasında uzun süreli olumsuz bir ilişki olduğu görülmüştür.

Kazancı ve Lüy (2023) çalışmalarında, Türk Devletleri Teşkilatı (TDT) çatısı altında toplanan Türk Cumhuriyetlerinin (Üye ülkeler Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye; Gözlemciler Macaristan ve Türkmenistan) dünya sağlık sektörü ihracatında yer alan ilk sekiz ürün grubu kapsamında uluslararası rekabet gücünün tespit edilmesi amaçlanmıştır. Elde edilen bulgularda Macaristan'ın, bahsedilen bazı ürün gruplarında Türk ülkelerine kıyasla dünyada rekabet gücü elde ettiği belirlenmiş ve TDT üyelerinin dünya sağlık sektörünü ilgilendiren ürün gruplarında Macaristan uzmanlığına ihtiyacı olduğu ve bu alanda teknoloji odaklı üretim sistemlerine yönelmesi gerektiği önerilmiştir.

3. YÖNTEM

Yapılan çalışmada amaç, Türk Devletleri Teşkilatı üye ülkeleri; Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye, Azerbaycan ve Özbekistan ile gözlemci ülkelerden Macaristan ve Türkmenistan'ın Dünya Bankası veri tabanından (World Bank, 2024) elde edilen 2000-2023 yılları arasındaki sağlık ve ekonomik gösterge verilerinin karşılaştırılmasıdır. Sağlık göstergeleri olarak; doğumda beklenen yaşam süresi, toplam doğurganlık oranı, ergen doğurganlık oranı, anne ölüm oranı, yenidoğan, bebek ve 5 yaş altı çocuk ölüm oranları, hekim sayıları, aşılama oranları, sağlık harcamaları, hemşire ve ebe sayıları ele alınmıştır. Ekonomik göstergeler olarak; GSYH büyüme oranı, kişi başına GSYH büyüme oranı, enflasyon, yaşlı bağımlılık oranı, genç bağımlılık oranı, işsizlik ve işgücüne katılım oranları kıyaslanmıştır. Bu çalışmada gözlemci ülkelerden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin verisi bulunmadığı için kapsam dışı bırakılmıştır. Ayrıca ele alınan bazı göstergelerde, ülke verilerinin yetersiz ve eksik olması çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır. Yapılan bu çalışmanın diğer çalışmalardan farkı; Türk Cumhuriyetlerinin hem sağlık ve hem ekonomik göstergelerin bir arada ele alınarak incelenmiş olmasıdır.

4. BULGULAR

Bu bölümde, sağlık göstergeleri olarak belirlenen; doğumda beklenen yaşam süresi, , toplam doğurganlık oranı, ergen doğurganlık oranı, anne ölüm oranı, yenidoğan, bebek ve 5 yaş altı çocuk ölüm oranları, hekim sayıları, aşılama oranları, sağlık harcamaları, hemşire ve ebe sayıları ile, ekonomik göstergeler olarak belirlenen GSYH büyüme oranı, kişi başına GSYH büyüme oranı, enflasyon, yaşlı bağımlılık oranı, genç bağımlılık oranı, işsizlik ve işgücüne katılım oranlarına ait veriler karşılaştırılarak tablolar halinde sunulmuştur.

Doğumda beklenen yaşam süresi, bir ülkenin gelişmişlik düzeyini gösteren en önemli sahip göstergelerden birisidir. Doğumda beklenen yaşam süresi bir kişinin doğumundan ölümüne kadar yaşayacağı ortalama yıl sayısını ifade etmektedir (Bilas vd., 2014: 1). Toplam doğurganlık hızı, bir kadının doğurgan olduğu dönem olan 15-49 yaş grubunda doğurabileceği ortalama çocuk sayısını ifade etmektedir. Adölesan (ergen) doğurganlık hızı ise, 15-19 yaş grubunda bin kadın başına düşen ortalama canlı doğan çocuk sayısını göstermektedir (TÜİK, 2023). Dünyada beş yaş altı çocukların hasta olmaları ve ölümleri oldukça önemli bir sorundur. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) özellikle çocukluk çağında görülen hastalıkların önlenmesi ve tedavi edilmesi amacıyla çeşitli programlar ve aşı kampanyaları düzenlemiştir. Özellikle kızamık, çocuk felci gibi aşılar hastalık, sakatlık ve ölümlerle sonuçlanabilecek vakaları önlemektedir (Mutlu, Öztüfekçi ve Bardakçı, 2002: 380). Sağlık harcamaları da önemli sağlık göstergeleri arasında yer almaktadır. Sağlık harcamaları sadece sağlığın korunması değil aynı zamanda geliştirilmesi için yapılan harcamaları kapsamakta olup, sağlık harcamalarındaki artış beklenen yaşam süresini ve kalitesini artırmaktadır (Akar, 2014: 311).

Ülkelerin ekonomik olarak gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesinde GSYH en önemli ekonomik gösterge durumundadır. GSYH düzeyinin yüksekliğine göre ülkeler gelişmiş, gelişmekte olan ya da gelişmemiş olarak sınıflandırılmaktadır (Özsoy ve Tosunoğlu, 2017: 285). Enflasyon bir diğer önemli ekonomik göstergedir. Enflasyon, fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artış olarak ifade edilmektedir (Yıldırım, 2019: 279). Yaş bağımlılık oranı bir ülkede çalışma çağında olup (15-65 yaş grubu) çalışan her 100 kişinin bakımına yükümlü olduğu çalışmayan kişi sayısını ifade etmektedir. Çalışmayan 0-14 yaş grubu genç bağımlılık oranını verirken, çalışmayan 65 yaş ve üzeri olarak kişilerin oranı yaşlı bağımlılık oranını vermektedir (Yıldırım, 2022: 104). Önemli ekonomik göstergelerden birisi de işsizliktir. İşsizlik, bir ekonomide, çalışma isteği ve arzusu olduğu halde, iş bulamayan bireylerin bulunması durumu olarak ifade edilmektedir (Vikipedi, 2024b). Üretim faktörlerinin en önemlilerinden olan işgücünün verimli kullanılması potansiyel insan kaynağındaki artışın bir göstergesidir (Yamak, Abdioğlu ve Mert, 2012: 41). Dolayısıyla bu üretim faktörünün tam anlamıyla değerlendirilememesi işsizlik sorununu ortaya çıkarmaktadır. İşsizlik çoğu ülkenin en büyük ekonomik sorunlarından birisidir. Türkiye’de de işsizlik hemen hemen her dönemde mücadele edilmesi gereken bir sorundur (Yılmaz Eser ve Terzi, 2008: 230).

Sağlık ve ekonomik göstergelerin karşılaştırılması sonucunda elde edilen bulgular, tablolar halinde aşağıda yer almaktadır.

Tablo 1. Doğumda Beklenen Yaşam Süreleri Kadın, Erkek ve Toplam (2021 Yılı)

ÜLKELER	Doğumda beklenen yaşam süresi, toplam (yıl)	Doğumda beklenen yaşam süresi, kadın (yıl)	Doğumda beklenen yaşam süresi, erkek (yıl)
Kazakistan	70,23	74,03	66,33
Kırgızistan	71,9	76,1	67,9
Türkiye	76,03	79,12	73,04
Türkmenistan	69,26	72,66	65,86
Özbekistan	70,86	73,39	68,33
Azerbaycan	69,36	73,28	65,64
Macaristan	74,16	77,8	74,16

Kaynak: Dünya Bankası’ndan alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1’ de yer alan bilgilere göre 2021 yılında doğumda beklenen yaşam süresinin en yüksek olduğu ülke toplam 76,03 yıl ile Türkiye’dir. Bu durum sağlık açısından olumlu bir gösterge olmakla birlikte 2021 yılında kadınlarda 83,5 yıl, erkeklerde 78 yıl olan AB Ülkeleri ortalaması kıyaslandığında düşük seviyede kalmaktadır (TÜİK, 2022). Doğumda beklenen yaşam süresinin en düşük olduğu ülke ise; toplam 69,26 yıl ile Türkmenistan’dır. Ayrıca tabloda görüldüğü üzere her ülkede kadınlarda beklenen yaşam süresi erkeklerde beklenen yaşam süresine göre daha fazladır. Kadın ve erkeklerde beklenen yaşam süreleri arasındaki farkın en yüksek olduğu ülke 9 yıl ile Kırgızistan, aradaki farkın en düşük olduğu ülke ise 5 yıl ile Özbekistan’dır

Tablo 2. Yaşlı ve Genç Bağımlılık Oranları (2022 Yılı)

ÜLKELER	Yaşlı bağımlılık oranı, (çalışma çağındaki nüfusun %’si)	Genç bağımlılık oranı, (çalışma çağındaki nüfusun %’si)
Kazakistan	12,91	47,62
Kırgızistan	7,44	56,45
Türkiye	12,67	34,09
Türkmenistan	8,07	48,82
Özbekistan	7,94	46,72
Azerbaycan	10,23	33,82
Macaristan	30,52	22,03

Kaynak: Dünya Bankası’ndan alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2 incelendiğinde 2022 yılında yaşlı bağımlılık oranının en yüksek olduğu ülke %30,52 ile Macaristan’dır. Yaşlı bağımlılık oranının en düşük olduğu ülke ise %7,44 ile Kırgızistan’dır. Kırgızistan %56,45 ile genç bağımlılık oranının en yüksek olduğu ülkedir. Genç bağımlılık oranının en düşük olduğu ülke ise %22,03 ile Macaristan’dır.

Tablo 3. Toplam Doğurganlık Oranı (Kadın Başına Doğum)

ÜLKELER	2000	2005	2010	2015	2020	2021
Kazakistan	1,8	2,22	2,59	2,74	3,13	3,32
Kırgızistan	2,4	2,5	3,1	3,2	3	2,98
Türkiye	2,50	2,22	2,13	2,19	1,91	1,88
Türkmenistan	2,89	2,65	2,83	2,93	2,70	2,66
Özbekistan	2,58	2,36	2,34	2,49	2,90	3,17
Azerbaycan	2	2	1,97	1,94	1,7	1,52
Macaristan	1,32	1,31	1,34	1,45	1,59	1,61

Kaynak: Dünya Bankası’ndan alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3 te yer alan bilgilere göre; 2021 yılında toplam doğurganlık oranının en yüksek olduğu ülke kadın başına 3,32 ile Kazakistan’dır. Kazakistan’da bu oranın yıllar itibariyle artış trendinde olduğu görülmektedir. Toplam doğurganlık oranının en düşük olduğu ülke ise kadın başına 1,52 ile Azerbaycan’dır. Azerbaycan’da bu oran yıllar içerisinde düşme eğilimi göstermektedir.

Tablo 4. Ergen Doğurganlık Oranı (15-19 yaş arası 1.000 kadın başına doğum)

ÜLKELER	2000	2005	2010	2015	2020	2021
Kazakistan	32,28	26,48	29,57	31,94	22,87	21,87
Kırgızistan	36,09	27,56	37,58	44,12	36,04	34,69
Türkiye	53,51	44,51	35,46	27,35	17,74	16,88
Türkmenistan	25,02	21,00	24,58	26,93	25,52	21,76
Özbekistan	20,94	9,08	21,66	24,89	16,47	15,85
Azerbaycan	33,89	38,0	43,48	63,09	41,79	40,07
Macaristan	24,04	20,39	19,76	23,96	22,28	22,14

Kaynak: Dünya Bankası’ndan alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4 incelendiğinde 2021 yılı verilerine göre; ergen doğurganlık oranının en yüksek olduğu ülkenin 40,07 ile Azerbaycan, en düşük oranın ise; 15,85 ile Özbekistan olduğu görülmektedir. 2000 yılı ile 2021 yılı kıyaslandığında oranın en fazla düştüğü ülke Türkiye olurken, bu oranın son 20 yılda en az değişim gösterdiği ülkelerin Kırgızistan ve Macaristan olduğu belirlenmektedir.

Tablo 5. Anne Ölüm Oranı (100.000 canlı doğumda)

ÜLKELER	2000	2005	2010	2015	2020
Kazakistan	56	36	20	13	12
Kırgızistan	87	83	72	61	50
Türkiye	32	25	22	19	17
Türkmenistan	26	17	9	6	5
Özbekistan	43	45	38	31	30
Azerbaycan	31	30	37	13	12*
Macaristan	10	5	8	6	12**

*2017 yılı verisi, **2016 yılı verisi

Kaynak: Dünya Bankası'ndan alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5 incelendiğinde 2020 yılında 100.000 canlı doğumda anne ölüm oranının en yüksek olduğu ülke 50 oranıyla Kırgızistan olurken, anne ölüm oranının en düşük olduğu ülke 100.000 canlı doğumda 5 ile Türkmenistan'dır. 2000 ve 2020 yılları kıyaslandığında son 20 yılda en fazla ilerlemenin olduğu ülkenin 44 fark ile Kazakistan olduğu, aradaki farkın en az olduğu ülkenin ise 2 fark ile Macaristan olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Yenidoğan, Bebek ve Çocuk Ölüm Oranları (2021 yılı)

ÜLKELER	Yenidoğan Ölüm Oranı (1000 canlı doğumda)	Bebek Ölüm Oranı (1000 canlı doğumda)	5 Yaş Altı Çocuk Ölüm Oranı (1000 canlı doğumda)
Kazakistan	9,1	5	10,3
Kırgızistan	15,6	11,9	17,4
Türkiye	7,7	4,7	9
Türkmenistan	35,8	23,5	41,4
Özbekistan	12,6	7,7	14,1
Azerbaycan	9,5	16,8	18,8
Macaristan	2,2	3,3	4

Kaynak: Dünya Bankası'ndan alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 6'ya göre; 2021 yılında yenidoğan ölümlerinin en yüksek olduğu ülke 35,8 ile Türkmenistan, en düşük değere sahip ülke 2,2 ile Macaristan'dır. Bebek ölümlerinde 23,5 oranı ile en yüksek değere sahip ülke Türkmenistan olurken, en düşük değere sahip ülke 3,3 ile Macaristan'dır. 5 yaş altı çocuk ölümlerinde ise 41,4 ile Türkmenistan en yüksek orana sahip iken, Macaristan 4 ile en düşük orana sahiptir. Dolayısıyla yenidoğan, bebek ve 5 yaş altı çocuk ölümlerinde en düşük oranlar Macaristan'da, en yüksek oranlar Türkmenistan'dadır.

Tablo 7. Hemşire ve Ebe Sayıları (1.000 kişi başına)

ÜLKELER	2000	2005	2010	2015	2020
Kazakistan	6,04	6,77	7,54	7,18
Kırgızistan	7,93	6,19	5,58
Türkiye	1,73	1,77	2,25	2,58	3,40
Türkmenistan	7,91	4,81	4,35
Özbekistan	10,83	10,92	11,34
Azerbaycan	8,59	8,08	8,09
Macaristan	5,4	6,15	6,11	6,7	6,85

Kaynak: Dünya Bankası'ndan alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 7 incelendiğinde, verilerin eksiksiz olduğu 2010 yılındaki değerlere göre en yüksek hemşire ve ebe sayısının 1.000 kişi başına 11,34 ile Özbekistan'da, en düşük hemşire ve ebe sayısının 2,25 ile Türkiye'de olduğu görülmektedir. Hemşire ve ebe sayıları için sadece Türkiye ve Macaristan'ın düzenli verisi bulunmaktadır. Dolayısıyla güncel rakamlar baz alınamamıştır.

Tablo 8. Hekim Sayısı (1.000 kişi başına)

ÜLKELER	2000	2005	2010	2015	2020
Kazakistan	3,21	3,54	3,83	4,12	4,02
Kırgızistan	2,79	2,46	2,31
Türkiye	1,33	1,46	1,68	1,77	2,03
Türkmenistan	2,71	2,43	2,19
Özbekistan	2,94	2,65	2,53
Azerbaycan	3,54	3,53	3,51	3,3	
Macaristan	2,68	2,78	3,04	3,09	3,13

Kaynak: Dünya Bankası'ndan alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 8 incelendiğinde 2010 yılındaki verilere göre hekim sayısının en yüksek olduğu ülke 1.000 kişi başına 3,83 ile Kazakistan, en düşük değere sahip olan ülke 1,68 ile Türkiye'dir. Hekim sayılarında sadece Türkiye'nin ve Kazakistan'ın düzenli verisi bulunmaktadır. Dolayısıyla güncel rakamlara ulaşılammıştır.

Tablo 9. Aşılama Oranları (2022 Yılı)

ÜLKELER	DPT Aşısı (12-23 aylık çocukların yüzdesi)	HepB3 Aşısı (bir yaşındaki çocukların yüzdesi)	Kızamık Aşısı (12-23 aylık çocukların yüzdesi)
Kazakistan	99	99	99
Kırgızistan	90	90	94
Türkiye	99	99	95
Türkmenistan	98	98	98
Özbekistan	99	99	99
Azerbaycan	83	83	93
Macaristan	99	99

Kaynak: Dünya Bankası'ndan alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 9 incelendiğinde 2022 yılında DPT Aşısı ve Hep B3 Aşılarında aşılama oranlarının en yüksek olduğu ülkeler % 99 ile Kazakistan, Türkiye ve Özbekistan'dır. Kızamık Aşısında en yüksek değerlerin %99 ile Kazakistan ve Özbekistan'da olduğu görülmektedir. Azerbaycan, DPT Aşısı ve Hep B3 Aşılarında %83, Kızamık aşılarında %93 oranı ile aşılama oranlarının en düşük olduğu ülke konumundadır. Macaristan'ın Hep B3 aşısı verisi bulunmamaktadır.

Tablo 10. Sağlık Harcamaları (2020 Yılı)

ÜLKELER	Cari sağlık harcamaları (GSYH'nin %'si)	Yurt içi genel devlet sağlık harcamaları (GSYH'nin %'si)	Yurt içi özel sağlık harcamalarının %'si
Kazakistan	3,78	2,50	33,84
Kırgızistan	5,25	2,35	45,99

Türkiye	4,61	3,64	21,15
Türkmenistan	5,68	1,00	82,09
Özbekistan	6,74	3,11	53,79
Azerbaycan	5,85	2,33	59,95
Macaristan	7,29	5,14	29,53

Kaynak: Dünya Bankası'ndan alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Tablo 10 incelendiğinde 2020 yılında GSYH içerisinde cari sağlık harcamalarının en yüksek olduğu ülke %7,29 ile Macaristan, en düşük olduğu ülke %3,78 ile Kazakistan'dır. GSYH içerisinde Yurt içi genel devlet harcamalarının en yüksek olduğu ülke %5,14 ile Macaristan iken bu oranın en düşük olduğu ülke %1,00 ile Türkmenistan'dır. Cari sağlık harcamaları içerisinde yurt içi özel sağlık harcamalarının payının en yüksek olduğu ülke %82,09 ile Türkmenistan olurken, %21,15 ile Türkiye'nin en düşük değere sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 11. Enflasyon Oranı (%)

ÜLKELER	2000	2005	2010	2015	2020	2022
Kazakistan	13,18	7,57	7,40	6,66	6,77
Kırgızistan	18,70	4,33	7,96	6,50	6,35	13,92
Türkiye	54,91	8,17	8,56	7,67	12,27	72,30
Türkmenistan
Özbekistan	8,75	12,86	11,44
Azerbaycan	1,8	9,67	16,89	4,02	2,75	13,85
Macaristan	9,80	3,56	7,95	-0,06	3,32	14,60

Kaynak: Dünya Bankası'ndan alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur

Tablo 11'deki veriler incelendiğinde Türkmenistan'ın enflasyon oranları ile ilgili verisinin bulunmadığı görülmektedir.2022 yılı baz alındığında ise, Kazakistan'ın geçmiş yıllardaki enflasyon değerlerine bakılarak yapılan tahminlere göre; en yüksek enflasyon oranına sahip ülke %72,30 ile Türkiye'dir. 2015 ve 2020 yıllarında Özbekistan'ın enflasyon oranı daha yüksek iken, 2022 yılında Türkiye'nin enflasyon oranında büyük bir fark gözlenmektedir.

Tablo 12. GSYH Büyümesi ve Kişi Başına GSYH Büyümesi (yıllık %, 2022 Yılı)

ÜLKELER	KZ	KR	TR	TK	ÖZ	AZ	MC
GSYH Büyümesi	3,2	6,3	5,5	1,7	5,6	4,7	4,5
Kişi Başına GSYH Büyümesi	2,2	3,2	4,4	*	3,4	4,6	5,3

(KZ: Kazakistan, KR: Kırgızistan, TR: Türkiye, TK: Türkmenistan, ÖZ: Özbekistan, AZ: Azerbaycan, MC: Macaristan)

*Türkmenistan'a ait en son veri 2015 yılına ait olduğu için tabloda yer verilmemiştir.

Kaynak: Dünya Bankası'ndan alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 12 incelendiğinde GSYH büyümesinin en yüksek olduğu ülkeler sırasıyla %6,3 ile Kırgızistan, %5,6 ile Özbekistan, %5,5 ile Türkiye'dir. GSYH büyümesinin en düşük olduğu ülkenin %1,7 ile Türkmenistan olduğu görülmektedir. Kişi başına GSYH büyümesinin en yüksek olduğu ülkeler ise; %5,3 ile Macaristan, %4,6 ile Azerbaycan ve %4,4 ile Türkiye olduğu görülmektedir. Bu oranın en düşük olduğu ülke ise %2,2 ile Kazakistan'dır.

Tablo 13. İşsizlik Oranı ve İşgücüne Katılım Oranı (2023 Yılı)

ÜLKELER	KZ	KR	TR	TK	ÖZ	AZ	MC
İşsizlik Oranı	4,6	4,0	9,6	4,1	4,3	5,6	4,1
İşgücüne Katılım Oranı	68	66	53	48	56	66	64

(KZ: Kazakistan, KR: Kırgızistan, TR: Türkiye, TK: Türkmenistan, ÖZ: Özbekistan, AZ: Azerbaycan, MC: Macaristan)

Kaynak: Dünya Bankası'ndan alınarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 13'e göre; 2023 yılında işsizlik oranının en yüksek olduğu ülke %9,6 ile Türkiye olurken, işsizlik oranının en düşük olduğu ülke %4,10 ile Kırgızistan'dır. Azerbaycan %5,6 ile işsizlik oranının en yüksek olduğu ikinci ülkedir. İşgücüne katılım oranının en yüksek olduğu ülke %68 ile Kazakistan'dır. Kazakistan'ı %66 ile Kırgızistan ve Azerbaycan takip etmektedir. İşgücüne katılım oranının en düşük olduğu ülkenin ise %48 ile Türkmenistan olduğu görülmektedir.

5. SONUÇ

Türk Devletleri Teşkilatı içerisinde yer alan üye ülkelerden Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye, Azerbaycan ve Özbekistan ile gözlemci ülkelerden Türkmenistan ve Macaristan'ın sağlık ve ekonomik göstergelerinin karşılaştırılarak değerlendirilmesi sonucunda elde edilen bulgular ülke bazında sınıflandırılmış olup, aşağıda yer almaktadır.

Kazakistan, kadın başına toplam doğurganlık oranının en yüksek olduğu ülke olurken, aşılama oranlarının en yüksek olduğu ülkelerdendir. Aşılama oranlarının yüksek olması, ülkenin koruyucu sağlık hizmetleri konusunda iyi olduğu anlamına gelmektedir. Doğurganlık oranının yüksek olması ise; ilerleyen yıllarda ülke nüfusu yapısının diğer ülkelere göre daha genç olacağını ifade etmektedir. Kazakistan, işgücüne katılım oranı ve hekim sayısının en yüksek olduğu ülkedir. Hekimler sağlık hizmetleri sunumunda hem arz hem talep yaratmaları nedeniyle en önemli rolü üstlenen sağlık insan gücüdür. Dolayısıyla hekim sayısının fazla olması önemli bir sağlık göstergesidir. Ancak Kazakistan, kişi başına GSYH yıllık büyümesinin ve GSYH içerisinde cari sağlık harcamalarının en düşük olduğu ülke olması nedeniyle, ekonomik olarak bireylerin refahının ve sağlığa ayrılan payın artırılması amacıyla gerekli düzenlemelerin yapılması uygun olacaktır.

Özbekistan, hemşire ve ebe sayısının en yüksek olduğu ülke konumundadır. Sağlık hizmetlerinin etkili ve verimli sunulabilmesi için hemşire ve ebe sayısının yüksek olması önemli bir sağlık göstergesidir. Özbekistan aşılama oranlarında da en yüksek düzeyde olan ülkeler arasındadır. Ayrıca ergen doğum oranının en düşük olduğu ülke olması Özbekistan açısından olumlu bir gelişmedir.

Kırgızistan, yaşlı bağımlılık oranının en düşük, genç bağımlılık oranının ise en yüksek olduğu ülkedir. Bu durum ülkenin daha çok genç nüfusa sahip olduğunu göstermektedir. Kırgızistan, anne ölüm oranının en yüksek olduğu ülkedir. Bir ülkede anne ölüm oranının fazla olması sağlık göstergeleri açısından son derece olumsuz bir durumu ifade etmektedir. Anne ölümleri gerçekleştiğinde, annelerin daha hamilelik döneminden başlayarak gebe izlemlerinin düzenli yapılıp yapılmadığının, sonrasında doğumların nerede ve hangi şartlarda olduğunun sorgulanmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla Kırgızistan' da sağlıktan sorumlu ilgili kişi ve kurumlar konuyla ilgili önleyici tedbirleri almak durumundadırlar. Ayrıca Kırgızistan, GSYH yıllık büyümesinin en yüksek olduğu ülkedir. Ancak büyümenin artmış olması her zaman kalkınmayı beraberinde getirmeyeceği için, büyüme ve kalkınmanın birlikte olması, ülkeler açısından olumlu bir durum olacaktır.

Azerbaycan, kadın başına doğum oranının en düşük olduğu ülkedir. Yıllar itibariyle bu oranın gittikçe düştüğü Azerbaycan'da, uzun dönemde yaşlı nüfus oranının artacağı, buna bağlı olarak yaşlı bağımlılık oranının da artış göstereceği öngörülmektedir. Azerbaycan'da aşılama oranları diğer ülkelere göre en düşük seviyededir. Doğum oranlarının düşüklüğüne rağmen, az sayıda doğan çocukların aşılama oranlarındaki düşük oran, Azerbaycan'ın sağlık hizmetleri ve sağlık politikalarını yeniden gözden geçirmesini zorunlu kılmaktadır. Azerbaycan, ergen doğurganlık oranının en yüksek olduğu ülkedir. Ergen dönemde yapılan doğumlar hem anne hem de bebek için risk teşkil etmektedir. Düşük doğum ağırlıklı bebeklerin yanı sıra doğumun erken olması, anemi (kansızlık) gibi istenmeyen durumlar söz konusudur. Ayrıca daha fizyolojik ve psikolojik olarak gelişimini tamamlamamış ergen bireylerin hamileliği ve doğumu, annenin beden ve ruh sağlığını etkileyebilmektedir.

Türkmenistan, 69,26 yıl ile doğumda beklenen yaşam süresinin en düşük olduğu ülkedir. Beklenen yaşam süresini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Ekonomik ve demografik faktörler, ülkenin sağlık hizmetleri altyapısı, toplumun yaşam kalitesi, sağlık hizmetlerine erişim, yaşam tarzı ve sağlık hizmeti kullanım düzeyi gibi etkenler bunlar arasında yer almaktadır. Türkmenistan anne ölümlerinde en düşük orana sahip olmasına rağmen, yenidoğan, bebek ve 5 yaş altı çocuk ölümlerinde

en yüksek orana sahip ülkedir. Ayrıca, GSYH yıllık büyümesinin ve GSYH içerisinde devlet sağlık harcamalarının en düşük olduğu, cari sağlık harcamaları içerisinde yurt içi özel sağlık harcamalarının payının ise en yüksek olduğu ülkedir. Özel sağlık harcamalarının yüksek olması, sağlık hizmetleri ve sağlık harcamalarında devlet desteğinin az olduğu anlamına gelmektedir.

Macaristan, yaşlı bağımlılık oranının 30,52 ile en yüksek olduğu ülke iken, genç bağımlılık oranının 22 ile en düşük olduğu ülke konumundadır. Diğer bir ifadeyle çalışma çağındaki her yüz kişiye düşen yaşlı ve genç sayısı toplam 50 dir. İki çalışan kişi bir bağımlıya bakmaktadır. Eğer doğum sayılarında yeterli artış olmazsa bir süre sonra Macaristan'da çalışma çağındaki nüfus da azalacak, bakmakla yükümlü olunan yaşlı sayısı artacaktır. Bu durum devlet için de ekonomik anlamda çok fazla yük anlamına gelecektir. Ayrıca Macaristan, yenidoğan, bebek ve çocuk ölümlerinde en düşük orana sahiptir. Bu durum sağlık göstergeleri açısından olumlu bir durumdur. Ayrıca, GSYH içerisinde cari sağlık harcamalarının payının en yüksek olan ülke olmasının yanı sıra, GSYH içinde devlet sağlık harcamalarının payının ve kişi başı GSYH yıllık büyümesinin de en yüksek olduğu ülkedir.

Türkiye, 76 yıl ile beklenen yaşam süresinin en yüksek olduğu ülkedir. Türk Cumhuriyetleri arasında bu sayı en yüksek olmasına rağmen, ortalama 80 yıl beklenen yaşam süresine sahip AB Ülkeleri' ne göre daha az bir süreyi ifade etmektedir. Türkiye aşılama oranlarında da yüksek orana sahip ülkeler arasındadır. Özellikle 2000 yılında hazırlanıp 2001 yılında uygulama konulan "Sağlıkta Dönüşüm Programı" çerçevesinde, Aile Hekimliği sistemine geçilmesinin ardından koruyucu sağlık hizmetleri çok daha denetlenebilir ve etkili olmuştur. Bunun yanı sıra Türkiye, cari sağlık harcamaları içerisinde özel sağlık harcamalarının oranının en düşük olduğu ülke konumundadır. Devlet, sağlığı bir hak olarak gördüğü için bütün vatandaşların bu hakka erişimi yönünde tedbirler almakta, politikalar üretmekte ve dolayısıyla özel sağlık harcamaları, devlet harcamalarına göre çok daha az olmaktadır. Türkiye, enflasyon ve işsizlik oranlarının en yüksek olduğu ülkedir. Enflasyon ve işsizlik oranları en önemli ekonomik göstergeler arasında olup, uygulanacak yapısal ve ekonomi reformlar, bu oranların düşürülmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca Türkiye, hemşire, ebe ve hekim sayılarının en düşük olduğu ülke konumundadır. Sağlık hizmetlerinin daha etkin ve verimli sunulması açısından bu oranların yüksek olması gerekmektedir.

Sağlık insan gücünde çok önemli bir yer tutan hemşire, ebe ve hekimlerin sayılarının artırılması için, yeni fakültelerin açılması, mevcut bölümlerde öğrenci sayılarının artırılması, mezun hemşire ve ebelerin istihdamının sağlanması, istihdam edilen hekimlerin maddi ve manevi açıdan doyuma ulaşmaları yönünde ek çalışmaların yapılması ve sağlıkta şiddet konusunda cezai yaptırımların artırılması önerilmektedir.

Son olarak Türkiye, Azerbaycan'dan sonra kadın başına toplam doğurganlık oranının en düşük olduğu ülkedir. Türkiye'de doğurganlık oranının giderek azalması sonucunda zamanla ülkede yaşlı nüfus oranında artış gözlenirken, çalışma çağındaki nüfusta giderek azalma görülecektir. Bu durum yaşlı bağımlılık oranını negatif yönde etkileyerek, çalışan nüfus başına düşen bakmakla yükümlü yaşlı kişi sayısını artıracaktır. Kadınların iş hayatında gittikçe daha etkin rol oynamaları, ekonomik koşulların zorluğu ve evlilik yaşının uzaması gibi nedenlerle doğum oranlarının düştüğü söylenebilir. Devletin, doğum oranlarını artırma yönünde ek tedbirler alması, çalışan annelerin doğum izin sürelerinin uzatılması, part time iş imkanlarının sağlanması ve işyerlerinde kreşlerin açılması gibi düzenlemelerin yapılması uygun olacaktır.

Türk Cumhuriyetlerin sağlık ekonomisi kapsamında, sağlık ve ekonomik göstergelerle incelendiği bu çalışmada, her ülkenin sağlık ve ekonomik göstergeler açısından birbirinden farklı bulguları elde edilmiştir. Her ülke için bazı önerilerde bulunulmuş olup, genel olarak Türk Cumhuriyetlerinin sağlık ve ekonomi politikalarını yeniden gözden geçirmeleri gerekmektedir. Yapılan bu çalışmanın, benzer ya da farklı ülke grupları için yapılacak sonraki çalışmalara katkı sağlaması umulmaktadır.

Araştırmacıların Katkı Oranı: Araştırmacılar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çatışma Beyanı: Araştırmacılar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. Yapılan çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

KAYNAKÇA

- Akar, S. (2014). Türkiye’de sağlık harcamaları, sağlık harcamalarının nisbi fiyatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 21(1), 311-322.
- Batbaylı, Ş. (2022). Sağlık ekonomisi perspektifinde seçilmiş ülkelerin sağlık göstergelerinin değerlendirilmesi. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, 8(1), 43- 57.
- Bilas, V., Franc, S., & Bošnjak, M. (2014). Determinant factors of life expectancy at birth in the European Union countries. *Collegium antropologicum*, 38(1), 1-9.
- Boz, C., Yılmaz, S., & Haluk Özсарı, S. (2022). Gelişmekte olan ülkelerin sağlık sistemi göstergelerinin karşılaştırmalı analizi. *Journal of Health Academics/Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 9(4).
- Çelik, Y. (2019). *Sağlık Ekonomisi*. Gözden Geçirilmiş 4. Baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi
- Dağdemir, Ö. (2009). Sağlık ve ekonomik büyüme: 1960-2005 döneminde gelişmekte olan ülkelerde sağlık ve ekonomik büyüme arasındaki karşılıklı ilişkinin analizi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64 (02), 75-96.
- Daştan, İ., & Çetinkaya, V. (2015). OECD ülkeleri ve Türkiye’nin sağlık sistemleri, sağlık harcamaları ve sağlık göstergeleri karşılaştırması. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 5(1), 104-134.
- Değirmenci, N., & Yakıcı Ayan, T. (2020). OECD Ülkelerinin Sağlık Göstergeleri Açısından Bulanık Kümeleme Analizi Ve Topsis Yöntemine Göre Değerlendirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 38(2), 229-241.
- Demirtaş, Z., & Metintaş, S. (2017). Türk Cumhuriyetlerinde anne çocuk sağlığı göstergelerinin ekonomik ve doğurganlık özellikleri açısından değerlendirilmesi. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 2(1), 16-25.
- Ecevit, E. (2013). Türk Cumhuriyetlerinde yaşam beklentisinin belirleyicileri ve ampirik bir analiz. *Journal of Management and Economics Research*, 11(21), 349-363.
- Ecevit, E., Çetin, M., & Yücel, A. G. (2018). Türkiye cumhuriyetlerinde sağlık harcamalarının belirleyicileri: Bir panel veri analizi. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 10(19), 318-334.
- Erol, M. (2012). Avrupa Birliği’nde nüfusun yaşlanması ve sağlık harcamalarına etkisi. *Sosyal Güvence*, (1), 54-81.
- Ersöz, F. (2008). Türkiye ile OECD ülkelerinin sağlık düzeyi ve sağlık harcamalarının analizi. *İstatistikçiler Dergisi: İstatistik ve Aktüerya*, 1 (2), 95-104.
- Hazıyev, V., & Ecevit, E. (2023). Yaşlanma, doğuştan yaşam beklentisi ve kentleşmenin işgücü arzı üzerindeki etkileri: Türkiye Cumhuriyetleri üzerine ampirik analiz. *InTraders International Trade Academic Journal*, 6(2), 150-173.
- Karaş, E. (2022). Sağlık harcamalarına etki eden faktörlerin belirlenmesi: Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler örneği. *International Journal of Public Finance*, 7(2), 509-538.
- Kazancı, B. A., & Lüy, B. (2023). Türk Cumhuriyetlerinin Sağlık Sektörü Açısından Rekabet Gücü: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi (AKÜ). *Politik Ekonomik Kuram*, 7(2), 116-127.
- Kırılmaz, H., Ateş, H., & Ünsal, A. (2019). Sağlık göstergelerinin ekonomik büyümede rolü: Türkiye Cumhuriyetleri üzerine bir panel regresyon analizi. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), 35-56.
- Kumru, S. (2021). Sağlık Ekonomisi. İçinde H. Aslan, E. Çetin Aslan ve M. Top. (Ed.) *Sağlık ve Ekonomi İlişkisi* (s. 39-58). Ankara: Siyasal Kitabevi

- Mutlu, Ş., Öztüfekçi, H., & Bardakçı, N. (2002). İzmir’de lot kalite araştırma yöntemi ile 13-24 aylık çocuklarda aşılama durumunun incelenmesi. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 11(10), 380.
- Oralbaykızı, A. S. (2019). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 341-360.
- Özsoy, C. E., & Tosunoğlu, B. T. (2017). GSYH'nin ötesi: Ekonomik gelişmenin ölçümünde alternatif metrikler. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1), 285-301.
- Sayılı, U., Sayman, Ö. A., Vehid, S., Köksal, S. S., & Erginöz, E. (2017). Comparison of health indicators and health expenditures of Turkey and OECD countries. *Online Türk Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(3), 1-12.
- Sığırlı, D., Ediz, B., Cangür, Ş., Ercan, İ., & Kan, İ. (2006). Türkiye ve Avrupa Birliği’ne üye ülkelerin sağlık düzeyi ölçütlerinin çok boyutlu ölçekleme analizi ile incelenmesi. *Journal of Turgut Ozal Medical Center*, 13(2), 81-85.
- Şahin, K., & Cezlan, E. Ç. (2023). OECD Ülkelerinin sağlık göstergeleri ve sağlık finansman modellerinin karşılaştırılması. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 41(1), 44-61.
- Top, M. (2021). Sağlık Ekonomisi. İçinde H. Aslan, E. Çetin Aslan ve M. Top. (Ed.) *Sağlık Ekonomisine Giriş: Tanım, Önem, Gerekliklik, Kapsam ve Tarihçe* (s. 17-37). Ankara: Siyasal Kitabevi
- Topsakal, İ., & Zengin, A. K. (2021). *Türk Devletleri Teşkilatı: Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Çıktılar*. Kriter, 6, 63. <https://kriterdergi.com/dis-politika/turk-devletleri-teskilati-siyasi-ekonomik-ve-kulturel-ciktilar>. Erişim Tarihi: 10.09.2024.
- Tözün, M., Sözmen, M. K., Babaoğlu, A. B., & Elmalı, F. (2017). Bağımsız Türk Devletlerinde ergen gebeliklerinin ve doğumlarının değerlendirilmesi: Ülkeler arası karşılaştırma ve bazı sosyodemografik parametrelerin olası etkileri. *Estüdam Halk Sağlığı Dergisi*, 2(2), 12-23.
- TÜİK (2022). Türkiye İstatistik Kurumu. Dünya Nüfus Dünü. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dunya-Nufus-Gunu-2022-45552> sayfasından erişilmiştir Erişim Tarihi: 20.06.2024.
- TÜİK (2023). Türkiye İstatistik Kurumu. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Birth-Statistics-2022-49673> sayfasından erişilmiştir Erişim Tarihi: 15.04.2024.
- Türk Devletleri Teşkilatı (2024). <https://www.turkicstates.org/tr> sayfasından erişilmiştir Erişim Tarihi: 10.09.2024.
- Umutlu, G., Yılmaz, F. A., & Günel, S. (2010). Ekonomik büyüme farklılıklarının incelenmesi: OECD Ülkeleri için bir uygulama. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(22), 351-372.
- Vikipedi (2024a). Sovyetler Birliği’ nin dağılması. https://tr.wikipedia.org/wiki/Sovyetler_Birli%C4%9Fi'nin_da%C4%9F%C4%B1lmas%C4%B1 sayfasından erişilmiştir Erişim Tarihi: 09.09.2024.
- Vikipedi (2024b). İşsizlik nedir? <https://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0%C5%9Fsizlik#> sayfasından erişilmiştir Erişim Tarihi: 20.05.2024.
- World Bank (2024). Dünya Bankası. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> sayfasından erişilmiştir Erişim Tarihi: 01.04.2024.
- Yamak, R., Abdioğlu, Z., & Mert, N. (2012). Türkiye’de işgücüne katılımı belirleyen faktörler: Mikro ekonomik analiz. *Anadolu Üniversitesi*, <https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/handle/11421/157> sayfasından erişilmiştir Erişim Tarihi:25.05. 2024.
- Yıldırım, G. (2022). Yaş bağımlılık oranı ile ithalat arasındaki ilişki: Türkiye için VAR ve Granger nedensellik analizi. *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 6(2), 104-123.

Yıldırım, K. (2019). *İktisada giriş*. Güncellenmiş 10.baskı, Eskişehir: Nisan Kitabevi

Yılmaz Eser, B., & Terzi, H. (2008). Türkiye'de işsizlik sorunu ve Avrupa istihdam stratejisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (30), 229-250.

A Comparative Analysis of Independent Audit Sectors in Türkiye and Uzbekistan

Sarbinaz T. UTEGENOVA* Burcu TÜRKCAN**

Makale Bilgisi

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Makalenin Geliş Tarihi: 26.08.2024
Makalenin Kabul Tarihi: 05.10.2024
DOI: 10.54970/turkuaz.1538950

ABSTRACT

The independent audit sector consists of independent auditing companies and professionals providing auditing services to businesses and organizations. The sector has a critical importance for developing countries to provide and sustain qualitative operations of enterprises and organizations. A strong independent audit sector helps to improve the operations of entire private sector and hence provides better integration to international markets. In this context, due to the importance of the subject, a research on the audit sector is carried out in this study. The main axis of the study is the comparative analysis of the independent audit sectors in Uzbekistan and Türkiye. Since there is no other study comparing these two countries in terms of this sector, this paper tries to make a contribution to the related literature. The study's central hypothesis is that Uzbekistan has a significant potential to catch international auditing standards. A comparative analysis is conducted for independent audit sector of two countries in order to test this hypothesis.

Content of this Journal is licensed
Under Creative Commons Attribution
NonCommercial 4.0 International
(CC BY-NC 4.0)

Keywords: Auditing, Independent Audit Sector, Türkiye, Uzbekistan

Türkiye ve Özbekistan'daki Bağımsız Denetim Sektörünün Karşılaştırmalı Bir Analizi

ÖZET

Bağımsız denetim sektörü, bağımsız denetim şirketleri ile işletme ve kuruluşlara denetim hizmeti veren sertifikalı profesyonel denetçilerden oluşmaktadır. Sektör, gelişmekte olan ülkelerde işletme ve kuruluşların kaliteli operasyonlarının sağlanması ve sürdürülebilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Güçlü bir bağımsız denetim sektörü, tüm özel sektörün operasyonlarının iyileştirilmesine yardımcı olur ve dolayısıyla uluslararası pazarlara daha iyi entegrasyon sağlar. Bu bağlamda konunun önemine binaen bu çalışmada denetim sektörü üzerine bir araştırma yapılmaktadır. Çalışmanın ana eksenini Özbekistan ve Türkiye'deki bağımsız denetim sektörlerinin karşılaştırmalı analizidir. Bu iki ülkeyi bu sektör açısından karşılaştıran başka bir çalışma bulunmadığından bu çalışma, ilgili literatüre katkı sağlamaya çalışmaktadır. Çalışmanın temel hipotezi Özbekistan'ın uluslararası denetim standartlarını benimseme konusunda önemli bir potansiyele sahip olduğudur. Bu hipotezi test etmek amacıyla iki ülkenin bağımsız denetim sektörü için

* Assoc. Prof., Karakalpak State University named after Berdakh, Department of Accounting and Audit, high.utegenova@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6737-298X

** Corresponding author. Assoc. Prof., Ege University, Department of Economics, burcu.turkcan@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7494-5897

karşılaştırmalı bir analizi yapılmıştır. Temel göstergeler, Türkiye’de denetim sektörünün Özbekistan’dan daha geniş olduğunu ancak Özbekistan’ın da denetim sektöründe hızlı bir gelişim potansiyeline ve yeterli bir altyapıya sahip olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Denetim, Bağımsız denetim sektörü, Türkiye, Özbekistan

1. INTRODUCTION

The independent audit sector is composed of independent auditing companies and professionals providing auditing services to enterprises and organizations. Although a general understanding of independent audit sector is only four large international accounting companies called Big Four, it has a more comprehensive meaning than that. Independent auditing sector also includes mid-tier auditing companies, small auditing firms and licensed auditing professionals (Loy, 2013: 325). In this manner, several actors interplay in the economy. They provide numerous services such as: financial audits, internal audits, compliance audits, forensic audits, operational audits and IT (information technologies) audits. All these services are for the provision of some key objectives. These objectives can be listed as: accuracy, transparency, compliance, risk management and fraud detection (Faradiba et al., 2020; Arrunada, 2000). Considering all these functions of the independent auditing sector, it is critical for developing countries to provide and sustain qualitative operations of enterprises and organizations. A strong independent audit sector improves the operations’ quality in private sector, increases the security by setting standards and hence provides better integration to international markets (Knechel, 2013). Consequently, this study will conduct a brief comparison of the independent audit sectors in Uzbekistan and Türkiye, which are two developing independent Turkic states. To the best of our knowledge, no other study compares these two countries in this sector. In this manner, this paper is believed to fill the gap in the related literature. The main research question of this study is whether two countries are similar to each other in terms of independent audit sector indicators. The study's central hypothesis is that Uzbekistan has a significant potential to catch international auditing trends. Since the independence of this country is in 1991, it has a big challenge to close the gap in a short time period. The world economy has transforming very quickly, especially with the introduction of Industry 4.0. Uzbekistan took over hard economic conditions from USSR (Union of Soviet Socialist Republics), by the declaration of its independency. Analyzing trends in this sector and comparing them with a large independent Turkic state which had declared its independency in 1923 with the collapse of the Ottoman Empire, may lead the way for the establishing a powerful audit sector in Uzbekistan. In this context, the main purposes of this paper are threefold. The first aim is to provide a general outlook for the independent audit sectors in Türkiye and Uzbekistan. The second aim is to determine this sector's similarities, differences, trends, and challenges in both countries. And the third aim is to form appropriate economic policies for Uzbekistan to enforce its independent audit sector.

2. LITERATURE REVIEW

The audit sector is not a subject that has been studied much in the literature. As auditing has gained importance in the public and private sectors, the number of studies has also started to increase in recent years. However, there is still few studies examining audit sector at country level. Some studies conducted for Türkiye and Uzbekistan are given below, as to their publishing dates.

Özbek (2024) examined the development of independent audit sector in Türkiye. In this study, the development of this sector is also given in the world. It tries to shed light on how the independent auditing started in the United Kingdom and enlarged through the USA and then the whole world. Another study Avlokulov (2024) examined the quality of the financial statement of private sector audit. The main finding was that the quality depends on its careful planning. Also the study mainly focused on the aspects that should be taken into account when planning an audit of financial statements in Uzbekistan. Another study about auditing sector in Türkiye is the study of Arslan (2022). In this study, the historical development of the auditing activities in Türkiye is given. A comparative study Karahan (2020) conducted a comparative analysis for audit sector of Türkiye with China, United Kingdom, Germany, Japan, Italy, Canada, European Union and the USA. It conducts a comparative analysis from the view of historical perspective. It tries to explain how the independent audit sector has developed in those countries.

Akhmedjanov (2020) summarized necessity of organizing an internal audit service to improve the quality of audit work in Uzbekistan. The study investigated that the internal audit service performs functions such as control, information analysis, methodological and consulting. Deniz & Aydın (2018) summarized the data about Turkish independent auditors and auditing companies between 2013 – 2017. The study investigated that independent auditing activities significantly increased since 2013 in Türkiye. Karimov N. (2017) examined some of the issues of further improvement of audit activity, namely the legislative provision of this type of activity on the part of state-building and integration of communities in the development of standards, methodological support of auditing and improving its quality. Also, Karimov A.(2015) started the first scientific work on the main directions of improvement of accounting and audit in the system of corporate management in Uzbekistan. Also the study mainly focuses on the benefits of accounting and auditing, in particular the internal audit service in the corporate governance system, as well as a number of problems in legislation in these areas, have been developed and recommendations for their elimination have been addressed and implemented. Lastly, Başpınar (2005) examined independent audit sector in terms of laws and rules. Although the study mainly focuses on the Turkish audit sector, it also gives some examples about international standards and institutions.

All these studies have been chosen as to their applied methods. Since our study is a comparative country case study, the researches conducting comparative analyses and country specific examinations have been gathered. As seen from the related literature, only one study compares countries, as Karahan (2020). However, there seems no study comparing audit sectors in Uzbekistan and Türkiye. Hence, our study aims to fill this gap in the literature.

3. INDEPENDENT AUDIT SECTOR IN UZBEKISTAN

In recent years, accelerated reforms have been carried out in Uzbekistan to increase the prestige of auditing activities and expand the membership of audit organizations in international networks. However, in Uzbekistan there are still shortcomings in the development of auditing activities. In particular, the presence of such problems as “the lack of an effective system of external quality control of the work of audit organizations, which, given the limited measures of legal influence of the licensing authority, does not allow a prompt response to facts of the provision of low-quality audit services and dishonest actions of auditors” creates certain difficulties in organizing the activities of audit organizations based on international requirements. The presence of legal, methodological and practical problems in monitoring the quality of work of audit organizations and auditors in our country requires research for this paper.

Current problems of improving auditing quality should be solved based on auditing standards that reflect the theoretical and methodological foundations for ensuring the quality of audit services, the main elements of regulation of auditing activities, and the level of organization of auditing activities. When reforming audit in Uzbekistan, in our opinion, it is necessary to consider the problem of the quality of audit services, which requires additional research. This concerns, first of all, the study of theoretical conditions for ensuring the quality of audit services, development of organizational and methodological quality assurance. Solving current problems of audit development from the qualitative side requires state regulation of auditing activities, the development of an organizational audit model and a system for ensuring the quality of audit services in modern conditions. The methodology for the formation of internal audit standards and quality management of audit services is a fairly relevant topic, since the use of methods for developing audit standards and assessing the quality of audit services for The organization of quality management activities has not been sufficiently studied.

This research to a certain extent serves the implementation of the tasks set in the Decrees of the President of the Republic of Uzbekistan No. UP-4720 "On measures to introduce modern methods of corporate governance in joint-stock companies" dated April 24, 2015, Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PP-3946 "On measures for the further development of auditing activities in the Republic of Uzbekistan" dated September 19, 2018, No. PP-4611 "On additional measures for the transition to international financial reporting standards » dated February 24, 2020, as well as in other legal documents related to this area.

4. INDEPENDENT AUDIT SECTOR IN TURKIYE

In Türkiye, obligatory independent auditing operations started in the banking sector in 1987. Then, this practice was enlarged by Turkish Trade Law (TTL) numbered 6102 (Özveren & Türel, 2021: 430) In Türkiye, joint-stock companies, also known as "anonim şirket" in Turkish, are subject to mandatory audits to ensure compliance with legal and financial regulations. These audits are conducted by independent auditing firms registered with the Public Oversight, Accounting and Auditing Standards Authority (KGK). The primary purpose of the audit is to provide assurance to shareholders, creditors, and other stakeholders regarding the accuracy and reliability of the company's financial statements. Auditors examine financial records, internal controls, and management practices to assess the company's financial health and adherence to legal requirements. Audits in Turkish joint-stock companies are governed by Turkish Commercial Code (TCC) and International Financial Reporting Standards (IFRS). Auditors must follow auditing standards issued by the KGK that are aligned with international auditing standards.

The audit process typically involves several stages, including planning, risk assessment, substantive testing, and reporting. Auditors gather evidence to support their findings and issue an audit opinion based on their assessment of the company's financial statements. The audit report provides an opinion on whether the financial statements present a true and fair view of the company's financial position and performance. If any material misstatements or deficiencies are identified during the audit, auditors may issue qualified or adverse opinions and recommend corrective actions to management. In Türkiye, joint stock companies (JSCs) are business associations that have legal personalities. A corporation has a fixed capital. The Articles of Association must state a legally required minimum capital: at least 50.000 TL. The amount of this state reflects the initial financial strength of the corporation and is divided into shares (stocks) each having equal value and having the nature of negotiable instruments. Persons, either natural or legal, contribute or promise to contribute a certain amount of capital at the corporation in return for shares. Those corporations, which have more than 250 shareholders or those which offer their shares or bonds to the public, are subject to the Capital Market Law (CML) no. 2499,

dated 1981. A corporation is formed by at least 5 persons and must be registered in Commercial Registry to acquire its existence. Corporations may be incorporators of other corporations. Liability of members is limited with their subscribed capital shares.

Ministry of Industry and Trade keeps the permission authority of the establishment of JSCs open to public and subject to capital markets regulations. All other general purpose companies can apply directly to commercial registries throughout Türkiye, with the necessary documents and can be established with the registration in the Commercial Registry.

Subject to the provisions of the Turkish Commercial Code No 6762, the Turkish Ministry of Industry and Trade approves the establishment of the capital corporations regulated by the Code, which have an ever increasing importance in the economic life of Türkiye, their applications for the statutory modifications and the creation of branches in the country by foreign capital corporations or their participation in the existing corporate entities.

Türkiye does not discriminate against foreign investors and offers equal treatment. They have the same status with the local once. There are no rules requiring a Turkish participation in the capital or management for local company with foreign capital. Almost all sectors in Türkiye are opened to foreign investors and companies can be established with 100% foreign capital.

The development of the accounting profession in Türkiye has gained momentum with the Law of Accountancy Profession No.3568 and dated 1.06.1989. The “Law of Accountancy, Certified Public Accountancy and Sworn-in Certified Public Accountancy” was a major reform law bringing the profession to legal rules and organizations. “The audit-related objectives are explained in the first article of the Law as follows:

- To ensure the healthy and reliable functioning of operations and transactions in enterprises.
- To audit and evaluate the results of the operations within the framework of the relevant legislation” (Arslan, 2022).

Türkiye has been in the EU harmonization process, and the new Turkish Commercial Code has been prepared in accordance with EU company law. “With this code, the audit, which was formerly conducted by the compulsory bodies of the companies and can be carried out by an auditor who does not have the necessary expertise in the audit, has been replaced by an audit mechanism that should be performed by the audit firms or by auditors” (Arslan, 2022).

5. A COMPARATIVE ANALYSIS FOR TÜRKİYE AND UZBEKİSTAN

Uzbekistan and Türkiye are two large developing countries. They have several similarities owing to their ethnic backgrounds. Both of them are independent Turkic states and they are the full members of Organization of Turkic States which intends to enhance the cooperation between Turkic countries (Sapiyev, 2022). However, there are also several differences between these countries owing to their historical backgrounds. Türkiye has located in Anatolia as a bridge between Central Asia and Europe. However, Uzbekistan has located in Central Asia. Moreover, Türkiye was belonged to the Ottoman Empire until 1923. But Uzbekistan was a member of USSR until 1991. Hence, these two countries have some similarities but also some differences in nature. Consequently, it’s important to conduct comparative analyses in order to be able to see the current situation and to foresee future trends. The world economy has transforming very quickly, especially with the introduction of Industry 4.0. Uzbekistan took over hard economic conditions from USSR, by the declaration of its independency. Analyzing trends in this sector and comparing them with a large independent Turkic state which had declared its independency in 1923 with the

collapse of the Ottoman Empire, may lead the way for the establishing a powerful audit private sector in Uzbekistan. In this manner, Table 1 provides a general glance about the current situation in the numbers of auditing companies in Türkiye and Uzbekistan.

Table 1. The Number of Certified Auditors and Auditing Companies in Türkiye and Uzbekistan

Years	The number of auditing companies in Türkiye	Years	The number of auditing companies in Uzbekistan
2019	340	2019	96
2020	351	2020	99
2021	364	2021	96
2022	390	2022	126
2023	398	2023	138

Source: <https://sbg.kgk.gov.tr/Istatistik/BagimsizDenetimIstatistikleri.aspx>; <https://uzaudit.uz/reestr/>

Comparing independent auditing companies in Uzbekistan and Türkiye, we can come to the conclusion that in Türkiye, there are more auditing companies. However, the numbers give only an outlook about the volume. Another important aspect is the distribution of the auditing activities of those auditors and companies across countries. Table 2 gives the distribution of audited companies by Turkish provinces.

Table 2. Distribution of Audited Companies by Turkish Provinces (2023)

Provinces	Number of Audited Companies
Istanbul	11.154
Ankara	2.078
Izmir	1.177
Bursa	840
Kocaeli	624
Antalya	523
Other	4.966
Total	21.362

Source: <https://sbg.kgk.gov.tr/Istatistik/BagimsizDenetimIstatistikleri.aspx>

Table 2 shows that the majority of audited companies in Türkiye is located in Istanbul (the major metropolitan city of Türkiye). Ankara and Izmir are the second and the third cities where lots of audited companies operate. So it seems that most of the audited companies in Türkiye locates in the metropolitan areas. Table 3 provides the same data for Uzbekistan.

Table 3. Distribution of Audited Companies by Uzbek Regions (2023)

Regions	Number of Audited Companies
Tashkent city	5.672
Fergana region	635
Samarqand region	341
Navoiy region	278
Andijan region	236
Namangan region	218
Total	8.191

Source: <https://www.imv.uz/en/static/auditorlik-tashkiloti-reyestri>

Analyzing Table 2 and Table 3, we can say that in Türkiye, mainly in Istanbul, there is a lot of client base. Similarly, in Uzbekistan, in the capital of Tashkent, auditing activities are largely developed than other regions, there number of client base is 5672. So it seems that these two countries are similar in that activities are concentrated in a particular city.

Another important indicator about the auditing sector is the number of auditing contracts as to the type of auditor. Table 4 summarizes this data for Türkiye and Uzbekistan. Table 4 shows that mandatory audits are approximately triple times higher in Türkiye. Also, audit on special issues are seven times higher in Türkiye. However, it's expected due to the higher number of auditing companies in Türkiye than Uzbekistan.

Table 4. Number of Auditing Contracts as to the Type of Auditor (2023, Türkiye & Uzbekistan)

Contract Organizer	Number of Contracts (Uzbekistan)	Number of Contracts (Türkiye)
Mandatory audit	5.079	15.667
Proactive audit	1.554	1.914
Audit on special issues	479	3.369

Source: <https://www.imv.uz/en/static/auditorlik-tashkiloti-reyestri>;
<https://sbg.kgk.gov.tr/Istatistik/BagimsizDenetimIstatistikleri.aspx>

Lastly, the rates of mandatory audits in Türkiye and Uzbekistan can give a general idea about the auditing sector in two countries. Table 5 summarizes this data for two countries. In two countries, business entities which provide at least any two of these criteria at the two consecutive accounting periods are subject to mandatory audit. In Türkiye the "Decision on Amending the Decision on the Determination of Companies Subject to Independent Audit (Decision Number: 8313)" was published in the Official Newspaper No. 32512 dated 6/4/2024.

Table 5. Mandatory Audit in Türkiye and Uzbekistan

Nº	Criteria for public interest entities	Mandatory audit in Türkiye	Mandatory audit in Uzbekistan
1	Total assets	150 million Turkish Liras (4 462 785,00 USD)	34 billion Uzbek Soum (2 691 110,20 USD)
2	Annual net sales revenue	300 million Turkish Liras (8 925 570,00 USD)	68 billion Uzbek Soum (5 382 220,40 USD)
3	The number of employees	150 people	100 people

Source: <https://www.imv.uz/en/static/auditorlik-tashkiloti-reyestri>;
<https://sbg.kgk.gov.tr/Istatistik/BagimsizDenetimIstatistikleri.aspx>

In Uzbekistan № 3946 President's Decree dated September 19, 2018 - "On measures for the further development of auditing activities in the Republic of Uzbekistan." According to this document, from January 1, 2020, commercial organizations are subject to an annual mandatory audit also it mentioned in Article 35 of the law on auditing activities in Uzbekistan adopted on February 25, 2021.

Making a comparative analysis between Uzbekistan and Türkiye of all tables, we can say that the population of Türkiye is approximately 85 million people, and the population of Uzbekistan is

approximately 38 million people, but we can say that in Türkiye there are 420 audit organizations, and in Uzbekistan 138, and the number of certified auditors is Türkiye's 19584 is much more than Uzbekistan's 1003, which means that Türkiye has 19 times more auditors than Uzbekistan. The client base of audit activities in two countries is 20657 in Türkiye, and 8191 in Uzbekistan.

6. CONCLUSIONS

Companies and organizations get auditing services to increase the quality of operations, to provide transparency for customers, and to increase reliability in the market (Özveren & Türel, 2021: 429). Auditing play a crucial role in enhancing transparency, accountability, and trust in Turkish and Uzbek joint-stock companies, thereby promoting investor confidence and market integrity. Most of the reforms contemplated by the Commission are reflected in the Draft Code, and it is now awaiting ratification by the Council of Ministers. Given the fact that the world is suffering an enormous financial crisis due to the current credit crunch, it is now even more vital for an emerging market like Türkiye to be attractive for foreign investors. The only way to accomplish this is to create a transparent and secure business environment.

The importance of audit activity in the private sector system was justified through the development of a new definition related to the control function. To ensure the quality of audit services, it is necessary to develop methodological recommendations that increase efficiency in the organization and regulation of audit activities. These guidelines should be established in every audit firm. The objective of improving the quality of auditing in Uzbekistan is explained in theory and its practical direction. In addition to the development of theoretical, methodological, and organizational guidelines for improving the quality of audits, we need to develop practical recommendations and conclusions and contribute to the reform and implementation of auditing in the Republic of Uzbekistan.

Independent audit is known as a concept that has increased in importance and has a tendency to develop recently, not only in Türkiye but all over the world. Determining the accuracy, impartiality and, as a result, the quality of accounting information can only be achieved with the existence of independent auditing activities. The quality of an independent audit activity is determined by the degree to which this activity fulfills the requirements of legal regulations and standards. Independent audit quality has begun to receive increasing attention and scrutiny from both professionals and academic circles in recent years. In this context, this study tries to conduct a comparative analysis about audit sector for Uzbekistan and Türkiye. Comparing audit organizations and the number of audited companies in two countries, it's concluded that in Uzbekistan, the number of auditing companies and certified auditors are much higher. However, when the number of audit contracts is taken into account it seems that Türkiye has quite higher volumes. Moreover, there are inclinations of auditing activities to concentrate in certain cities in both countries. What is more is that it seems, harmonization with European Union processes provided Turkish Laws and regulations to emerge as fast as the rest of the world. Uzbekistan also expresses a high performance in catching up the developments in the World. Although its population and the number of audited companies are lower than Türkiye, it shows a high performance compared to its size.

REFERENCES

- Akhmedjanov, K. (2020). International experience: issues and prospects for the development of internal audit in Uzbekistan. *Scientific Research Archive*, 1(4).
<https://ejournal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/1009>
- Arrunada, B. (2000). Audit quality: attributes, private safeguards and the role of regulation. *The European Accounting Review*, 9(2): 205 – 224.
- Arslan, S. (2022). Development of Auditing in Turkey (1963 – 2020). *Accounting and Financial History Research Journal*. 22: 19 – 38.
- Avlokulov, A. Z. (2024). Features of planning the audit of financial statements. *Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education*, 2(2): 155-158.
- Başpınar, A. (2005). Türkiye’de ve dünyada denetim standartlarının oluşumuna genel bir bakış. *Maliye Dergisi*, 146: 35 – 62.
- Deniz, G. & Aydın, Y. (2018). 2013-2017 dönemlerinde Türkiye’de bağımsız denetçi ve bağımsız denetim kuruluşlarının durumu. *Social Sciences Studies Journal*, 4(20): 2483 – 2494.
- Faradiba, H., Ningsih, S. A., Andrew, L. & Muda, I. (2020). The ideal financial audit models for private sector assistance against Covid-19 pandemic. *International Journal of Research and Review*, 7(4): 248 – 255.
- Kamu Gözetim Kurumu. <https://sbg.kgk.gov.tr/Istatistik/BagimsizDenetimIstatistikleri.aspx> (Access Date: 20.08.2024).
- Karahan, M. (2020). Historical development process of independent audit and audit culture in Turkey: a comparative study. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 12(22): 245 – 259.
- Karimov, N. (2020). Stages of implementation and problems of international auditing standards in Uzbekistan. *International Academy Journal Web of Scholar*, 1(43).
- Karimov A. (2015) Аудиторлик фаолиятининг ташкилий ва методологик масалалари. Молия журналі 2015 йил.
- Knechel, W. R. (2013). Do auditing standards matter? *Current Issues in Auditing*, 7(2): 1 – 16.
- Loy, T. R. (2013). An audit is an audit? Evidence from the German private firm sector. *DBW – Die Betriebswirtschaft (BAREv - Business Administration Review)*, 73(4): 325 – 353.
- Ministry of Economy and Finance of the Republic of Uzbekistan.
<https://www.imv.uz/en/static/auditorlik-tashkiloti-reyestri>
- Özveren, C. & Türel, A. (2021). Independent audit reports in Turkey: a review between 2016-2020. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2): 429-441.

Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PP -3946 “On measures for the further development of auditing activities in the Republic of Uzbekistan” dated September 19, 2018. <http://www.lex.uz> (Access Date: 03.07.2024).

Özbek, A. (2024). Türkiye’de bağımsız denetim sürecinin geçmişten günümüze yansımaları. *Güncel İşletmecilik Araştırmaları* – 5. Ed. Şerafettin Sevim. Eğitim Yayınevi. İstanbul.

Sapiyev, Y. (2022). Turkey and Turkic-speaking states. *Journal of Anadolu Strategy*, 3(2): 1 – 31.

The International Federation of Accountants (IFAC). (2020). Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, And Related Services Pronouncements, Volume I-III. <https://www.ifac.org/knowledge-gateway/supporting-international-standards/discussion/international-standards> (Access Date: 19.06.2024).

Turdimuratovna, U. S. (2020). Methods of external quality control of audits. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 7(07).

U.S. General Accounting Office. (1985). Review of audit quality of certified public accountants. <https://www.gao.gov/assets/110/101189.pdf> (Access Date: 25.05.2024).

Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Kapsamında Göç Olgusunun Orta Asya Güvenliğindeki Rolü*

Burcu TEMÜR** Cihan BİLGİLİ***

Makale Bilgisi

Makalenin Türü: Araştırma Makalesi
Makalenin Geliş Tarihi: 19.08.2024
Makalenin Kabul Tarihi: 10.11.2024
DOI: 10.54970/turkuaz.1535722

ÖZET

Göç olgusu, küreselleşmenin etkisiyle geçmişe kıyasla artış göstermektedir. Bu artış, Orta Asya'nın temel dinamiklerinden biri haline gelmiştir ve bölge ülkeleri için çeşitli anlamlar taşımaktadır. Orta Asya'daki devletlerin politik ve ekonomik kırılganlıkları ile coğrafi yapının geçirgenliği, göç olgusunu bölgenin güvenliğini olumsuz etkileyen faktörler arasına dahil etmektedir. Yasadışı göç, uluslararası düzeyde de etkili olup insan, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi sorunlara yol açmaktadır. Özellikle sınır güvenliğinin yetersizliği ve ülkeler arası iş birliğinin zayıflığı, Orta Asya'daki göç trafiğini artıran faktörler arasında yer almaktadır. Bu durum, sadece bölgedeki aktörlerin değil, aynı zamanda uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütlerinin de önemli roller üstlenmelerini gerektirmektedir. Bu çalışmada Orta Asya'nın göç sorunu, Kopenhag Okulu temsilcilerinden Barry Buzan ve Ole Waever'in geliştirmiş oldukları Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi (BGKT) çerçevesinde incelenmiştir. Bu teori çerçevesinde, aynı bölgede bulunan, coğrafi yakınlık içinde olan ülkelerin güvenlik sorunları bakımından birbirleriyle ilişki içinde oldukları savunulmaktadır. Çalışma, Türkçe, Rusça ve İngilizce literatürlerden derlenen verilerin analiziyle şekillenmiş ve medya haberleri ile uluslararası örgüt raporları da dâhil edilerek zenginleştirilmiştir. Bu araştırma, göç olgusunun Orta Asya'daki güvenlik dinamiklerini anlamak, BGKT'nin Orta Asya bölgesinde göç olgusu temelinde güvenlik kompleksi oluşturmak için elverişli olup olmadığını test etmek ve daha etkili güvenlik politikalarının geliştirilmesine katkı sağlamak amacıyla yapılmıştır. Göç olgusunun bölgenin güvenliği üzerindeki etkilerini daha derinlemesine anlamak, bölge ülkelerinin bu alandaki politika ve stratejilerini daha etkili bir şekilde yönlendirmelerine yardımcı olabilir.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Göç, BGKT, Güvenlik

Content of this Journal is licensed
Under Creative Commons Attribution
NonCommercial 4.0 International
(CC BY-NC 4.0)

*Bu çalışmanın kısa özeti 11-14 Ekim 2023 tarihleri arasında Gazi Üniversitesi'nde düzenlenen 21. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi'nde "Göç Olgusunun Orta Asya Güvenliğindeki Rolü" başlığıyla sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özet bildiri kitapçığında basılmıştır. Ancak burada makale daha derinleştirilerek ve çeşitli revizyonlar yapılarak genişletilmiştir.

**Doktora Öğrencisi, Hazar Üniversitesi, Doğa Bilimleri, Sanat ve Teknoloji Yüksek Öğrenim Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bakü-Azerbaycan, burcu.temur@khazar.org, ORCID: 0000-0002-9149-2236

*** Öğr. Gör. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara-Türkiye, bilgili.cihan@hbv.edu.tr, ORCID: 0009-0006-6517-3895

The Role of Migration in Central Asian Security within the Scope of Regional Security Complex Theory

ABSTRACT

Migration is on the rise compared to the past due to the impact of globalization. This increase has become one of the main dynamics of Central Asia and has various implications for the countries of the region. The political and economic fragility of the states in Central Asia and the porosity of the geographical structure contribute to migration among the factors that negatively affect the security of the region. Illegal migration is also effective at the international level and leads to problems such as human, drug and arms trafficking. In particular, inadequate border security and weak cooperation between countries are among the factors that increase migration flows in Central Asia. This situation requires not only regional actors but also international organizations and non-governmental organizations to play important roles. In this study, Central Asia's migration problem is analyzed within the framework of the Regional Security Complex Theory (RSCT) developed by Barry Buzan and Ole Waever, representatives of the Copenhagen School. Within this theoretical framework, it is argued that countries located within the same region and in geographical proximity are interconnected with regard to security issues. The study is shaped by the analysis of data compiled from Turkish, Russian and English literature and enriched by the inclusion of media reports and international organization reports. This research was conducted to understand the security dynamics of the migration phenomenon in Central Asia, to assess whether the RSCT is conducive to building a security complex in the Central Asian region based on the phenomenon of migration and to contribute to the development of more effective security policies. A deeper understanding of the impact of the migration phenomenon on the security of the region can help the countries in the region to more effectively implement their policies and strategies in this area.

Keywords: Central Asia, Migration, RSCT, Security

1. GİRİŞ

Göç, insanlık tarihi kadar eski bir olgu olup, küreselleşmenin etkisiyle giderek artan bir öneme sahiptir. İnsanlar, genellikle daha iyi yaşam koşulları, iş imkanları ve eğitim fırsatları arayışıyla göç ederler. Bu hareketlilik, göç eden bireylerin yanı sıra, göç alan ve veren toplumlar üzerinde de derin etkiler yaratır. Göç olgusunun birçok boyutu bulunmakla birlikte, ekonomik, sosyal ve kültürel etkileri en belirgin olanlardır. Her ne kadar temel motivasyonlardan biri ekonomik sebepler olsa da doğurduğu sonuçların etki alanları oldukça iç içe geçmiş durumdadır. Göç, göç alan ülkede hem sosyal yapıyı hem kültürel alanı dönüştürmekte hem de toplumun düşünce ve davranışlarının evrilmesine sebebiyet vermektedir. Göç olgusu, sadece göç edenleri değil aynı zamanda yerel halkı da dönüştüren bir süreç olarak da nitelenebilir.

Oldukça eski ve dinamik bir kavram olan göç hususunda devletlerin izlediği politikalar değişen dünya düzeniyle beraber evrilmiştir. Modernite ile ortaya çıkan ulus devletler göç olgusuna farklı bir boyut kazandırmışlardır. Bunun yanı sıra dünyada meydana gelen çeşitli olaylarla birlikte göç olgusu da akademik çevrelerin ilgi odağında kalmaya devam etmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan 15 bağımsız devlet göç hareketlerinde oldukça etkin bir rol üstlenmiştir. Ayrıca 11 Eylül saldırısı sonrası göçün güvenlik boyutu ön plana çıkmış ve göçün güvenleleştirilmesi hususunda devletler arasında birtakım iş birlikleri söz konusu olmuştur. Bu durum göç olgusunun sürekli olarak akademik çalışmaların odağında kalmasına yardımcı olmuştur.

Orta Asya, göç hareketlerinden güçlü şekilde etkilenen bir bölgedir. Özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bölge devletlerindeki göç hareketleri genellikle Rusya yönlü olmuştur.

Bölgedeki ülkelerin vatandaşları, tarihsel, kültürel ve siyasi nedenlerle Rusya'yı ana destinasyon olarak tercih etmekte veya Orta Asya toprakları içerisinde hareket etmektedirler. Özellikle Tacikistan ve Kırgızistan gibi ülkeler, ulusal ekonomilerini göçmen işçilerin gönderdikleri gelirlerle büyük ölçüde desteklemektedirler. Bu durum, ülkelerin iş fırsatları yaratmak yerine vatandaşlarını göç etmeye teşvik etmesine yol açmaktadır. Göçün her iki ülke ve insanları için bazı avantajları olmakla birlikte, temelde güvenlik açısından önemli riskler taşımaktadır. Özellikle göçün düzensiz olduğu, yasadışı unsurların etkili olduğu durumlarda güvenlik unsuru oldukça elzemdir.

Bu hususta, Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi (BGKT), göç-güvenlik ilişkisini anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bu teori, güvenlik kaygılarının ve tehditlerin coğrafi yakınlığa bağlı olarak daha yoğun hissedildiği ve bu nedenle bölgesel güvenlik komplekslerinin oluştuğunu ileri sürmektedir. Barry Buzan ve Ole Waever tarafından geliştirilen bu teori, özellikle Soğuk Savaş sonrası uluslararası güvenlik yapısını bölgesel bir perspektiften değerlendirmektedir. Teoriye göre, bir bölgedeki devletlerin güvenlik kaygıları birbirleriyle yakından bağlantılıdır ve bu durum, bölgesel güvenlik komplekslerini oluşturmaktadır.

Göçmen akışlarının yarattığı etnik, ekonomik ve sosyal gerilimler, bölge ülkelerinin güvenlik politikalarını ve uluslararası ilişkilerini doğrudan etkilemektedir. Her ne kadar akademik çevrelerce Orta Asya'nın BGK oluşturup oluşturamayacağı tartışmalı olsa da bu çalışma, Orta Asya bölgesinde göç hareketleri ve bu hareketlerin yarattığı dinamikler göz önüne alındığında oluşturduğu güvenlik sorunları dolayısıyla BGK oluşturabilme kapasitesinin olduğunu savunmaktadır. Bu kapsamda, bu çalışmada BGKT, göç ve güvenlik arasındaki ilişkiyi daha derinlemesine anlamak için Orta Asya özelinde temel bir çerçeve sağlamaktadır. Ayrıca Orta Asya bölgesinin bir güvenlik kompleksi yaratmak için elverişli olduğu hipotezi ispatlanmaya çalışılacaktır. Her ne kadar bölge ülkelerinin kendi arasında da çeşitli sorunları olduğu gözlemlense de bu sorunların güvenlik kompleksinin oluşturulmasında engel teşkil edecek kadar elzem olmadığı savunulmaktadır. Bölgenin güvenlik kompleksi olmasını gerektirecek hususlar göç olgusu temelinde değerlendirilmeye çalışılmış ve sonuçta BGK'nin, Orta Asya için mümkün olabileceği sonucuna varılmıştır.

2. TEORİK ÇERÇEVE: BÖLGESEL GÜVENLİK KOMPLEKSİ TEORİSİ

2.1. Güvenlik Tanımı

Uluslararası ilişkilerde oldukça önemli bir kavram olan ve akademik çevrelerce ortak bir tanımının yapılamadığı güvenlik kavramı, Soğuk Savaş ile dönüşüme uğramıştır. Devletler için oldukça önem arz eden güvenlik kavramının söz konusu olabilmesi için herhangi bir risk kavramı veya tehdidin olması ve buna ek olarak neyin ve kimin güvenliği sorularına yanıt bulmak gerekmektedir. Soğuk Savaş döneminde, devletin merkezde olduğu, askeri güç odaklı bir teori olan realizm güvenlik yaklaşımı etkin bir şekilde kullanılmıştır (Bakan ve Şahin, 2018, s. 136). Güvenlik yaklaşımının Soğuk Savaş'ın bitimine son on yıl kala devletlerin askeri meseleler karşısında güçlerini arttırmaları ve kuvvet kullanmalarının ötesine geçecek şekilde tanımlanmasının halihazırda var olan güvenlik yaklaşımlarının sorgulanmasına ve ilerleme göstermesine sebep olduğu söylenebilir (Baran ve Macar, 2017, s.253). Kısacası Soğuk Savaş sonrası değişen konjonktür ile güvenlik yaklaşımlarında da değişiklikler söz konusu olmuştur.

Wolfers'in ifadesiyle nesnel anlamda güvenlik, edinilmiş değerlere tehdidin yokluğu, öznel anlamda ise bu tür değerlere saldıracak korkunun yokluğudur (1952, s. 485). Baldwin ise genel anlamda güvenlik tanımlamasında birtakım özelliklere dikkat çekmektedir. Bu hususta kimin için güvenlik, hangi değerler için güvenlik, ne kadar güvenlik, hangi tehditlere karşı güvenlik, hangi

anlamda güvenlik, ne pahasına güvenlik ve hangi zaman diliminde güvenlik sorularını sorarak güvenlik konseptini spesifikleştirmeye çalışmıştır. Fakat güvenlik kavramı her kullanıldığında bütün bu konseptlerin hepsinin detaylı bir şekilde ele alınmasının gerekli olmadığını altını çizmektedir (1997, s. 13-17). Güvenliğe yönelik diğer bir tanım da Ullman tarafından yapılmıştır. Buna göre ulusal güvenliğe yönelik tehdit, bir devletin sakinlerinin yaşam kalitesini ciddi bir şekilde ve nispeten kısa süre içinde bozacak şekilde tehdit eden eylem ve olaylar dizisi veya bir devletin hükümetinin veya özel, devlet dışı aktörlerinin kullanabileceği politika seçeneği aralığını önemli ölçüde daraltma tehdididir (1983, s. 133). Denilebilir ki, güvenlik kavramını etkileyen birçok faktörün olması, güvenlik yaklaşımını geniş bir perspektiften ele almayı gerektirmektedir.

2.2. Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi

Kopenhag Okulu'nun literatüre kazandırmış olduğu güvenlikle ilgili üç yaklaşım bulunmaktadır. Güvenikleştirme yaklaşımı, güvenliğin sektörel analizi yaklaşımı ve son olarak da bölgesel güvenlik kompleksi teorisi. 1983 yılında Barry Buzan ve Ole Waever tarafından geliştirilen Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi, Kopenhag Okulu'na ait güvenlik yaklaşımları arasında yerini almış ve teorileştirilmiştir (Kaya, 2019, s. 55). Güvenlik açısından bölge, birbirleriyle coğrafi yakınlığa sahip bir dizi devlet arasında olan güvenlik ilişkilerinin ayrı ve önemli bir alt sistemi anlamına gelmektedir (Buzan, 2016, s. 158). Soğuk Savaş sonrası uluslararası güvenlik yapısını bölgesel perspektiften değerlendiren Buzan ve Waever'in geliştirdiği BGKT' nin ana fikri; birçok tehdit kısa mesafede uzun mesafeden ziyade daha çok yayılmaktadır. Karşılıklı güvenlik bağımlılığı bölgesel temelli güvenlik kompleksleri örneği oluşturmaktadır (Buzan ve Waever, 2003, s. 4). Güvenlik kompleksi, birincil güvenlik kaygıları yakından birbirine bağlı olan ve ulusal güvenliklerinin gerçekçi olarak birbirinden ayrı düşünülmemeyeceği bir grup devlet olarak tanımlanmaktadır. (Buzan, 1983, s. 106). Fakat güvenlik kompleksi tanımı, devlet merkezli ve askeri-politik odağın dışına çıkarmak ve farklı aktörlerin ve güvenliğin çeşitli sektörlerinin olasılığı için temel anlayışı yeniden ifade etmek amacıyla yeniden yapılmıştır (Buzan ve Waever, 2003, s. 44). Bir kompleksi tanımlayan temel faktör genellikle iki veya daha fazla devlet arasında karşılıklı olarak hissedilen yüksek seviyede korku veya tehdittir. Bu devletler eğer süper güç değillerse, birbirlerine yakın komşu devletler olacaklardır (Buzan, 2016, s. 162). Ayrıca, bir bölgeyi BGK bağlamında tanımlayabilmek için temel şart, bölgeyi paylaşan devletlerin herhangi bir problemi güvenikleştirme hususunda ortak bir irade göstermeleridir (Akkaya, 2020, s. 174). Başka bir deyişle devletlerin öz güvenliklerinin, bulunduğu bölgedeki diğer devletlerle bir şekilde ilişkili olması ve aynı zamanda algılanan tehdidin ya da korkunun bertaraf edilmesi hususunda ortak hareket etme niyetinde olmaları dolayısıyla güvenlik kompleksi yaratılmaktadır.

Bölgesel bir güvenlik kompleksinin meydana gelmesinde ya da bölgedeki ülkelerin bir güvenlik sistemi oluşturmasında etkili olan faktörler Buzan tarafından şu şekilde sıralanmaktadır:

- Ülkelerin coğrafi konumlarının birbirine yakınlığı
- Bölgedeki devletlerin güvenliklerinin birbirleri ile bağlantılı olması
- Bölgedeki devletlerin jeostratejik çıkarlarının birbirleri ile örtüşmesi ve bundan dolayı karşılıklı güç ilişkileri veya rekabetin varlığı,
- Bölgedeki ülkelerin arasında komşuluk, savunma, destek, şüphe ya da korku içeren güçlü etkileşimlerin varlığı (Üste ve Aydın, 2022, s. 264).

Anarşik yapı ve onun güç dengesinin sonucu arasındaki etkileşim ve coğrafi yakınlıktan kaynaklanan baskı neticesinde BGKT ortaya çıkmıştır. Fiziksel yakınlık, komşular arasındaki güvenlik etkileşimini, farklı bölgelerde yerleşen devletler arasında olması gerekenden daha fazla ortaya çıkarmaya eğilimlidir. Güvenlik etkileşimi hususunda coğrafi yakınlığın etkisinin en güçlü

ve en açık olduğu sektörler askeri, politik, toplumsal ve çevresel konulardır (Buzan ve Waever, 2003, s. 45). BGK olarak nitelendirebilmek için bir grup devletin veya diğer birimlerin birbirleriyle bağlı bir küme olarak inşa edecek ya da onları çevresindeki güvenlik bölgelerinden ayıracak derecede karşılıklı güvenlik bağımlılığına sahip olmaları gerekmektedir (Buzan ve Waever, 2003, s. 47-48). Anarşik sistem içinde BGK'nin temel yapısı ve karakteri iki çeşit ilişki ile açıklanabilir: güç ilişkisi ve dost-düşman motifidir (Buzan ve Waever, 2003, s. 49). Devletler arasında ister dostluk veya iş birliği ister düşmanlık veya rekabet ilişkileri geçerli olsun, önemli olan BGK'yi oluşturan aktörlerin güvenlik etkileşimlerinin herhangi bir şekilde birbirleri ile ilişkili olmasıdır (Kaya, 2019, s. 59). Başka bir deyişle, BGK ile bölgede ortak tehdide karşı devletlerin bir araya gelmesi mümkün olacaktır.

BGKT'de dört analiz düzeyinden bahsedilmektedir. Teori ile dört analiz düzeyinde neye bakılacağı ve bunların birbirleri ile nasıl ilişkilendirileceği belirtilir. Bunlar:

- Bölge devletlerinin iç kaynaklı korku ve tehditleri
- Devletlerarası ilişkileri
- Bölgenin komşu bölge ile etkileşimi
- Küresel güçlerin bölgedeki rolüne bakılmalıdır (Buzan ve Waever, 2003, s. 51).

Daha önce de değinildiği gibi Buzan ve Waever'in geliştirmiş olduğu BGK'ye göre dünya çeşitli bölgesel komplekslere ayrılmıştır. Bunlardan biri de Avrupa'dır. Avrupa, biri Avrupa Birliği'ni, diğeri ise Rusya'yı merkeze alan iki merkezi BGK içermektedir (Buzan ve Waever, 2003, s. 437). Rusya'ya ait alt komplekslerden birisi Orta Asya'dır. Alt kompleksler temel olarak BGK'leri ile aynı tanımlamaya sahiptirler, fakat arasındaki fark bir alt kompleks daha büyük bir BGK'ye sıkı bir şekilde gömülüdür (Buzan ve Waever, 2003, s. 51). Eski Sovyetler Birliği topraklarındaki çoğu devletler için güvenlik kaygısı temelde alt komplekslerdeki diğer devletlere ve Rusya'ya bağlıdır (Buzan ve Waever, 2003, s. 397).

Orta Asya coğrafyası bir takım güvenlik sorunlarını bünyesinde barındırmaktadır. Bu sorunların genel çerçevesi ele alındığında, muhatap yalnızca tek bir ülke olmamakta, meydana gelen herhangi bir sorun tüm coğrafyayı hatta dünyayı etkileme potansiyeline sahip olabilmektedir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Orta Asya'nın bağımsız bir BGK oluşturup oluşturmadığı akademik çevrelerce tartışılmaktadır (Kaya, 2019, s. 62). Orta Asya ülkeleri literatürde genel kabul gören tanımıyla ve Buzan ve Waever'ın da kabul ettiği şekliyle Sovyet Orta Asya'sını oluşturan devletler Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan'dır. Bu devletlere genel anlamda bakıldığında ortak bir tarih, din, dil¹ gibi birtakım özellikler bakımından ortak paydada buluşmaktadırlar. Orta Asya, iç dinamikleri henüz oluşmaya devam eden ve Rusya'nın müdahalesinin güçlü olduğu zayıf bir alt kompleks olarak sınıflandırılmaktadır (Buzan ve Waever, 2003, s. 423). Orta Asya'nın güvenlik dinamiğini Kazakistan ile Özbekistan'ın karşılıklı rekabetleri, Özbekistan ve ona nazaran daha zayıf olan Tacikistan arasında mevcut olan düşmanlıklar ve Orta Asya'daki bütün devletlerin bölgede bulunan doğal kaynakların paylaşımı hususunda aralarında yaşadıkları anlaşmazlıklar oluşturmaktadır. Bu devletler arasında mevcut olan rekabet ve yeniden bir vesayet altına girme endişesi bölgesel iş birliğinin sağlanması hususunda devletleri daha çekinceli hale getirmektedir (Birdişli, 2017, s. 127). Fakat Kaya'nın ifadesiyle Orta Asya'nın dinamikleri dikkate alındığında ayrı ve bağımsız bir BGK oluşturduğu söylenebilir (2019, s. 65).

¹ Bölgede Tacikistan dil ve soy bakımından diğer bölge ülkelerine göre farklıdır.

Genel olarak bakıldığında Orta Asya, stabil olmayan ve oldukça kırılğan devlet yapılarına haiz devletlerden oluşmaktadır. Bu sebepten ötürü ülkelerin kendi iç problemleri ve bu problemleri tetikleyen birtakım olguların var olması, bu iç problemlerin sınır aşan taraflarının da mevcut olması bölgedeki devletlerin bireysel problemi olmaktan çıkmakta, bölgesel hatta uluslararası problemler yaratmaktadır. Bölgede mevcut olan göç olgusu, bölgenin güvenliği açısından birtakım problemlere sebep olmaktadır. Bu bağlamda, Orta Asya'nın güvenlik sorunlarını çözmek için bölgesel iş birliği ve ortak politikalar geliştirilmesi önemlidir.

3. ORTA ASYA'DA GÖÇ VE ETKİLERİ

Orta Asya tarih boyunca farklı medeniyetlerin kavşağında bulunmuş ve onlara ev sahipliği yapmış bir coğrafyadır. Orta Asya'daki göç olgusunun, küresel ve bölgesel dinamiklerle nasıl etkileşimde bulunduğu hem bu bölgedeki toplumlar hem de uluslararası ilişkiler açısından önemlidir. Küreselleşme ile Orta Asya ülkeleri için göç olgusu farklı bir boyut kazanmıştır. Göç ve küreselleşme ilişkisi ise oldukça karmaşık ve çok yönlüdür. İşte bu karmaşık ilişkiyi açıklamak ve anlamak için bazı noktalara değinmek gereklidir.

Orta Asya ülkeleri Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'dan oluşmaktadır. Bu ülkelerde farklı dönemlerde hem kendi içlerinde hem de bölge dışına göç hareketleri gerçekleşmiştir. İlk olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) rejiminin yerleşmesi ile bölgeye yoğun bir Rus nüfusu göç ettirilmeye başlanmıştır. Yerli halkın elindeki olanakların alınması ve Ruslara daha fazla imkân sağlanması ile bölgede büyük bir nüfus problemi baş göstermiştir (Yüce, 2006, s. 7). Bu hususta Kazakistan örnek olarak ele alınabilir. Kazaklar 1916 isyanında, 1920 yılındaki iç savaşta ve daha sonra gelen kolektifleştirme politikası ile büyük bir nüfus kaybı yaşayınca Kazakistan'daki Rus varlığı daha da güçlendi. 19. yüzyıldaki göçlere ilave olarak "yeni Rus (ve Ukraynalı) göçleri, İkinci Dünya Savaşı'ndaki zorunlu göçler (Almanlar, Ahıskalılar, Koreliler vd.) ve özellikle 1954'te başlayan 'Bakır Topraklar' planı sonucundaki artan göçlerle Kazakistan'da Kazak nüfusu Rusların gerisine düşmüştü." (Gürbüz, 2006, s. 34). Bu durum, Kazakistan'ın demografik yapısında kalıcı değişikliklere neden olmuş ve etnik dengeleri derinden etkilemiştir.

SSCB'nin yıkılması ve nüfus kontrolündeki gevşeme de önemli göç dalgalanmalarına yol açan bir süreci başlatmıştır. Orta Asya'dan gelen göçmenler daha iyi iş fırsatları, ekonomik kalkınma ve sosyal değişim arayışlarıyla genellikle Rusya ve diğer ülkelere yönelmişlerdir. Rusya'ya yapılan göç özellikle 1990'larda yoğunlaşmıştır. Abashin, Orta Asya'dan yapılan bu göçlerde Rusların (Tatarlar, Çeçenler ve İnguşlar) Rusya'ya, Ukraynalıların (ve Kırım Tatarları) Ukrayna'ya, Almanların Almanya'ya, Yahudilerin de (hatta Buharalı Yahudiler) İsrail'e gittiğini vurgulamaktadır. Hatta bu göç dalgası SSCB yıkılmadan önce başlamış ve 1994 yılında zirveye ulaşmıştır. Fakat Abashin bu göçlerin etnik özellikler taşıdığını vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra nitelikli insanların Rusya'ya yaptıkları göç geri dönme amacı taşıymıyordu ve bu göçle giden bu nüfus Rus nüfusu içinde asimile edilmiştir (Abashin, 2014, s. 9-10).

Lakin göçler yalnızca etnik sebeplerle söz konusu olmamaktadır. Abazov bu hususta göçlerin sadece etnik değil birçok sebep ile olabileceğini vurgulayarak öncelikle göçlerin kalıcı mı yoksa geçici mi olup olmadıklarını sorgulamaktadır. Orta Asya ülkelerinde gidenlerin yanında gelenlerin de hesaba katılması ile daha geniş ölçekte bir nüfus hareketi olduğunu varsaymaktadır. Örneğin Kırgızistan'da 1989-94 yılları arasında 339.600 kişi göç etmiş ve nüfusun %7.5'ine denk olan bu oran gelen yeni göçler ile dengelenmiştir (1999, s. 237-238). Öncelikle şu hususu vurgulamak konunun anlaşılması için önem arz etmektedir. Nüfusunun önemli bir bölümü diğer ülkelerde bulunan Orta Asya ülkelerinin oluşturmuş olduğu Rusya göç koridoru, dünyadaki önemli koridorlardan biri olarak öne çıkmaktadır (IOM, 2022, s. 27). 2024 yılının ilk çeyreğinde

Kazakistan'dan göçenlerin 62,7%'si Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerini tercih etmiştir. Bunun 59,2%'si Rusya'ya göç etmiştir (IOM, 2024a, s. 7). 2024'ün birinci çeyreğinde Özbekistan'dan göçenlerin toplam sayısı 2586'dır. İlk tercih Kazakistan olmakla birlikte göçmenlerin 13,8%'si Rusya'yı tercih etmiştir (IOM, 2024b, s. 7). 2022 yılında 6527 Kırgız vatandaşı başka ülkelere göç etmiştir. Rusya'ya göç edenlerin sayısı 4573 kişi yani toplam göçmen sayısının 70.1%'sine tekabül etmektedir (IOM, 2024c, s. 20). Son olarak Tacikistan'dan göçenlerin sayısı 2024'ün birinci yarısında 392.805 kişidir. Bunun 386.987'si Rusya'yı tercih etmiştir (IOM, 2024d, s. 8). Görüldüğü gibi Orta Asya ülkelerinin göçmenleri genel anlamda ilk tercih olarak Rusya'ya yönelmektedir. Bunun yanı sıra bölge devletlerinin göçleri desteklemesinden ziyade bazı sebeplerden ötürü kontrol altına almaya çalıştığı da görülmektedir. Örneğin Kırgızlar sadece tarım ve hayvancılık ile uğraşırken diğer sektörlerde çok sayıda göçmen nüfus istihdam edilmiştir. SSCB'nin yıkılmasından sonra bu göçmenlerin ayrılması fabrikalarda üretimin durmasına neden olduğu için devlet politika değişikliği ile bu nitelikli göçmen nüfusu ülkede tutmak istedi (Yüce, 2006, s. 9-10). Bu bağlamda, göç politikaları hem ekonomik dengeyi sağlama hem de iç iş gücünü koruma amacıyla şekillendirilmiştir.

Bölgedeki hem sosyo-ekonomik hem de güvenlik problemleri ile göç hareketliliği giderek artmıştır. Orta Asya ülkelerinin ekonomileri giderek kalkınmaya başlasa da Kazakistan hariç diğer ülkeler Rusya'ya göçmen göndermeye devam etmektedir (Asker, 2021, s. 63-64). Günümüzde ise Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesi sebebiyle göç rotasında bir değişiklik meydana gelmiştir. Rusya'nın geniş çaplı askere alma politikası Rusların Orta Asya'ya göç etmesine sebebiyet vermiştir. Birleşmiş Milletlere göre, 2022 yılının Eylül ayındaki seferberlik duyurusunun ardından birkaç gün içinde 200.000 Rus erkek Kazakistan'a göçmüştür (IOM, 2024e, s. 76). Aralık 2022'deki Kazak Göç Servisi'nin açıklamasına göre ise seferberliğin hemen ardından yaklaşık bir milyon olmak üzere, 2022 yılında toplam 2,9 milyon Rus sınırı geçmiştir (Sahadeo, 2024, s. 7). Bu durum, göç hareketlerinin sadece ekonomik nedenlerle değil, aynı zamanda politik ve güvenlik endişeleriyle de şekillendiğini göstermektedir.

Orta Asya'daki göç hareketleri hem göçmenleri hem de yerel halkı yakından ilgilendirmektedir. Göç hareketleri birtakım sonuçlar doğurmaktadır. Göçmenlerin sosyal ve kültürel entegrasyonu, ekonomik boyut, iç güvenlik ve radikal gruplar bağlamında bölgeyi etkileyip dönüştürdüğü görülmektedir. Göçler her ne şekilde meydana gelirse gelsin bölgede güvenliği etkileme potansiyeline sahiptir.

3.1. Sosyal ve Kültürel Entegrasyon Boyutu

Sovyet döneminde sanayileşme ve tarımda ilerleme şüphesiz önemli sosyal değişimleri de beraberinde getirdi. Bu durum Orta Asya toplumlarının sıkı derecede devlet kontrolünü de barındırıyordu. Buna rağmen bu halklar geleneksel yaşam tarzlarını bir noktaya kadar koruyabilmişlerdir. Gelenekçi yapı Sovyet sosyal dönüşümüne karşı durmuştur (Abazov, 1999, s. 241). Fakat Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Orta Asya halklarının yeniden şekillenen kimlik ve entegrasyon süreçleri, göç hareketleriyle daha da karmaşık hale gelmiştir. Bu bağlamda, Orta Asya'dan göç edenlerin yeni toplumsal düzene uyum sağlama çabaları ve karşılaştıkları entegrasyon sorunları birtakım problemleri de beraberinde getirmiştir.

SSCB'nin yıkılması ile sosyal politikadaki gerilemenin asıl nedeni ekonomideki yetersizlikti. Asker'e göre sosyalizmin ardından liberal ekonominin benimsenmesi kolay olmamıştır. Dolayısıyla bu dönemde Orta Asya devletlerinin sosyal haklar konusundaki tavırları sadece hukuki güvence sağlanmasına yönelikti. Maddi güvenceden yoksun olan bu yeni düzende günlük hayatı yakından etkileyen birçok sosyal problemin de ortaya çıkması olağan hale gelmişti (2021, s. 67-68). Bu durum, sosyal devlet anlayışının zayıflaması ve ekonomik istikrarsızlığın bireyler üzerindeki olumsuz etkilerinin daha belirgin hale gelmesine neden olmuştur.

Günümüzde ise ekonomideki küreselleşme ve artan nüfus hareketliliği şehirlerde yeni bir gerçekliği ortaya çıkarmıştır. Rubl'ın ifadesiyle şehirlerin etnik, dini, sınıfsal veya başka sebeplerle bölünmüş birimlerden oluşma eğilimi de artmaktadır. Bu bağlamda, kentlerin yönetiminde göçmenleri de kapsayıcı ve sosyo-kültürel çeşitliliğe uygun homojen ortamların oluşturulması önem arz etmektedir. Fakat göçmenlerin bir araya gelmesi bölgeden bölgeye büyük farklılıklar göstermekte, yerel tarih, gelenek, görenekler ve hükümet politikaları onların bir araya gelmelerindeki en etkili unsurlar olarak öne çıkmaktadır (2012, s. 36). Kültürler arasındaki bariz farklılıklar göç alan ülkelerde çatışma durumları yaratmakta ve göçmenlerin yerel halk ile sosyal ve kültürel uyum ve entegrasyon sorunlarını gündeme getirmektedir. İlimbetova bu sorunların Rusya'da ciddi boyutlarda olduğunu vurgulamaktadır (2021, 144). Dolayısıyla, göçmenlerin entegrasyonu, toplumun genel huzurunu sağlamak adına daha kapsayıcı politikaların hayata geçirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Göçmenlerin gittikleri ülkelerde sadece ekonomik katkılar sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda sosyal ve kültürel dinamiklerde de önemli değişimlere yol açtığı bilinmektedir. Özellikle dil bariyerleri, kültürel uyumsuzluklar ve toplumsal kabul süreçleri, göçmenlerin karşılaştıkları başlıca zorluklar arasında yer almaktadır. Doğal olarak araştırmacılar da göçün avantajları ve dezavantajları konusunu çeşitli yönlerden tartışmışlardır. Göçmenler için en belirgin olarak ortaya çıkan avantajları daha iyi şartlarda iş, eğitim, kazanç, güvenlik olarak sıralanabilir. Fakat Sergievskaya'nın ifadesiyle göçmenlerin göç kontrollerine tâbi olması, iş sıkıntısı, dil problemi ve yerel halk ile yaşanabilecek sorunlar onlar açısından dezavantaj olarak görülmektedir (2021, s. 7). Diğer taraftan hem göç alan ülkelerin hem de göç veren ülkelerin çeşitli avantaj ve dezavantajlara sahip olduğu görülmektedir. Bu hususta Sergievskaya, göç alan ülke açısından nüfusun gençleşmesi, ucuz iş gücü ve nitelikli uzmanların sağlanması gibi olumlu sonuçlar ortaya çıkarken toplumda oluşabilecek gergin atmosfer, yerel halkın ekonomik kazanç kaybı yaşaması, sosyal güvenlik üzerinde artan baskı ve işgücü piyasasındaki çekişme gibi olumsuz sonuçları da beraberinde getirdiğini ifade etmektedir. Buna ilaveten göç veren ülke ise işsizlik baskısının azalması, yoğun nüfuslu bölgelerdeki insan sayısının azalması ve ekonomik krizlerde sosyal sorunlara olumlu etki açılarından avantaj sağlarken beyin göçü, çalışan nüfus kaybı ve nüfusta yaşlanma gerçekleri ile karşı karşıya kalmaktadır (2021, s. 7). Anlaşılacağı üzere, ülkelerin göç politikalarını belirlerken hem avantajları hem de dezavantajları dikkate almaları, uzun vadeli dengelerin sağlanması açısından kritik öneme sahiptir.

Orta Asya'daki genel durumun en önemli bileşenlerinden biri olan işçi göçü, Sovyet sonrası alanda son otuz yılda gelişen siyasi ve insani durumla yakından ilişkilidir. Aslında SSCB'nin yıkılmasından sonra kırsal ve kentsel alanlar arasındaki gelir düzeyi farkı henüz belirgin değildi. Abazov yoksulluk seviyesinin, insanları kırsal alanlardan ayrılmaya zorlayacak kritik seviyede olmadığını, sosyal ve kültürel altyapı farkının göçü teşvik edecek kadar yüksek olmadığını vurgulamaktadır (1999, s. 248). Abashin ise SSCB sonrası yaşam standartlarındaki düşüş, beklentilerin azalması, işsizlik ve siyasi felaketlerin göçlerin ana kaynağı olduğunu belirtmektedir (2014, s. 14). Doğal olarak yeni bir zeminde ele alınan göç olgusu Orta Asya ülkelerinin ekonomik ve politik entegrasyonuna ve Rusya, Kazakistan, Belarus, Ermenistan ve Kırgızistan'ı içeren Avrasya Ekonomik Birliği'nin (EAEU) oluşumuna katkıda bulunmuştur. EAEU'ya katılmayan ülkeler (Özbekistan ve Tacikistan) için de genel olarak göç süreçleri benzer nitelikler taşımaktadır (Yugay, 2022, s. 206). Bu bakımdan bölgenin demografik, ekonomik ve sosyal yapısını şekillendiren etkenlerden biri olan göçün Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkilere ve bölgesel istikrara nasıl etki ettiği de bir diğer önemli husustur.

Bölgedeki dikkat çeken en büyük unsurlardan birisi sınırların geçirgen ve sınır kontrollerinin düşük seviyede olmasıdır. Mohapatra'ya göre geçirgen sınırlara sahip bölgelerde sınırları geçmeye çalışan insanları kontrol etmek kolay değildir (2013, s. 145). Örneğin Golunov yasadışı

göçü bir sınır güvenlik tehdidi olarak nitelendiren Rusya'da birçok göçmenin yasadışı olarak bulunduğunu belirterek, Orta Asya ülkelerinin sınırlarındaki kontrolün zayıf olmasının Rusya'da etnik göç kaynaklı sorunların temeli olarak görüldüğünü vurgulamaktadır (2007, s. 1). Çünkü göç hareketlerinin denetlenmesi, sınırların sıkı kontrol edilmesiyle yakından ilişkilidir.

Görüldüğü üzere Orta Asya ülkeleri arasındaki temel güvenlik sorunlarından biri belirsiz sınırlardır. Sınır düzenlemelerinin eksikliği nedeniyle aynı sınırları paylaşan ülkeler arasında her türlü çatışma olasılığı artmaktadır. Tacikistan ve Kırgızistan arasındaki Batken çatışması bu konuya örnek olarak gösterilebilir. Kırgızların iş için memleketlerini terk ettiği gerçeği nedeniyle Taciklerin özellikle Batken'in önemli bir bölgesi olan bu Kırgız topraklarını yasa dışı olarak kullandıkları bilinmektedir (Fryer vd, 2014, s. 177). Taciklerin Kırgızistan'dan yasa dışı olarak gayrimenkul ve arazi satın almaları konu ile ilgili endişeleri ortaya koymaktadır (Fryer vd, 2014, s. 191). Özellikle sınırların net olmaması ve bunun sonucu kontrollerin sıkı olmaması dolayısıyla meydana gelen anlaşmazlıklar iki ülke arasında gerginliklere ve zaman zaman şiddet olaylarına yol açmıştır. Bu tür anlaşmazlıklar etnik ve ekonomik faktörlerle birleşerek daha da karmaşık hale gelebilmektedir. Dolayısıyla Orta Asya'daki göç olgusunun bölgenin demografik, ekonomik ve sosyal dinamiklerinde belirleyici bir faktör olarak öne çıktığı görülmektedir.

3.2. Göçün Etnik Boyutu

Göç olgusu, sosyal yapıya bağlı olarak nüfus yapısı, eğitim ve sosyal doku üzerinden incelenebilir. Bunun yanı sıra ailevi nedenlerle de yaşanan göçler mevcuttur ve bu göçler ekonomik, siyasal ve kültürel sebeplere bağlı olarak yapılabilmektedir (Küçükkuş, 2021, s. 287). Göç alan ülkelerdeki etnik çatışmaların bir kısmı, iş ve eğitim amaçlı bölgeye gelenlerin yanı sıra bir takım sosyal toplumsal olaylar dolayısıyla ana yurtlarından ayrılmak zorunda kalan göçmenler ile yerel halklar arasında yaşanan ilişkilere dayanmaktadır. Başka bir deyişle göç yerel halkın milliyetçilik duygusunun artmasına sebep olabilmektedir. Bölükbaşı'nın ifadesiyle göç edilen ülkelerde milliyetçiliğin yükselmesi göç olgusunun en tabii sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Göç alan toplumlarda, çoğunluğun veya ulusu meydana getiren etnik grubun bir reaksiyonu olarak milliyetçilik olgusu gözlemlenmektedir (2023, s. 51).

Orta Asya devletleri, bağımsızlıkları akabinde ulusal kimliklerini inşa etme gayesi içine girmişlerdir. Bu hususta Kamalova'nın da belirttiği gibi Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan ideolojik boşluğu milli bir ideoloji oluşturarak aşmaya çalışmışlardır (2022, s. 26). Bu amaçla çeşitli politikalara yönelen bölge devletleri genel anlamda geçmişi temel alarak bu inşayı gerçekleştirme eğiliminde olmuşlardır. Kamalova'nın ifadesiyle, Özbekistan lideri İslam Kerimov, ülkesini meşruiyetini tarihe dayandıran milli bir ideolojiyle şekillendirme yoluna gitmiştir (2022, s. 26). Tacikistan ise ırk ve dil temelinde bir kimlik inşa etmeyi tercih etmiştir (Rigiderakhshan, 2022, s. 258). Türkmenistan da tarih yazıcılığını esas alarak bir kimlik oluşturmaya çalışmıştır (Akıncı, 2023, s. 207). Bu noktada Kazakistan ve Kırgızistan'ın bağımsızlıklarının ilk yıllarında izledikleri politikalar dolayısıyla bölge devletlerinden ayrıldığı görülmektedir. Kesici'nin ifadesiyle, Kazakistan hükümeti, farklı etnik grupların varlığı nedeniyle etnik temelli milliyetçilik politikası uygulayamamıştır (2011, s. 31). Her ne kadar Kazakistan, Kırgızistan gibi devletler ilk etapta bünyelerinde bulunan farklı etnik kökenden halkı da düşünerek politika üretmeye ya da başka bir deyişle ulus inşa süreçlerini vatandaşlık temelli politikalara dayandırmaya çalıştılsa da süreç bir süre sonra etnik değerlerin ön plana çıktığı bir duruma evrilmiştir. Kısacası Orta Asya devletleri ulus inşalarını milli ve etnik değerler üzerinde temellendirmişler ve bağımsızlıklarından günümüze etnik milliyetçilik değerlerinde artışın gözlemlenmesine sebep olmuşlardır.

Bölge ülkelerinin vatandaşlarının milliyetçilik duygularını motive eden faktörlerden biri de son yıllarda göçmenlerin sayısındaki artıştır. Bölge ülkelerinde gerilimlere ve çatışmalara sebep olan

göçmen problemi, bölge halkı arasında huzursuzluğa sebep olmaktadır. Bölge ülkelerinin toplulukları sık sık kendi topraklarında bulunan farklı etnik gruplarla problemler yaşamaktadırlar. Bu hususa örnek olarak Rus-Ukrayna savaşının Orta Asya topraklarında yaşayan toplumlara olumsuz etkilerinden biri, savaş dolayısıyla topraklarından göç etmek zorunda kalan nüfustur. Sahadeo'nun hazırladığı rapora göre Orta Asya ülkelerinden özellikle Kazakistan ve Kırgızistan önemli sayıda mülteci topluluklara ev sahipliği yapmaktadır (2024, s. 2). Savaş nedeniyle Kırgızistan'da artan Rus nüfusu, Kırgızları huzursuz etmektedir. Artan gerilimlerin temel sebeplerinden biri ekonomik rekabet ve eşitsizlik algısıdır. Kimliğin siyasallaşması ve milliyetçi duyguların artması, gerilimleri şiddetlendirmektedir. Kırgız milliyetçileri, artan Rus varlığını egemenliklerine ve kültürel bütünlüklerine yönelik bir tehdit olarak algılamakta, etnik Ruslar da marjinalleşme ve ayrımcılığı hissetmektedirler (EU Reporter Correspondent, 2024).

Bir diğer önemli husus, işçi göçü nedeniyle bölgede artan yabancı sayısıdır. Çin'in 2013 yılında ilan ettiği "Bir Kuşak Bir Yol" projesi, Orta Asya ülkeleri ekonomisi için önemli bir projedir. Ancak, Çin'in etkisinin artması, yerel halk arasında huzursuzluklara neden olmaktadır. Garibov'un ifadesiyle, Çinli işçi göçmenlere karşı olumsuz algı, bölgedeki Çin yatırımlarının artmasıyla hızlı bir şekilde artmıştır (2018, s. 143). Bunun yanı sıra ikili ilişkilerde de artan Çin baskısı bölge halkını tedirgin etmektedir. Kazakistan-Çin ve Tacikistan-Çin ilişkilerinde ortaya çıkan arazi mülkiyeti ve arazi kiralama meselesi buna örnek olarak gösterilebilir. 2016 yılında Kazak Toprak Kanunu'nun değişmesi ile yabancı kuruluşlar Kazakistan'da toprak kiralayabilme hakkına sahip olmuşlardır (Dunay, t.y., s. 40). Bu durum da Kazakistan'da yerel halkın tepkisini çekmiş ve mevzuatın değişmesine karşı öfkelerini dile getirmişlerdir (Pantucci, 2016). Bunların yanı sıra, Kırgızistan hükümeti 2024 yılında yabancı işçi göçmeni kotasını 50% arttırmış, 25 bine çıkarmıştır. Nisan ayı itibariyle 16.814 iş için başvuru yapılmıştır. Bunların 47%'si Bangladeş'ten ve 24%'si Pakistan'dan son olarak 16%'si Çin'den gelmektedir. (Aybashov, 2024). Bölgedeki yerel halkın, yabancı iş gücüne tepkisi artmakta ve bu durum da etnik milliyetçiliğin yükselmesine sebebiyet vermektedir.

Bölgedeki etnik milliyetçiliği arttıran diğer bir faktör eğitim için gelen nüfustur. Eğitim için bölgeye gelenler de birtakım sıkıntılara sebebiyet vermektedir. Bu hususta Kırgızistan örnek verilebilir. Azattyk'ın haberine göre şu anda Kırgızistan yüksek öğretim kurumlarında yaklaşık 59.000 öğrenci vardır. Bunların 28.000'i tıp fakültelerinde eğitim görmektedir. Pakistan'dan 12.000'den fazla ve Hindistan'dan 14.000'den fazla öğrenci bulunmaktadır (Azattyk, 2024). 17-18 Mayıs 2024 gecesi Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te yabancı uyrukluların kaldığı yurtlara geniş çaplı saldırılar düzenlenmiştir. Sonuç olarak, başta Pakistan, Hindistan, Bangladeş ve Mısır vatandaşları olmak üzere 40'tan fazla kişi yaralanmıştır (Murzakulova, 2024). Eğitim amaçlı gelen göçmenler dahi bölgedeki halkın tepkisine neden olmakta ve birtakım sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır.

Özetle Orta Asya ağırlıklı olarak göç veren ülke konumunda olsa da toplumsal sebeplerin yanında ekonomik ve eğitim gibi belli hususlar nedeniyle de topraklarında göçmen nüfusu barındırmaktadır. Bu gibi faaliyetler dolayısıyla göçmenlerin sayısındaki artış, bölge halkını tedirgin etmekte ve saldırgan birtakım davranışlara neden olarak iç güvenliği tehdit etmektedir. Bütün bunların yanı sıra göçmenlerin varlığı bölgede etnik milliyetçiliğin yükselişine neden olmaktadır. Bu hususta bölge ülkelerinin liderleri birtakım düzenlemelerle esnekleştirdikleri göçmenlerin haklarını daha katı kurullarla düzenleme yoluna gitmeleri etnik çatışmaların önünün alınması için elzem bir adım olabilir.

3.3. Ekonomik Boyutu

Göç unsurunun hem göç veren hem de alan ülke üzerinde birtakım etkileri olduğu açıktır. Moody'nin ifadesiyle temel anlamda göç alan ülkelerdeki yerli halkın ücretlerinde ve istihdam

oranlarında düşüşe ve göçmenlerden vergi almada zorluklara neden olduğu bilinmektedir. Öte yandan, göç faaliyeti, göç alan ülke için ekonomik büyüme anlamına gelirken göç veren ülke için gelir kaynağı olarak da görülmektedir (2006, s. 2). Sürecin çeşitli yönlerini ele alan çok sayıda teorik modelde vasıflı işçi göçü baz alındığında büyüme söz konusuysen göç veren ülke için beyin göçü durumunu da ortaya çıkarmaktadır. Farklı ülkeler için yapılan incelemelerde ekonomik büyüme örneklerini görmek mümkündür. Örneğin Drinkwater vd, Avrupa Birliği içindeki Doğu'dan Batı'ya olan vasıflı işçi göçünün büyümeyi olumlu etkilerken, kısıtlayıcı bir göç politikasının bölgenin genel büyümesini durdurabileceğini öne sürmektedirler (2002, s. 39).

Orta Asya örneğinde ise göç veren ülkeler ağırlıklı olduğu için ekonomik büyüme etkisinden söz etmek yerinde olmayacaktır. Rusya ve Kazakistan'ın göç çekme faktörlerine, diğer ülkelerin ise itme faktörlerine sahip olduğu belirtilebilir (Di Bartolomeo vd, 2014, s. 12). 2000'li yılların ortalarına kadar diğer Orta Asya ülkeleri gibi net göç veren bir ülke konumunda olan Kazakistan (Marat, 2009, s. 25), ülke yönetiminin yaptığı düzenlemeler ile göçmenlere çeşitli avantajlar sunarak göç alan bir ülke konumuna gelmiştir (Kabar, 2018). Fakat Tacikistan örneğinde ise bölgesel eşitsizliklerin yol açtığı gerilimler ekonominin çöküşü ile sonuçlanmış ve ülke 1997 yılına kadar iç savaş ile mücadele etmiştir. Savaşın 50.000 ile 100.000 arasında ölüme 500.000 ile 1.000.000 arası insanın da komşu ülkelere göç etmesine neden olduğu bilinmektedir (Köksal, 2020, s. 44).

Göç dinamikleri uluslararası işgücü hareketlerinde göç veren ve alan ülkeler için birtakım etkiler ortaya koymaktadır. Örneğin, Tacikistan ve Özbekistan gibi diğer ülke ekonomilerinde, Rusya'da çalışan işçilerin gönderdiği dövizler önemli yer tutmaktadır. 2022 yılında 16,7 milyar dolar döviz geliri elde eden Özbekistan'a ek olarak Tacikistan ve Kırgızistan GSYH'lerinin büyük bir kısmı bu gelire dayanmaktadır (IOM, 2024e, s. 76). Bu hususta önemli bir nokta dikkat çekmektedir. Görüleceği üzere eski SSCB coğrafyasında yapılan sosyo-politik ve ekonomi araştırmaları bu devletlerin Rusya'da istihdam edilmek için altyapı sağladığını ve bunun gelecekte de devam edeceğini göstermektedir (Asker, 2021, s. 70). Bu bağlamda, göçün ekonomik etkilerinin sadece göç alan ülkeler için değil, aynı zamanda göç veren ülkeler için de derin ve uzun vadeli sonuçlar doğurduğu söylenebilir.

Orta Asya'da göç konusunda kültür, tarih, dil, sosyal yapı, coğrafya, politika ve ekonomik faktörler birbirleri ile iç içe geçmiş konumdadır. Bölgenin konumu ve tarihi göz önüne alındığında olumlu etkilerden ziyade olumsuz etkilerin çokluğundan bahsetmek daha doğru olacaktır. Göç, özellikle ekonomik belirsizlikler, sosyal huzursuzluklar ve politik istikrarsızlıklar gibi olumsuz etkilerin ortaya çıkmasında belirleyici rol oynamaktadır. Bu faktörler, bölgedeki demografik yapıyı ve toplumsal dengeleri sarsarak, uzun vadede sosyal ve ekonomik kalkınmayı zorlaştırmaktadır.

Bu sorunların başında coğrafi konumundan dolayı en büyük tehdit unsurlarından biri olan uyuşturucu ticareti gelmektedir. SSCB'nin yıkılması ile sınırlardaki geçirgenlik artmış ve bu sınırlar boyunca hem insanların hem de malların hareketi kolaylaşmıştır. Sınır ötesi bağlantıların fazlaşması, uyuşturucu kaçakçılarının bölgede ve bölge ötesinde üreticilere ve tüketicilere daha kolay ulaşmasını mümkün kılmıştır. Bu temaslar, Orta Asya üzerinden uyuşturucu kaçakçılığının gelişmesi için önemli bir faktör olmuştur. (Azizi, 2018, s. 43). Bölge ülkeleri uyuşturucunun ana üretim noktası olmasa da Afganistan'dan Rusya ve Avrupa'ya giden en önemli transit rota konumundadır (Jackson, 2006, s. 304). Dolayısıyla Afganistan'daki iç kriz ve hükümetin uyuşturucu üretimini kontrol edememesi ve diğer Orta Asya devletlerindeki sınır kontrolüyle ilgili sorunlar, Orta Asya'yı uyuşturucunun Batı'ya taşınması için kolay bir transit ülke haline getirmiştir (Azizi, 2018, s. 43). Görüldüğü üzere bölgenin ekonomik ve siyasi açıdan istikrarsızlığı ve uyuşturucu kaçakçılığı birbirini güçlü bir şekilde etkilemektedir. Sıkı düzenlemeler

uygulanmadığı sürece geçirgen sınırlar nedeniyle Orta Asya uyuşturucu taşımacılığının ana geçiş merkezi olmaya devam edecektir.

Genel olarak sosyo-politik istikrarsızlık, savaşlar, silahlı çatışmalar, iç siyasi çekişmeler, terörist grupların ve dini aşırılık yanlılarının artan faaliyetleri gibi etkenler göç nedenleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Eshamanova'nın ifadesiyle bu etkenler Kazakistan'ın, sosyo-politik istikrarsızlığın hüküm sürdüğü ülkelerden BDT ve AB ülkelerine yasadışı göç, uyuşturucu kaçakçılığı ve silah kaçakçılığı için bir "geçiş koridoru" olarak kullanılmasına yol açmıştır (2008, s. 81). Geçiş koridoru olarak kullanılan Kazakistan göç alan hedef ülke olduğu için de bu anlamda diğer Orta Asya ülkelerinden ayrılmaktadır.

Uyuşturucu kaçakçılığına ilaveten, Orta Asya'da insan kaçakçılığının iki türü görülmektedir: insanları zorla çalıştırma, kadın ve çocukları fuhuşa zorlama (Dost, 2017). Kendi ülkelerindeki ekonomik zorluklar ve daha iyi standartlara erişme arzusu insanları göç etmeye zorlamakta ve özellikle eğitim almamış gruplar göçün sonuçları hususunda oldukça kırılabilir bir yapıya sahip olmaktadır. Örneğin, Orta Asyalı erkekler, Rusya ve Ukrayna gibi ülkelerde inşaat, petrol endüstrisi, tarım, ticaret ve gıda sektörlerinde çalışmaya itilmekte (Posol'stvo SSHA v O'zbekistone, 2016) ve bu bağlamda köleleştirilmektedirler. Bu endişe verici durum Orta Asya'daki göç olgusunun daha derinlemesine anlaşılması gereken bir mesele olarak öne çıkmaktadır.

Diğer taraftan sadece erkekler değil kadınlar da zorla çalıştırma konusunda oldukça savunmasız durumdadır. Eğitimsiz, yoksul, işsiz kadınlar insan kaçakçılığına kolayca dahil olabilmektedirler.

Dost'un ifadesiyle kadınların cinsel olarak istismar edilmesi ise yaygın olarak görülmektedir. Özbekistanlı kadın ve çocukların Orta Doğu, Avrasya ve Asya'da fuhuşa zorlandığı belirtilmektedir (Dost, 2017). Kırsal alanlardan kentsel bölgelere göç eden kadınlar yasadışı ticaretin bir parçası haline gelebilmektedir ve aynı durum yurtdışına göç ettiklerinde de geçerlidir (Mohapatra, 2013, s. 148). Jackson da Orta Asya'daki insanların fuhuş veya cinsel sömürü için kadın veya çocuk kaçakçılığı yapmanın çok yaygın yöntemler olduğunu iddia etmektedir (2006, s. 302). Dolayısıyla ülkelerinde veya memleketlerindeki istikrarsız ekonomik ve siyasi duruma bağlı olarak göçmenler, işverenler tarafından sunulan şartlara maruz kalabilmektedirler. Kazakistan insan kaçakçılığı noktasında coğrafi konumu itibarıyla bu duruma eşsiz bir örnektir. Khamzin vd. göre, küresel açıdan bakıldığında mağdur insanların ülkesi olan Kazakistan bölgesel anlamda ise işgücü fırsatlarının etkisi ile hedef ülke konumundadır. Bunun yanında ülke içindeki farklı sosyo-ekonomik bölgelerden büyük şehirlere veya endüstriyel şehirlere yapılan insan ticareti de işgücü sömürüsünün bir başka boyutudur (2022, s. 47). Kısaca ifade etmek gerekirse temel motivasyonu ekonomik sebepler olan göçmenler yukarıda bahsedilen olumsuz sonuçlara maruz kalabilmektedirler. Bu durum hem bireysel anlamda göçe tabi olan kişiler için büyük travmalar yaratmakta hem de göç alan ülke için güvenlik sorunları meydana getirmekte ve toplum yapısını bozmaktadır.

3.4. Radikal Grupların Etkisi

Göçün ortaya çıkardığı önemli sorunlardan bir diğeri ise radikal grupların etkisidir. Bu etki SSCB'nin yıkılmasıyla birlikte Orta Asya'da kendini göstermeye başlamıştır. Buradaki en önemli nokta Orta Asya ülkelerinin Afganistan ve Pakistan'a komşu olmalarıdır (Karosanidze, 2019, s. 1). Aynı şekilde İran da ideolojik ve radikal tutumları sebebiyle bölge devletleri için bir tehdit olarak görülmüştür (Şeker, 2022, s. 241). Radikal unsurların etkisi, komşu ülkelerle ilişkileri daha karmaşık hale getirirken, sınır güvenliği konusundaki kaygıları da artırmaktadır.

Bağımsızlıklarını kazanan ülkelerde İslam inancı yeniden canlanmış, ancak bu süreçte yaygın olmasa da radikal ve militan anlayışlar da ortaya çıkmıştır. Özellikle El-Kaide olmak üzere Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH), Doğu Türkistan İslami Hareketi gibi örgütlerin barınma ve eğitim imkânı bulunduğu Afganistan, komşu ülkeler için ciddi güvenlik kaygılarını beraberinde getirmiştir (Kaya ve Bayar, 2022, s. 155). Örneğin, Taliban ÖİH aracılığıyla Özbekistan'da bir direnişi yönlendirme fırsatı bulmuştur. Özbekistan yönetimini tehdit eden bu örgüt yıllarca terör saldırıları düzenlemiş ve dindar kesimlerden militan devşirmiştir (Avcı, 2024, s. 531). Bu gruplara tüm etnik kökenlerden katılanlar olsa da radikal İslam özellikle güney Kırgızistan ve Kazakistan'daki etnik Özbekler ile Tacikistan'daki Özbekler ve Özbekistan'daki Tacikler arasında etkili olmuştur (Omelicheva, 2010, s. 179).

Göç veren Orta Asya ülke vatandaşlarının radikal grupların etkisine maruz kalması kaçınılmazdır. Dolayısıyla Nasritdinov'a göre işçi göçmenler radikalleşmeye karşı korumasızdır (t.y., s. 2). Göçmenler ailelerinden uzakta olmalarından dolayı aşırı dini grupların ilgi alanına girmektedir (Mohapatra, 2013, s. 146). Bu radikal gruplar farklı türde araçlar kullanarak göçmenlerin ilgisini çekmeye çalışmaktadır. Bu tür radikal gruplar genellikle terörist grupların bir parçasıdır. Dolayısıyla bu savunmasız göçmenler bilinçli olarak veya bilinçsizce terörün bir parçası haline gelmektedir. Bu tür grupların faaliyetleri göz önüne alındığında savunmasız göçmenlerin yalnızca bir ülke için değil aynı zamanda bölge istikrarı için de büyük tehlike oluşturduğu anlaşılabacaktır. Örneğin, Orta Asyalı teröristlerin 2017'de New York, St. Petersburg, İstanbul ve Stockholm'de saldırılar düzenlediğini bilinmektedir (Lemon, 2018). Orta Asya sınırlarının ötesinde olan bu duruma başka bir örnek ise Suriye çatışması için Orta Asya'dan asker devşirilmesidir (Tucker, 2015, s. 11). Ekonomik nedenlerle Suriye'de savaşmayı tercih eden bu göçmenlerden örneğin 158 tane Kazakistan vatandaşının İslam Devleti'ne katıldığı bilinmektedir (Sakiev, 2020, s. 188). Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere göç olgusunun uluslararası bir sorun haline geldiği açıktır. Bu durum, Orta Asya'nın güvenlik dinamiklerini zorlaştırmakta ve temelde bölgesel iş birliğini gerektiren karmaşık bir tehdit ortamı yaratmaktadır. Ayrıca, radikal grupların etkisinin sadece askeri güvenlik değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik istikrar üzerinde de derin etkileri bulunmaktadır.

4. SONUÇ

Göç olgusunun olumlu birtakım sonuçları yanında olumsuz ve ciddi sorunlar yaratacak birçok neticesi mevcuttur. Ana motivasyonlardan biri olan ekonomik sebepler dolayısıyla meydana gelen göç faaliyeti sosyal, ekonomik, toplumsal birçok hususu etkilemektedir. Orta Asya coğrafyası da göçün doğurduğu sonuçları en yoğun yaşayan bölgeler arasındadır. Stratejik öneme sahip Orta Asya'nın coğrafi konumu ve dağlık topografyası çeşitli güvenlik sorunlarına açık bir bölge olarak kabul edilmektedir. Bu coğrafi konum, bölgedeki temel sorunların küresel düzeyde yayılmasını kolaylaştırmaktadır. Bölgedeki ülkelerin istikrarsız ekonomik ve siyasi koşulları vatandaşlarını yasal veya yasa dışı yollardan diğer ülkelere göç etmeye zorlayarak uluslararası göçe sebebiyet vermektedir. Orta Asyalı göçmenler, göç ettikleri toplumlarda sosyal ve kültürel entegrasyon süreçleri, dil bariyerleri, kültürel uyumsuzluklar ve toplumsal kabul gibi hususlarda birtakım zorluklarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Göçmenlerin ekonomik katkıları yanında, yerel halkla yaşadıkları sosyal uyum sorunları göç olgusunu problem kaynağına çevirmektedir. Göçmenlerin yaşadığı problemler göç ettikleri ülkelerdeki vatandaşlar için de huzursuzluk kaynağı olabilmektedir.

Düzenli göçmenlerin sebep olduğu problemler genel anlamda göç alan ülkenin sınırları içindeki problemler olarak görülebilirken düzensiz göçün sebep olduğu sıkıntılar hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde ciddi sonuçlar doğurmaktadır. Geçirgen sınırlar, yasa dışı göç hareketleri ve sınır anlaşmazlıkları, bölgedeki güvenlik sorunlarını artıran faktörler olarak öne çıkmaktadır.

Birbirinin sınır komşusu olan bölge devletlerinin buldukları coğrafi konum itibarıyla belli noktalarda sınır kontrollerinin zorlaştığı gözlemlenmektedir. Bu hususun da göçün ve göç kaynaklı yasadışı durumların hızlı bir şekilde bölgeler arasında kolaylıkla hareket edebilmesine sebep olduğu söylenebilir. Bu, sadece bölge için problem yaratmamakta aynı zamanda birçok ülke için de sorun kaynağı olmaktadır. Bu nedenle bu çalışma, Orta Asya devletlerinin ulusal güvenliklerinin birbirlerine güçlü bir şekilde bağlı olduğunu savunmaktadır. Göçün meydana getirdiği mevcut sorunları ülkelerin bireysel olarak ele alıp çözüme kavuşturması pek mümkün görünmemektedir. Coğrafi olarak birbirine komşu Orta Asya ülkeleri ortak tehdit algısından ötürü birbirleriyle ilişki içinde bulunmakta ve bu tehditler bölge ülkelerini rahatsız etmektedir. Bu durum göz önüne alındığında, bölgede BGK'nin oluşturulması hususunda uygun ortamın meydana geldiği söylenebilir. Bu araştırmayla, göç olgusunun doğurduğu güvenlik zafiyetinin ülkeleri iş birliği konusunda motive edebilecek düzeyde olduğu ve göç olgusunun bu bölgede güvenlikleştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşmak mümkündür. Bölge devletlerinin aralarındaki çeşitli problemler son yıllarda iş birliği politikalarıyla çözüme kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Bu noktada bölgede bulunan devletler arasında iş birliğini engelleyecek elzem problemlerin olmadığı savunulmaktadır. Bu durum da BGK'nin oluşumuna kapı aralamaktadır.

Devletlerin iş birliği noktasında ele alınabilecek bazı temel başlıklar şu şekilde sıralanabilir: bölgesel iş birliği ve koordinasyon, sosyal entegrasyon politikaları, güvenlik ve sınır yönetimi, etnik çeşitliliğin yönetimi, ekonomik kalkınma ve istihdam. Genel bir ifadeyle Orta Asya ülkeleri arasında göç politikaları için ortak stratejilerin geliştirilmesi, göçmenlerin yerel topluluklarla uyumlarının sağlanması, sınır teknolojilerine ağırlık verilmesi ve istihdam olanaklarının geliştirilerek ekonomik kalkınmaya önem verilmesi problemlerin çözümünde atılacak önemli adımlar olabilir. Bu öneriler, Orta Asya'da göç hareketleri dolayısıyla BGK'nin oluşturulmasına ortam hazırlayabilir ve göç olgusunun sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesine ve bölgesel istikrarın sağlanmasına yönelik stratejik adımlar olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Abashin, S. (2014). Migration from Central Asia to Russia in the new model of world order. *Russian Politics & Law*, 52(6), 8-23.
- Abazov, R. (1999). Economic migration in post-Soviet Central Asia: The case of Kyrgyzstan. *Post-Communist Economies*, 11(2), 237-252.
- Akıncı, A. (2023). Türkmenistan'da siyaset ve Türkmen milli kimliğinin inşası. *Yeni Türkiye*, 196-210.
- Akkaya, C. (2020). Orta Asya bir "Bölgesel Güvenlik Kompleksi" olarak tanımlanabilir mi? Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(2), 173-188.
- Asker, A. (2021). Bağımsız Kırgızistan'ın realitesi: İş gücü göçü. Burulkan Abdibaitova Pala (Ed.) *Bağımsızlığının 30. yılında Kırgız Cumhuriyeti: Dış politika ve uluslararası ilişkiler*, (63-84). Ankara: Astana Yayınları.
- Avcı, E. (2024). İslam'ın Özbek kimliği üzerinde etkisi. *Tesam Akademi Dergisi*, 11(2), 517- 555. <http://dx.doi.org/10.30626/tesamakademi.1522297>
- Aybashov, K. (2024). Mnogikh privezli obmannym putem. smozhet li kyrgyzstan protivostoyat' nelegal'noy migratsii?. <https://rus.azattyk.org/a/32937697.html>

- Azattyk. (2024). Kyrgystanda 60 minge jakyn çet eldik student bilim alat. *Azattyk Unalgysy* <https://www.azattyk.org/a/32955040.html>
- Azizi, H. (2018). Analysing the impacts of drug trafficking on human security in Central Asia. *Strategic Analysis*, 42(1), 42–47. <https://doi.org/10.1080/09700161.2017.1420534>
- Bakan, S. ve Şahin, S. (2018). Uluslararası güvenlik yaklaşımlarının tarihsel dönüşümü ve yeni tehditler. *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences*, 4(2), s. 135-152.
- Baldwin, D. A. (1997). The concept of security. *Review of International Studies*, 5-26. doi:10.1017/S0260210597000053
- Baran, T., & Macar, E. (2017). Değişen güvenlik yaklaşımları örneğinde Kopenhag Okulu'nun toplumsal güvenli yaklaşımı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), s. 251-259.
- Birdişli, F. (2017). Orta Asya Bölgesel Güvenlik Kompleksi bağlamında Kırgızistan-Özbekistan ihtilafı. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), 123-143.
- Bölükbaşı, Y. Z. (2023). Milliyetçilik-göç ilişkisi üzerine teorik bir perspektif. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18(1), 44-65. doi:10.17153/oguiibf.1189787
- Buzan, B. & Waever, O. (2003). *Regions and powers: The structure of international security*. New York: Cambridge University Press.
- Buzan, B. (1983). *People states and fear the national security problem in international relations*. Sussex: The Harvester Press Group.
- Buzan, B. (2016). *People, States & Fair: An agenda for international security studies in the post-cold war era*. UK: ECPR Press.
- Di Bartolomeo, A., Makaryan, S., & Weinar, A. (2014). Regional migration report: Russia and Central Asia, *European University Institute*. 1-73.
- Dost, Z. (2017). Fighting human trafficking in Central Asia: Problems and challenges. *Central Asia Bureau for Analytical Reporting*. Retrieved from <https://cabar.asia/en/zaynab-dost-fighting-human-trafficking-in-central-asia-problems-and-challenges-2>
- Drinkwater, S. J., Levine, P., Lotti, E., & Pearlman, J. (2002). The economic impact of migration: A survey. *Hamburgisches Welt-Wirtschafts-Archiv*. Retrieved from <https://repec.som.surrey.ac.uk/2003/DP01-03.pdf>
- Dunay, P. (t.y.). China's influence in Central Asia implications for the Euro-Atlantic World. *Marshallcenter*. Retrieved from https://www.marshallcenter.org/sites/default/files/files/2020-10/pC_V10N3_en-6_Dunay.pdf
- Eshamanova, E. (2008). Kazakhstan i Rossiya v reshenii problem trudovoy migratsii iz stran Tsentral'noy Azii, *Evro-Aziya*, 4, 83–97.
- EU Reporter Correspondent (2024). The impact of mass Russian migration on ethnic tensions in Kyrgyzstan. *Eureporter*. Retrieved from <https://www.eureporter.co/world/kyrgyzstan/2024/05/05/the-impact-of-mass-russian-migration-on-ethnic-tensions-in-kyrgyzstan/>
- Fryer, P., Nasritdinov, E. & Satybaldieva, E. (2014). Moving toward the brink? Migration in the Kyrgyz Republic. *Central Asian Affairs* 1, 171-198.

- Garibov, A. (2018). Contemporary Chinese Labor Migration and Its Public Perception in Kazakhstan and Kyrgyzstan. In M. Laruelle (Ed.) *China's belt and road initiative and its impact in Central Asia*, (143-152). Retrieved from https://centralasiaprogram.org/wp-content/uploads/2018/01/OBOR_CAP_2018.pdf
- Golunov, S. (2007). Ethnic migration: A challenge to Russian border security?. *Ponars Policy Memo No 432*. Retrieved from https://www.ponarseurasia.org/wp-content/uploads/attachments/pm_0432.pdf
- Gürbüz, Y. E. (2006). Kazak ve Özbek halklarının tarihi. Y. Demirağ & C. Karadeli (Ed.), *Geçmişten günümüze değişen Orta Asya ve Kafkasya*, (17-48). Ankara: Palme Yayıncılık.
- Ilmbetova, A. A. (2021). Adaptatsiya i integratsiya migrantov: Usloviya, tseli, podkhody. *Vestnik Instituta Ekonomiki Rossiyskoy Akademii Nauk*, 2, 144-155.
- IOM. (2022). *World migration report 2022*. Retrieved from <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>
- IOM. (2024a). *Kazakhstan Migration Situation Report: January-March 2024*. Retrieved from <https://dtm.iom.int/reports/kazakhstan-migration-situation-report-6-january-march-2024>
- IOM. (2024b). *Uzbekistan Migration Situation Report: January-March 2024*. Retrieved from <https://dtm-iom-int.translate.goog/reports/uzbekistan-migration-situation-report-quarterly-compilation-jan-mar-2024? x tr sl=en& x tr tl=tr& x tr hl=tr& x tr pto=sc>
- IOM. (2024c). *Migration Data Gap Analysis*. Retrieved from <https://dtm.iom.int/reports/kyrgyzstan-migration-data-gaps-analysis-january-2024>
- IOM. (2024d). *Tajikistan: Migration Situation Report (January-June 2024)*. Retrieved from <https://dtm.iom.int/reports/tajikistan-migration-situation-report-2-january-june-2024>
- IOM. (2024e). *World migration report 2024*. Retrieved from <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2024>
- Jackson, N. J. (2006). International organizations, security dichotomies and the trafficking of persons and narcotics in Post-Soviet Central Asia: A critique of the securitization framework. *SAGE Journals*. 37(3), 299-317. <https://doi.org/10.1177/0967010606069062>
- KABAR Krgyz National News Agency (2018). Kazakhstan is Central Asia's migration outlier. *KABAR*. Retrieved from <http://en.kabar.kg/news/perspectives-kazakhstan-is-central-asias-migration-outlier/>
- Kamalova, Z. (2022). Özbekistan'ın gelişim tarihi: Yeni Özbekistan ulus ve devlet milli kimlik. *Yeni Türkiye* (125), 23-32.
- Karosanidze, T. (2019). "Islamic State" and Islamic Radicalization Threat in Post-Soviet Central Asia. *Free University Journal of Asian Studies*, (1).
- Kaya, R. (2019). Orta Asya 'Bölgesel Güvenlik Kompleksi' ve Şangay İşbirliği Örgütü. *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, 7. doi:10.14782/ipsus.594452
- Kaya, R., & Bayar, E. (2022). Afganistan'da Taliban iktidarı sonrası Orta Asya bölgesel güvenliği. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 147-180. <https://doi.org/10.17752/guvenlikstrjtj.1112793>

- Kesici, Ö. (2011). The Dilemma in the Nation-Building Process: The Kazakh or Kazakhstani Nation? *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 10(1), 31-58.
<http://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/IEMIE/2011/Kesici.pdf>
- Khamzin, A., Buribayev, Y., & Sartayeva, K. (2022). Prevention of human trafficking crime: A view from Kazakhstan and Central Asian Countries. *International Journal of Criminal Justice Sciences*, 17(1), 34-53.
- Köksal, P. (2020). Orta Asya'da tarihsel kimlikler ve çatışma. *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, (21), 21-52.
- Küçükkuşçu, E. (2021). Orta Asya devletlerindeki göç hareketlerinin ekonomik ve politik perspektiften incelenmesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 12(2), 283-301.
doi:10.54688/ayd.932084
- Lemon, E. (2018). Assessing the terrorist threat in and from Central Asia. *Voice on Central Asia*.
<https://voicesoncentralasia.org/assessing-the-terrorist-threat-in-and-from-central-asia/>
- Marat, E. (2009). Labor migration in Central Asia: Implications of the global economic crisis. *Central Asia-Caucasus Institute Silk Road Studies Program*.
https://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/2009_05_SRP_Marat_Labor-Migration.pdf
- Mohapatra, N. K. (2013). Migration and its impact on security of Central Asia. *India Quarterly*, 69(2), 133-157.
- Moody, C. (2006). Migration and economic growth: A 21st century perspective *New Zealand Treasury Working Paper*. Retrieved from [Migration and Economic Growth: a 21st Century Perspective \(econstor.eu\)](https://www.econstor.eu/urn:nbn:de:hbz:5:1-63887-p0011-9)
- Murzakulova, A. (2024). Anti-migrant protests expose problems in Kyrgyzstan's evolving migration landscape. *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2024/05/anti-migrant-protests-expose-problems-in-kyrgyzstans-evolving-migration-landscape/#:~:text=On%20the%20night%20of%20May,%2C%20and%20Egypt%2C%20sustained%20injuries.>
- Nasritdinov, E. (n.d.). Vulnerability of labor migrants from Kyrgyzstan to engagement with violent extremist groups in Russian Federation. *United Nation Development Program*.
- Omeliicheva, M. Y. (2010). The ethnic dimension of religious extremism and terrorism in Central Asia. *International Political Science Review*, 31(2), 167-186.
- Pantucci, R. (2016). China's place in Central Asia. *Eurasianet*. <https://eurasianet.org/chinas-place-central-asia>
- Posol'stvo SSHA v O'zbekistone (2016). Doklad o Torgovle Lyud'mi za 2016 god: O'zbekiston. *Posol'stvo SSHA v O'zbekistone* <https://uz.usembassy.gov/ru/our-relationship-ru/official-reports-ru/2016-trafficking-persons-report-uzbekistan-ru/>
- Rigiderakhshan, M. (2022). Tacikistan'da ulusal kimlik inşa süreci. *Asya Studies* (22), 257-264.
doi:<https://doi.org/10.31455/asya.1154907>
- Rubl, B. (2012). Gorodskoe mnogoobrazie v epokhu masshtabnykh migratsiy. V Ekaterina Alekseeva (Red.), *Vestnik Instituta Kennana v Rossii* (s. 36-44.). Moskva: ROO.

- Sahadeo, J. (2024). Russian "Relokanty" in the Caucasus and Central Asia: Cooperation and tensions between states and societies. *Prague Process*. Retrieved from <https://www.pragueprocess.eu/en/news-events/news/812-russian-relokanty-in-the-caucasus-and-central-asia-cooperation-and-tensions-between-states-and-societies>
- Sakiev, A. (2020). Guest warriors: The phenomenon of post-Soviet fighters in the Syrian conflict. *Journal of Eurasian Studies*, 11(2), 188- 200. <https://doi.org/10.1177/1879366520947105>
- Sergievsckaya, N. (2021). Migration of people: pros and cons. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/678/1/012016/pdf>
- Şeker, Ş. (2022). Pragmatizm ve yaptırım kısıcında İran'ın Orta Asya politikası. *Asya Studies*, 6(19), 229-244.
- Tucker, N. (2015). Central Asian involvement in the conflict in Syria and Iraq. *USAID*. Erişim Tarihi: https://wdr.unodc.org/wdr2020/field/WDR20_Booklet_3.pdf
- Ullman, R. H. (1983). Redefining security. *International Security*, 8(1), 129-153.
- Üste, A. N. & Aydın, U. (2022). Güney Kafkaslarda Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi bağlamında Zengezur Koridoru'nun önemi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (Özel Sayı), 261-274. doi:10.18026/cbayarsos.1120774
- Wolfers, A. (1952). "National Security" as an ambiguous symbol. *Political Science Quarterly*, 67(4), s. 481-502. doi:DOI:10.2307/2145138
- Yugay, Yu. V. (2022). Trudovaya migratsiya iz stran Tsentral'noy Azii v Rossiyu. V *Postsovetskie issledovaniya*, (s. 206–219). Moskva.
- Yüce, M. (2006). Kırgız Türklerinin ulusal kimlik politikası. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 9, 1-12.

Kitap İncelemesi

Kırgızistan'da Ceditçilik Hareketi (1900-1916)

Ayida Kubatova

(Aktaran: Ali Ünal)

Bengü Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2018, x+276

ISBN: 978-605-9148-76-4

Erdem YILMAZ*

Makale Bilgisi

Makalenin Türü: Kitap İncelemesi
Makalenin Geliş Tarihi: 24.11.2024
Makalenin Kabul Tarihi: 27.12.2024
DOI: 10.54970/turkuaz.1590506

Content of this Journal is licensed
Under Creative Commons Attribution
NonCommercial 4.0 International
(CC BY-NC 4.0)

Kırgızistan'da Ceditçilik Hareketi (1900-1916) eserinin yazarı Ayida Kubatova'dır. Kubatova, 20 Ocak 1966 tarihinde Kırgızistan'ın Calal Abad Bölgesi'nin Lenin (Bugünkü Nooken) reyonuna bağlı Sakaldı köyünde dünyaya gelmiştir. Kırgız Devlet Üniversitesi (Bugünkü Yusuf Balasagun Kırgız Millî Üniversitesi) Tarih Fakültesi'nde öğrenim gören müellif 1989 yılında "Tarih ve Bölge Bilimi" branşında lisansını tamamlamıştır. 2013 yılında doktora (kandidat) unvanını almaya hak kazanan yazar, 1989-1999 yılları arasında Kemin reyonuna bağlı Törtkül köyünde tarih öğretmeni olarak çalışmıştır. 1999-2007 yılları arasında Devlet Dil ve Ansiklopedi Merkezi Tarih, Felsefe, Din Bölümü redaktörü ve Bölüm başkanı olarak hizmet etmiştir. Kırgızistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığına bağlı Devlet Millî Dil Komisyon Hakemi olarak görev almıştır. 2007 yılından kitabın yayımlandığı yıllara kadar Kırgızistan Cumhuriyeti Millî İlimler Akademisi Tarih ve Kültürel Miras Enstitüsü Başkanlığı memuru ve Kırgızistan Tarihi Meseleleri dergisinin sorumlu sekreteri olarak çalışmıştır. Günümüzde aynı kurumda 20. Ve 21. yüzyıl Tarih Bölümü Başkanlığı'nı yürütmektedir. "Kırgızistan'da Ceditçilik Hareketleri" (Kubatova, 2012); "İki Dönem İnsanı Eşenaalı Arabayev" (Kubatova, 2013); Şabdan Baatır Medresesinin 100. Yılı (Kubatova, 2009) adlı üç önemli eseri yazmasıyla birlikte Cusup Abdrahmanov'un Kırgızistan kitabını Arap alfabesinden Kiril alfabesine çevirdiği eserde bulunmaktadır (Bişkek, 2018). Kitaplarının yanı sıra 60'tan fazla bilimsel makalesi bulunmaktadır. Kırgızistan'da Ceditçilik Hareketi (1900-1916) adlı eseri aktaran Dr. Ali Ünal ise Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'nin Sosyoloji Bölümü hocalarındandır (Kubatova, 2018: 7-9).

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi. E-posta: 2350y08003@manas.edu.kg, ORCID: 0000-0001-5863-0337

Eser toplam iki bölümden oluşmaktadır. Ayida Kubatova'nın eseri için kaleme aldığı ön söz (5-35), Ceditçilik hareketinin Kırgızistan'daki etkilerini ve tarihsel önemini ele alarak kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Ön sözde, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Türkistan coğrafyasının sosyo-ekonomik ve kültürel dönüşümlerin etkisi altında olduğu vurgulanmıştır. Çarlık Rusyası'nın sömürgeci politikalarının bu dönüşümleri hızlandırdığı, ancak yerli halklar arasında modernleşme hareketlerini de tetiklediği ifade edilmiştir. Ceditçilik hareketi, bu bağlamda sadece eğitim reformu değil, aynı zamanda toplumsal bilinçlenme ve bağımsızlık idealleri için bir araç olarak tanımlanmıştır. Hareketin eğitimdeki reformist yaklaşımını ön plana çıkarır. *Usul-i Cedit okulları*, halkın hem geleneksel değerlerini koruyarak hem de modern bilimlerle tanışmasını sağlayarak yeni bir eğitim modeli sunmuştur. Kırgız aydınların bu sürece katılımı, bölgedeki (millî bilinçlenmenin temel taşlarından biri olarak ele alınmıştır. Ceditçilik hareketinin Kırgızistan'daki toplumsal yapıyı çağdaşlaştırdığı ve millî bağımsızlık düşüncesini yaygınlaştırdığı belirtilmiştir. Bu süreçte, eğitim ve basın gibi araçların yanı sıra yerel kongreler ve siyasi faaliyetlerin de önemli bir rol oynadığı ifade edilmiştir. Ceditçilik üzerine yapılan çalışmaların genellikle Kazakistan ve Özbekistan gibi bölgelere odaklandığını, ancak Kırgızistan'daki hareketin yeterince incelenmediğini belirtir. Bu nedenle eserin, bu eksikliği giderme amacını taşıyan öncü bir çalışma olduğu ifade edilmiştir. Kırgızistan'da Ceditçilik hareketine katkıda bulunan önde gelen isimler, örneğin İşenaalı Arabayev, Zakir Vagapov gibi şahsiyetlerin çalışmaları detaylandırılmıştır. Bununla birlikte, dönemin arşiv belgeleri, basın yayın organları ve çeşitli edebî eserler üzerinden yapılan analizlerin eserin bilimsel altyapısını güçlendirdiği vurgulanmıştır.

Birinci bölümde (36-123), Ceditçilik hareketinin İdil-Ural bölgesi ve Kırım Tatarları arasında doğuşu ele alınır. Hareketin liderleri, Tatar ve Başkurt aydınlarının, eğitimcilerinin Kırgızistan coğrafyasındaki faaliyetleri aracılığıyla hareketi yaymaları vurgulanmaktadır. Ceditçiliğin, Tatar ulemalarının reformist girişimleri ile başladığı ve zamanla Türkistan halkları arasında hızla yayıldığı ifade edilmiştir. Bölümde, özellikle *Usul-i Cedit* (Yeni Metot) okullarının açılmasının, halkın aydınlanması ve eğitimin modernleşmesi için oynadığı kritik rol açıklanmaktadır. Bu okullar, geleneksel İslami eğitimin yanı sıra modern bilimlerin de müfredata dahil edilmesini sağlayarak yeni nesillerin entelektüel gelişimine katkıda bulunmuştur. Hareketin öncüsü olan Tatar ve Başkurt eğitimcilerin Kırgızistan'daki etkileri anlatılmaktadır. Örneğin, Kazan ve Ufa gibi merkezlerde yetişen öğretmenler, Kırgızistan'da okullar kurarak ve reformları yayarak toplumsal modernleşmeye öncülük etmişlerdir. Ceditçiliğin yerel halk tarafından nasıl algılandığına ve geleneksel ulema ile olan fikir çatışmalarına yer verilmiştir. Geleneksel yapıyı savunanlar tarafından eleştirilmesiyle birlikte, modernleşme hareketinin gerek İslam dünyasında gerekse Kırgız coğrafyasında güçlü bir şekilde kök saldığına dikkat çekilmiştir. Bu bölüm, Ceditçilik hareketinin kökenlerini ve bölgedeki etkisini anlamak için sağlam bir temel sunmaktadır. Tatar ve Başkurt aydınlarının rehberliğinde gerçekleşen modernleşme çabalarının Kırgızistan'daki etkisi, hem eğitim sistemini hem de halkın sosyo-kültürel yapısını dönüştürmüştür. Eğitim reformları, sadece bireysel bilgi düzeyini artırmakla kalmamış, aynı zamanda toplumun modernleşmesinde bir kaldıraç görevi görmüştür. Bölümde, hareketin liderleri olarak İsmail Gaspıralı ve Mahmud Hoca Behbudi gibi isimlere dikkat çekilmiştir. Özellikle Gaspıralı'nın "*Dilde, fikirde, işte birlik*" sloganıyla hareketi sistematik bir ideolojiye dönüştürmesi ve eğitim reformlarını desteklemesi vurgulanmıştır. Ceditçiliğin yerel temsilcileri olarak Kırgızistan'daki bazı şahsiyetlerin isimleri geçmektedir. Bu kişiler, yerel halk arasında hareketin fikirlerini yayarak sosyal ve siyasal dönüşümün temsilcileri olmuşlardır.

İkinci Bölüm (124-251), Şabdan Cantayev'in Dilekçesi (Haziran 1905); Yedisu Bölgesi Müslümanlarının Birinci Kongresi (31 Mart-1 Nisan 1906); III. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi (16-21 Ağustos 1906); Kazak-Kırgız Müslümanlarının Uzunagaç Kongresi (21 Ekim 1910) başlıkları altında ele alınmıştır. Bu bölümde, Ceditçilerin sosyal ve siyasal faaliyetleri

detaylandırılmaktadır. Hareketin sadece eğitimle sınırlı kalmadığı, aynı zamanda geniş bir siyasi etkinlik alanına yayıldığı belirtilmiştir. Ceditçilik hareketinin, bağımsızlık ve özgürlük için verdiği mücadeleye dair örnekler verilmiştir. Ceditçilik hareketi, yalnızca eğitim reformlarıyla değil, aynı zamanda halkın siyasi bilincinin geliştirilmesi ile de ilgili bir hareket olduğu vurgulanmıştır. Bölümde, Şabdan Cantayev'in 1905'teki dilekçesi ve önemli kongrelerdeki katılımı örneklerle gösterilmektedir. Cantayev'in dilekçesi, halkın özgürlük taleplerini içermekte ve Ceditçilerin siyasi mücadeleye dair ilk adımlarını simgelemektedir. Yedisu Bölgesi Müslümanlarının Kongresi (1906), III. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi (1906) ve Kazak-Kırgız Müslümanlarının Uzunagaç Kongresi (1910) gibi toplantılar, Ceditçilerin hem Türkistan genelindeki hem de Rus İmparatorluğu içindeki Müslüman halklarla kurduğu siyasi bağlantıları ve işbirliklerini ortaya koymaktadır. Bu kongreler, Ceditçilik hareketinin bir siyasi organizasyon ve halkı birleştiren bir güç hâline geldiğini göstermektedir. Ceditçilik hareketinin, Rusya'daki sömürgeci yönetimin etkilerine karşı millî bağımsızlık için verdiği mücadele de önemli bir tema olarak öne çıkmaktadır. Bu kongrelerde alınan kararlar, halkın kendi kimliğini savunma ve dış etkilere karşı direniş gösterme amacını taşımaktadır. Bu bölüm, Ceditçilerin sosyal ve siyasi arenada nasıl bir güç hâline geldiğini, sadece eğitimle değil aynı zamanda halkı bilinçlendirerek ve onları bir araya getirerek toplumsal değişim yaratma çabalarını ele almaktadır. Ceditçilik hareketinin siyasi etkisi, özellikle kongrelerde aldığı kararlarla, halkın haklarını savunma ve bağımsızlık için daha organize bir hareket olarak şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bölüm içerisinde, Ceditçilerin eğitim alanındaki faaliyetleri ve özellikle Usul-i Cedit Mektepleri üzerinde durulmuştur. Bu okullar, geleneksel medreselerden farklı olarak Batılı eğitim yöntemlerini, fen bilimlerini ve modern öğretim tekniklerini benimsedikleri belirtilmiştir. Bu bölüme göre, Usul-i Cedit okulları, eğitimde yenilikçi bir yaklaşımı savunmuş ve daha geniş bir halk kitlesine hitap etmeyi amaçlamıştır. Bununla birlikte, bu okullar sadece Kırgızistan'da değil, Türkistan genelinde eğitim alanında devrim yaratmış, halkı modernleşmeye teşvik etmiştir. Ceditçilik hareketi, sadece okul açmakla kalmamış, aynı zamanda eğitimci yetiştirmeye de önem vermiştir. Bu bölümde, Usul-ü Cedit okullarında görev alan eğitimciler ve onların halk arasında nasıl bir etki yaratmaya başladıkları da ele alınmıştır. Ceditçi aydınların Kırgızistan'da millî eğitim sisteminin şekillenmesindeki rolü incelenmiştir. Bu aydınlar, Usul-i Cedit okullarını kurarak ve eğitimde reform yaparak, Kırgız halkının eğitim düzeyini artırmış ve toplumsal yapısını dönüştürmeyi hedefledikleri dile getirilmiştir.

Sonuç kısmı (252-257), Ceditçilik hareketinin Türkistan'daki etkilerini, özellikle de Kırgızistan üzerindeki uzun vadeli izlerini özetlemektedir. Ceditçilik, halkın eğitilmesi ve modernleşmesi adına önemli adımlar atmış, sadece eğitimle değil aynı zamanda sosyal ve siyasi bilinçlenmeyle de toplumu dönüştürmüştür. Bu bölüm, Ceditçilik hareketinin, Türkistan'da gerçekleşen reformların temel taşlarından biri olduğunu belirtmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Ayida Kubatova'nın *Kırgızistan'da Ceditçilik Hareketi (1900-1916)* adlı eseri, Kırgızistan'da modernleşme ve millî bilinçlenme süreçlerini anlamak için önemli bir kaynak niteliğindedir. Kitap, özellikle eğitim reformlarının ve siyasi bilinçlenmenin, toplumun yapısında nasıl bir dönüşüm yarattığını detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bu açıdan hem Kırgızistan'daki hem de genel Türkistan coğrafyasındaki Ceditçilik hareketlerinin daha geniş bir perspektiften anlaşılmasını sağlamaktadır. Eser, Ceditçilik hareketine dair Kırgızistan bağlamında yapılan araştırmaların sınırlılığı göz önüne alındığında, bu boşluğu dolduran bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Kubatova, tarihsel belgeler, arşiv kayıtları ve çeşitli edebî eserler aracılığıyla zengin bir bilimsel altyapı sunmuştur. Bununla birlikte, dönemin toplumsal ve siyasi dinamiklerini anlamak için detaylı analizler sağlamış ve Ceditçi liderlerin rolüne ışık tutmuştur.

Özellikle, Usul-i Cedit okullarının eğitim sistemine katkıları ve Kırgızistan'daki etkileri konusundaki tespitler oldukça değerlidir.

Eserin bazı bölümleri, yoğun tarihsel detaylar nedeniyle okuyucu için yorucu hâle gelebilmektedir. Bunun yanında kitap, Ceditçilik hareketinin toplumsal etkilerini daha geniş çapta karşılaştırmalı bir şekilde ele alınması noktasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Ceditçilik hareketinin geleneksel ulema ile modernleşme yanlıları arasındaki çatışmayı nasıl şekillendirdiği ve bu çatışmanın uzun vadeli etkileri, kitapta ele alınan önemli temalardandır. Bununla birlikte, bu tartışmalar daha detaylandırılarak, Ceditçiliğin günümüzdeki eğitim politikaları ve toplumsal reformlara etkileriyle ilişkilendirilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, Kubatova'nın bu çalışması, Kırgızistan'da modernleşme ve millî bilinçlenmenin tarihini anlamak isteyen araştırmacılar için temel bir kaynak işlevi görmekte ve yeni çalışmalara ışık tutmaktadır. Eserin Türkiye Türkçesine aktarımında akıcı bir dilin tercih edilmesi, yayınevi ve aktaranın takdir edilmesini gerekli kılmaktadır.

KAYNAKÇA

Güngör, E. (2013). *Bozkırda bir Ceditçi Kırgızistan'ın rehberi Moldoke İşenaali Arabayev*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.

Kubatova, A. (2009). *Şabdan Baatırdın Medresesine 100. Cıl*. Bişkek.

Kubatova, A. (2013). *Eki door insanı Eşenaalı Arabayev*. Bişkek.

Kubatova, A. (2018). *Kırgızistan'da Ceditçilik Hareketi (1900-1916) (A. Ünal, Akt.)*. Ankara: Bengü Yayınları.

Kitap İncelemesi**1980-2000 Yılları Arası Kazakistan'daki Tarih Eğitimi**

Karlygash Zhlykyshybayeva

(Ed. Doç. Dr. İbrahim Öztürk)

Kömen Yayınları, 1. Baskı, Konya, 2023, 287 Sayfa

ISBN: 978-605-2074-91-6

Melisa DÜZGEN***Makale Bilgisi**

Makalenin Türü: Kitap İncelemesi
Makalenin Geliş Tarihi: 12.12.2024
Makalenin Kabul Tarihi: 29.12.2024
DOI: 10.54970/turkuaz.1600250

Content of this Journal is licensed
Under Creative Commons Attribution
NonCommercial 4.0International
(CC BY-NC 4.0)

Karlygash Zhlykyshybayeva tarafından hazırlanan aynı isimli doktora tezinden üretilen bu eserde her ne kadar 1980-2000 yılları arasında Kazakistan'daki okul ve üniversitelerdeki tarih eğitim sistemi ve konularının incelendiği belirtilmişse de eserde Kazakistan halkının en eski devirlerinden başlayarak tarihi ve kültürel gelişiminin yanı sıra Rus Çarlığı ve bu dönemi takip eden SSCB döneminde uygulanan Ruslaştırmaya ve sosyalist toplum oluşturmaya yönelik politikaların Kazak milli tarihi, dili ve edebiyatı üzerindeki etkileri ile ilgili de kapsamlı bilgilere yer verilmiştir.

Beş bölüm halinde düzenlenen eserin birinci bölümü "giriş" niteliğinde olup araştırmanın konusu, önemi, amacı ve hipotezi, yöntemi ve literatüre ilişkin bilgilere yer verilmiştir. Bu bölümde ilgili literatür oldukça kapsamlı bir şekilde ve altı kategori altında sınıflandırılarak incelenmiştir. İlk olarak Avrupalı bilim adamlarının tarih bilimi ve temel tarihsel kavramlara ilişkin felsefi ve tarihi bilimsel eserleri incelenmiştir. İkinci grupta Kazakistan'da tarih eğitiminin oluşmasına ve gelişmesine katkıda bulunan Orta Asya Türk ve Kazak bilim insanlarının eserleri incelenmiş ve tanıtılmıştır. Üçüncü grupta 1880'li yıllarda Çarlık Rusya'sının sömürgecilik politikaları kapsamında bölgede uyguladığı halk eğitim sistemi, halkın Rusça okuryazarlık düzeyi ve Çarlık hükümetinin siyasi hesapları ile ilgili yazılmış olan eserler ele alınmıştır. Dördüncü grupta 1920-1940 yılları arasındaki dönemde Kazak aydınlarının temsilcileri, bilim adamları ve önemli şahsiyetlerinin eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Beşinci grupta 1980'lerin sonları ile

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray-TÜRKİYE.

E-posta duzgenm1@gmail.com, ORCID Id: 0000 0001 8142 9914

1990'ların başlarında toplumun yeniden inşası ve bağımsızlığı ile ilgili ortaya konulan çalışmalara yer verilmiştir. Bu bölümde son olarak 1991-2000 yılları arasında Kazakistan'da tarih bilimi ile ilgili çalışmalar ele alınarak incelenmiştir.

Eserin, "Tarih eğitiminin oluşumu ve gelişimi" başlığını taşıyan ikinci bölümünde genel olarak tarihin anlamı, konusu, amacı ve tarih felsefesi ile ilgili olarak yazar ve eserler hakkında kısa bilgilere yer verilmiştir. Bu çerçevede G. W. Hegel, I. G. Herder, I. Kant, K. Marx, F. Nietzsche, O. Spengler, R. Aron, P. A. Sorokin, K. Jaspers, S. Oswald, A. Toynbee, I. G. Fichte, S. Huntington ve F. Fukuyama gibi pek çok tarihçi ve filozofun eser ve görüşlerinden bahsedilmiştir. Bu bölümde Kazak tarihi özelinde Kazakistan'da tarih biliminin başlangıcından (VII-IX. yüzyıllar) başlayarak Kazak tarihiyle ilgili kronolojik bilgilere de yer verilmiştir. Bu çerçevede El-Farabi, İbn-i Sina, El-Biruni, Harezmi, Ömer Hayyam, Abbas Cevheri, Kindi, Rumi, İbn Rüşd gibi İslam filozoflarının eser ve görüşleri hakkında bilgiler verilmektedir. Bu bölümde Kazakistan'ın 1730'lu yıllardan itibaren Çarlık Rusya'sının idaresi altına girmesinden sonra Rusya'nın Kazak tarihini araştırma faaliyetleri, bu amaca yönelik olarak oluşturulan kurumlar ve belli başlı Rus oryantalistlerinin çalışmaları ile ilgili de ayrıntılı sayılabilecek bilgilere yer verilmiştir. Bu bölümün alt başlıklarından biri "Kazakistan'daki tarih eğitimi: Oluşumu, aşamaları ve yönleri" şeklindedir. Bu başlık altında Kazak halkının sözlü geleneği, göçebe dönemin tarihsel eğitimi, taş üzerine yazılmış yazıların tarihsel eğitimi, VI-XIV yüzyıllar arasında bozkır dehalarının, düşünürlerinin ve bilim adamlarının eserlerinin tarihsel eğitimi, XV. Yüzyıldan XIX. Yüzyılın ilk yarısına kadar Hanlık döneminin tarihsel eğitimi ve 1920-1980 yılları arasındaki SSCB döneminin tarih eğitimi olmak üzere Kazakistan tarihinin kaynakları kronolojik bir yaklaşımla yedi dönem halinde incelenmiştir. Bahsedilen bu dönemler çerçevesinde destanlardan başlayarak Yenisey, Talas ve Orhun yazıtlarına, günümüze doğru yaklaştıkça Kazak milli bilincinin oluşmasında önemli rol oynayan Hakim Abay, Jüsüp Köpelyev, Hurjan Nauşabay, Zeynep Koşkarbergenkızı, M. Turğanbay ve başka birçok aydın, şair ve yazarların eserleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. Bu bölümde ayrıca 1920-1930 yılları arasında SSCB yönetiminin milli aydınlara karşı uyguladığı baskılara rağmen milli şuurla eserler ortaya koyan M. Dulatov, M. Çokay, Ç. Velihanov, A. Kunanbayev, I. Altınсарın vb. Kazak aydınlarının eserleri ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Eserin üçüncü bölümü "XX. Yüzyılın sonlarında Kazakistan'da tarih eğitiminin gelişmesinde Sovyet ideolojisinin yansıması" başlığını taşımaktadır. Bu bölüm "XX. Yüzyılın ikinci yarısında Kazak okullarındaki tarih eğitimi", "yeniden yapılanma yıllarındaki tarih eğitimi" ve "1980-200 yılları arası yüksek öğretim kurumlarındaki tarih eğitimi" alt başlıkları altında incelenmiştir. Bu bölümde Çarlık hakimiyeti döneminde Kazakistan'da uygulanan Ruslaştırma politikaları ve bu çerçevede dil ve alfabe, eğitim, okul sistemleri hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Bu dönemde Çarlık yönetiminin Ruslaştırma politikasının bir gereği olarak okullarda sadece Rusya tarihinin öğretilmesine vurgu yapılmaktadır. Ancak Kazakistan'da komünizm hedeflerine yönelik olsa da gerçek anlamda ilk eğitim sisteminin SSCB döneminde kurulduğunun altı çizilmekte ve bu çerçevede atılan adımlar ve oluşturulan Sovyet kurumları hakkında bilgiler verilmektedir. Okullarda tarih dersi olarak SSB Tarihi dersinin okutulduğu, bu ders kapsamında 1960'lı yıllara kadar Kazakistan tarihiyle ilgili konulara ise neredeyse hiç yer verilmezken bu tarihten itibaren sınırlı da olsa yer vermeye başlanmıştır. Eserde 1980'li yılların ortalarından itibaren SSCB Komünist Partisi genel sekreteri Mihail Gorbaçov tarafından uygulamaya konulan "açıklık" ve "yeniden kurma" olarak adlandırılan ve esasen sözde kalan politikaların Kazak milli uyanışı ve tarih bilincinin gelişmesi üzerindeki etkilerine önemli yer ayrılmıştır. Ancak bu dönemde uygulanan demokratikleşme politikalarının yansıması olarak diğer cumhuriyetler gibi Kazakistan'da da tarih öğretimi yeniden ele alınmış ve 1991-1992 öğretim yılından itibaren okullarda Kazakistan Tarihi isimli bir dersin bağımsız bir ders olarak okutulmasına başlanmıştır. Bu bölümde yer verilen bir başka husus da SSCB döneminde yükseköğretim alanındaki

gelişmelerdir. Bu genel arka planın yanında bu dönemde öğretmen yetiştirme ve yükseköğretimde genel olarak tarih eğitimi, özel olarak ise Kazak tarihinin öğretiminde meydana gelen değişim konusunda daha ayrıntılı bilgiler verilmektedir.

Eserin “Bağımsızlığın ilk on yılında Kazakistan’daki tarih eğitimi” başlığını taşıyan dördüncü bölümünde “1991-2000 yılları arası Kazakistan nüfusunun eğitim düzeyi” başlığı altında Kazakistan’ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra bilim ve eğitim alanında millileştirmeye yönelik olarak attığı adımlar ele alınmıştır. Bu dönemde her geçen gün eğitime ayrılan bütçe artmış, okullaşma oranı ise yükselmiştir. Bu gelişmeler kitapta yıllara göre değişimleri gösteren tablolarla desteklenmiştir. “1991-2000 yılları arasında Kazakistan’da tarih eğitiminin gelişmesi” alt başlığı altında bahsedilen dönemde tarih eğitimi alanında meydana gelen gelişmeler incelenmiştir. Bu çerçevede eğitim bakanlığı tarafından atılan adımlar, yayınlanan kararname ve basılan materyal ve ders kitapları hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmiş; özellikle de Kazakistan tarihinin öğretimine odaklanılmış ilkokul, ortaokul ve liseler için yazılan yeni Kazakistan Tarihi ders kitapları tanıtılmıştır. Bu bölümün son konusunu Kazakistan tarihinin öğretimine ilişkin görüşleri ortaya koymak amacıyla 120 katılımcıya uygulanan bir anket sonuçları oluşturmaktadır.

Eserin son bölümü olan beşinci bölümü “Bağımsız Kazakistan’da tarih eğitiminin gelişimi” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde esas olarak 25 Ekim 1990 tarihinde Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devlet Egemenlik Bildirgesi’nin kabulü ve 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığın ilanından başlayarak milli devlet olma yolunda atılan adımlar ve bu çerçevede milli dil, tarih, kültür konularına odaklanılmıştır. Bölüm kapsamında yer alan “Ulusal tarih eğitiminin modeli: yeni stratejik projeler ve eğilimler” başlığı altında da Kazakistan Cumhuriyeti’nin genelde eğitime, özelden ise tarih eğitimine yönelik geleceğe ilişkin program, beklenti ve hedefleri ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Eserde genel olarak 1980-2000 yılları arasındaki dönemde Kazakistan’da tarih öğretimi ile ilgili gelişmelere odaklanılmış olmakla birlikte tarihin tanımı, amacı ve tarih felsefesine ilişkin geniş bir kavramsal çerçeveye de sunulmuştur. Eserde ayrıca en eski devirlerden başlayarak günümüze kadar Kazak halkının sözlü ve yazılı tarihinin kaynakları, Kazak tarihçi, edebiyatçı ve diğer aydınlarının Çarlık Rusya ve SSCB dönemleri de dahil olmak üzere ortaya koydukları eserler ile Çarlık ve SSCB yönetimlerinin tarihi tahrif örneklerine de önemli yer ayrılmıştır. Eserin kapsadığı dönem olan 1980-2000 yılları arasındaki dönem SSCB’den ayrılan diğer tüm cumhuriyetler gibi Kazakistan Cumhuriyeti açısından da özel önem arz etmektedir. Bu dönem SSCB’nin son on yılı ile Bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti’nin ilk on yılını kapsamaktadır. Dolayısıyla eserde hem SSCB dönemindeki tarih anlayışı ve tarih öğretim sistemi hem de bağımsızlığın kazanılmasından sonra tarih anlayışı ve tarih öğretim sisteminde gerçekleştirilen değişim ve dönüşüm çabaları karşılaştırmalı olarak sunulmuştur.

Türkiye’de, SSCB’nin çökmesinin ardından bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerinde genel tarih anlayışında ve tarih öğretimi alanında gerçekleştirilen değişim ve dönüşüm çabalarını inceleyen araştırmalar mevcuttur. Bu araştırmalar daha çok Azerbaycan’da tarih öğretimi (Ağayev, 2006; Turan, 2015; Azizova, 2019), Türkmenistan’da tarih öğretimi (Turan; 2017), Özbekistan’da tarih anlayışındaki dönüşüm çabaları (Gürbüz, 2019) ve genel olarak Türk Dünyası’nda ortak tarih anlayışı ve tarih öğretim sistemi oluşturma çabaları üzerinde (Demircioğlu & Demircioğlu, 2015; Turan, 2015; Gökçe, 2018) yoğunlaşmaktadır. Zhlykyshbayeva’nın geçmişten günümüze Kazakistan’da tarih öğretimini ve özellikle Sosvyet sonrası dönemde bu alanda gerçekleştirilen değişim ve dönüşüm çabalarını incelediği bu eserin literatürde önemli bir boşluğu dolduran değerli bir çalışma olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Ağayev, E. (2006). Sovyet İdeolojisi Çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi: Azerbaycan Örneği. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Azizova, E. (2019). Milli tarihin yeniden inşa sürecinde sabitler ve değişkenler: Bağımsızlık öncesi ve sonrası Azerbaycan tarihçiliğinde Osmanlı İmajı. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18(36), 637-670.

Demircioğlu, İ. H. ve Demircioğlu, E. (2015). Türk Dünyası ortak tarih ders kitabı nasıl yazılmalıdır? *Türk Yurdu*, 337, 50-54.

Gökçe, M. (2018). Türk Dünyası ortak Türk tarihi ders kitabı. *Türk Yurdu*, 374, 37-40.

Gürbüz, Y. E. (2019). Özbekistan'da Tarih yazıcılığı ve milli kimlik: Özbeklerin Göçü ve Timur Örneğinde. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 19 (2), 277-301.

Turan, R (2015). *Azerbaycan'da ilk ve ortaöğretimde tarih öğretimi ve ders kitapları (Sovyet Azerbaycan'ından Azerbaycan Cumhuriyeti'ne)*. Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2015.

Turan, R. (2015). Türk Dünyası ortak tarih ders kitabı meselesi. *Türk Yurdu*, 332, 62-66.

Turan, R. (2016). Sovyet Türkmenistan'ından bağımsız devlete Türkmenistan'da tarih öğretimi. *Journal of Human Sciences*, 13 (3), 5978-5996.

Zhlykyshybayeva, K. (2023). *1980-2000 Yılları arası Kazakistan'daki tarih eğitimi*, İ. Öztürk (Ed.). Konya: Kömen Yayınları.